

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSTANBUL ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**1877-1880 YILLARI ARASINDA OSMANLI
DEVLETİ'NDE GÖREV YAPAN İNGİLİZ
BÜYÜKELÇİ SIR HENRY AUSTEN LAYARD'IN
OSMANLI RUS SAVAŞI'NA BAKIŞI**

Tuğba KARAGÖZOĞLU

2501151347

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER

İSTANBUL - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : TUĞBA KARAGÖZOĞLU Numarası : 2501151347
Anabilim Dalı / Araştırma Dalı / Programı : İSTANBUL ARAŞTIRMALARI Danışmanı : PROF.DR. MEHTAP ÖZDEĞER
Tez Savunma Tarihi : 03.09.2019 Saati : 11:00
Tez Başlığı : "1877-1880 YILLARI ARASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİĞİ YAPAN SİR HENRY AUSTEN LAYARD'IN ANILARI"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR. AHMET KALA		KABUL
2-PROF.DR.MEHTAP ÖZDEĞER (Danışman)		Kabul
3-PROF.DR.TİĞİNÇE OKTAR		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DR.ÖĞR.ÜYESİ ÇİĞDEM GURSOY		
2-DR.ÖĞR.ÜYESİ ERCÜMENT BALCI		

ÖZ

“1877-1880 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Görev Yapan İngiliz Büyükelçi Sir Henry Austen Layard'ın Osmanlı Rus Savaşı'na Bakışı” adlı çalışmamızın amacı, Osmanlı Devleti'nde geniş çaplı değişime sebep olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yabancı bir diplomat gözünden değerlendirilmesini ortaya koymaktır. Tezin kapsamı Sir Austen Henry Layard'ın İstanbul'a 1877 yılının Nisan ayında İngiliz Büyükelçi olarak atanmasından itibaren yazmış olduğu hatıratında aynı dönemde başlayan savaşın bitimine kadar yapmış olduğu gözlemler, konuyla ilgili görevi gereğince atmış olduğu adımlar ile sınırlıdır.

Çalışmada öncelikle Osmanlı-Rus ilişkileri ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı hakkında genel bilgiler verilmiştir. Sonrasında söz konusu savaşla ilgili gözlemlerde bulunan Sir Henry Austen Layard'ın hayatını çeşitli başlıklarda ele aldık. Çalışmanın ana kısmını oluşturan hatırat kısmında bir İngiliz büyükelçisinin bakış açısından tarihe damga vurmuş bu savaşın başlangıcından sonlanmasına kadar olan süreçte değerlendirilmesini ortaya koymaktayız. Osmanlı diplomasisi ve savaş süreci hakkında önemli bir kaynak olan bu hatıratı direkt yazan kişinin bakış açısını yansıtarak hiçbir müdahale yapılmaksızın İngilizce 'den kendi dilimize aktardık.

ABSTRACT

The aim of our study titled “Ottoman-Russian War from the Point of View of Sir Henry Austen Layard who Served as British Ambassador in the Ottoman Empire between the years 1877 and 1880” is to reveal evaluation of the Ottoman Russian War of 1877-1878 which led to an extensive change in the Ottoman Empire through the lens of a diplomat. Based on his memoirs, the scope of the thesis is limited to the observations and the relevant steps taken by Sir Henry Austen Layard from the period when he was appointed as a British Ambassador to İstanbul in 1877 until the end of the war which also began during the same period.

Our thesis begins with general information concerning the Ottoman-Russian relations and the Ottoman-Russian War of 1878-1878. We reveal life of Sir Henry Austen Layard who made observations about the aforementioned war under various headlines. In the part of the memoirs which is the primary part of the study, we reveal evaluation of the war from the beginning to the end from the point of view of a British ambassador. A significant source on the Ottoman diplomacy and the war process, these memoirs are transferred by us from the point of view of the writer without any intervention from English to our own language.

ÖNSÖZ

“1877-1880 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Görev Yapan İngiliz Büyükelçi Sir Henry Austen Layard’ın Osmanlı-Rus Savaşına Bakışı” başlıklı bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı’nda yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti’nin başkenti İstanbul’da görev yapan Büyükelçi Layard’ın yazmış olduğu hatıratından yola çıkarak 1877-1880 Osmanlı-Rus Savaşı’nı nasıl gözlemlediğini ortaya koyduk. Yapmış olduğu gözlemler Osmanlı Devleti’nin tarihinde derin izler bırakan bu savaşın, daha farklı bir bakış açısından değerlendirmesini sağlamıştır.

Yapmış olduğum bu tez çalışmasının her aşamasında bilgisi ve tecrübesiyle bana destek olan danışmanım sayın Prof. Dr. Mehtap Özdeğer’e, anabilim dalı başkanımız sayın Prof. Dr. Ahmet Kal’a hocama, bu alanda bir konu seçimimde bana yardımcı olan hocam sayın Prof. Dr. Namık Sinan Turan’a ve eğitim süresince birikimime katkı sağlayan bütün hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Uzun ve yorucu olan bu çalışma süresince benden her türlü desteğini esirgemeyen aileme, eşim Ayhan’a ve kızım Çiğdem’e en içten teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul, 2019

Tuğba Karagözoğlu

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
SİR HENRY AUSTEN LAYARD'IN HAYATI.....	3
1.1. Hayatı	3
1.2. Layard ve Arkeoloji	5
1.3. Türk Dostu Layard	7
1.4. Layard ve İstanbul Elçiliği	9
İKİNCİ BÖLÜM.....	12
OSMANLI- RUS İLİŞKİLERİ İLE OSMANLI RUS SAVAŞI GENEL BİR BAKIŞ	12
2.1.XV. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkileri.....	12
2.1.1. XVI. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkileri	13
2.1.2. XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkileri.....	13
2.1.3. XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkileri	14
2.2. Rusya'nın Balkanlardaki Hristiyanlara İlişkin Politikası	16
2.1.1. Rusyanın Sıcak Denizlere İnme Düşüncesi	16
2.1.2. Kırım Savaşının İntikamını Alma Düşüncesi	17
2.1.3. İki Tarafın Mali Durumu-Ordularının Genel Durumu.....	18
2.1.4. Tersane Konferansı ve Londra Protokolü	18
2.2. Savaşın Başlaması	19
2.2.1. Savaşın Bitişi.....	19

2.2.2. Ayastefanos Antlaşması	20
2.2.3. Berlin Konferansı ve Antlaşması	20
2.2.4. Savaşın Sonuçları ve Önemi	20
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	21
SIR HENRY AUSTEN LAYARD'IN HATIRATINDA OSMANLI-RUS SAVAŞI	21
3.1.Sir Henry Austen Layard'ın İstanbul'a Büyükelçi Olarak Atanması ve Gönderiliş Amacı.....	21
3.1.1.Layard'ın İstanbul'a Yolculuğu	23
3.1.2.Sultan'la İlk Görüşme	24
3.1.3.Osmanlı-Rus İlişkileri	25
3.1.4.Savaşın İlanı ve Bab-ı Ali'nin Tutumu	27
3.1.5.Ordunun Son Durumu	28
3.1.6.Bab-ı Ali ve Almanya	29
3.1.7.Savaşın Avrupa'ya Yayılması.....	30
3.2.Mali Sıkıntılar.....	31
3.2.1.Savaş	31
3.2.2.Türklerin Asya'daki Başarıları.....	32
3.2.3.Sultan'la Bir Görüşme	33
3.2.4.Almanya, Avusturya, Fransa ve İtalya Elçilikleri.....	34
3.2.5.Ordunun Doğu'daki Durumu	35
3.2.6.Bulgaristan	35
3.2.7.Arabuluculuk Beklentisi.....	36
3.2.8.Afganistan ve Türk Elçiliği.....	36
3.3.Askerî Operasyonlar	37
3.3.1.Ruslar ve Tuna Nehri	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
3.3.2.Savaşın Devamı.....	38
3.3.4.Türk Ordusunun Direnişi	41
3.3.5.İngiliz Filosu	42
3.4.Plevne'de Türk Zaferi.....	43
3.4.1.Asya ve Avrupa'daki Başarılar.....	44
3.4.2.Savaş ve Vahşet	44

3.4.3.Plevnenin Düşüşü.....	45
3.4.4.Savunma Önlemleri.....	45
3.5.Yeni Meclis	46
3.5.1.Rusların İlerlemesi ve Ateşkes Talepleri	47
3.5.2.İngiltere ve Türkiye.....	48
3.5.3.Türk Ordusunun Şıpka’da Teslim olması	48
3.5.4.Askerî Vaziyetin Kötüleşmesi.....	49
3.5.5.Mültecilerin Durumu.....	50
3.5.6.Başkent’in Tehlike Altında Olması	51
3.5.7.Ateşkes Görüşmeleri	52
3.5.8.Sultan’ın Tutumu	53
3.6.Başkentteki Durum.....	54
3.6.1.Ateşkes İçin Müzakereler.....	54
3.6.2.Barış Protokolü	55
3.6.3.Gizli Bir Türk-Rus Antlaşması	56
3.6.4.Edirne’de Barış Ön Hazırlık Görüşmeleri.....	57
3.6.5.Rusların Ayastefanos’a Geçmesi	59
3.6.6.İngiliz Hükümeti Layard Hakkındaki Görüşleri	61
3.7.Barış Antlaşmasının İmzalanması	62
SONUÇ	64
KAYNAKÇA.....	66

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı eser
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.t.	: Adı geçen tez
A.t.	: Aynı tez
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu
YY.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Bu çalışmanın ana malzemesi Sir Austen Henry Layard'ın 1877-1880 yılları arasından İstanbul'da görev yaparken oluşturduğu hatıratın oluşmaktadır. Bu hatıratın aslı Londra'da bulunan British Library'de El Yazmaları (Additional Manuscripts) bölümünde bulunmaktadır. Çalışmamızda yararlanmış olduğumuz ciltler Add. MSS. 38935 ve Add. MSS. 38936 numaralı ciltlerdir. Ayrıca, Layard'ın bahsi geçen zamanda yazdığı bu hatırat 2009 yılında Sinan Kuneralp tarafından yazıya aktarılıp düzenlenerek "*The Queen's Ambassador to The Sultan*" başlığı altında ISIS Yayınları tarafından basılmıştır.

Oldukça kapsamlı bu hatırat, bahsi geçen zamanda Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu en kritik olaylara tanıklık etmektedir. Layard'ın yalnızca Osmanlı Devleti'nin yürütmekte olduğu dış politikasını değil, aynı zamanda iç politika, azınlıklar, reformlar, Sultan ve devlet adamları gibi birçok konudaki gözlemlerini bu hatıratta görmek mümkündür.

Layard, kendi gözlemlerinin yanı sıra birlikte İngiliz Hükümeti yetkilileriyle yaptığı yazışmalarına yer vermiştir. Bu durum, Layard'ın hükümet yetkilileriyle olan ilişkisini ve kendi görüşlerini karşı tarafa nasıl yansıttığına dair ip uçları sunmaktadır. Görev yaptığı dönemi göz önünde bulundurduğunda, kendisinin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sürecini gözlemleme ve bu süreçte rol aldığını yazmış olduğu hatıratta oldukça fazla yer verdiği görülmektedir. Osmanlı ve İngiltere arasındaki diplomatik ilişkiler ve bu ilişkilerin nasıl bir şekilde sürdürüldüğüne dair bilgiler de yer almaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Layard'ın hayatı ele alınmıştır. Osmanlı-Rus savaşının yabancı bir gözle ele alınması bu bağlamda objektif değerlendirmeler yapılması açısından da önemlidir. Kritik bir göreve tayin edilen Layard'ın almış olduğu eğitim, diplomatik kariyeri, arkeolog kişiliği, Türklere karşı bakış açısı ve İstanbul'a ilk gelişi ve yıllar sonra büyükelçi sıfatıyla atanması konu kapsamında bulunmaktadır.

İkinci bölümde, Layard'ın yoğun bir şekilde değindiği 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Osmanlı-Rus ilişkilerinin başladığı IV. Yüzyıl'dan hareket ederek konuya genel bir bakış açısının kazandırılmasının adına genel bilgilere yer verilmiştir.

Çalışmanın ana amacını oluşturmakta olan üçüncü ve son bölümse ise, Layard'ın hatıratındaki söz konusu savaşla ilgili gözlemlerine yer verilmiştir. İngilizce yazılan bu hatıratın, yazarın kendi metin vurgularına ve ortaya koymak istediği objektif ve sübjektif konulara herhangi bir müdahale yapılmadan dilimize kazandırılması amaçlanmaktadır. Bu nedenle çalışmada konunun daha iyi anlaşılması amacıyla Layard'ın bahsettiği şehirlerin günümüz Türkçesindeki karşılıkları verilerek aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışma araştırma metodolojisi olarak dokümantasyon tekniğine dayandırılmıştır. Bilindiği üzere dokümantasyon tekniği tarihsel verilerin analiz edilmesi için son derece önemli bir tekniktir. Konunun ayrıntılarını ortaya koymaya yardımcı olurken bir taraftan da konuya dair farklı görüşlerin karşılaştırılmasına imkân tanımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİR HENRY AUSTEN LAYARD'IN HAYATI

1877-1880 yılları Osmanlı açısından son derece önemli bir dönemdir. Bu dönem dünya yüzeyinde aynı zamanda İngiltere'nin ciddi anlamda güç sahibi olduğu da ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, aynı dönem İngiliz sömürgeciliğinin zengin yer altı zenginlikleriyle Osmanlı topraklarına yöneldiği bir ana da işaret eder. İşte tam da böyle bir çetrefilli dönemde çok farklı entelektüel yönleri bulunan ve İlber Ortaylı'nın tabiriyle Osmanlı lehine çalışan¹ bir büyükelçi tarih sahnesine çıkıyor: Sir Henry Austen Layard.

1.1. Hayatı

Sir Henry Austen Layard, 1817 yılının 5 Mart'ında Paris'te doğmuştur. Köken itibariyle 16. yüzyılda meydana gelen reform hareketleri sırasında özellikle Fransa'da gün yüzüne çıkmış olan bir Protestan topluluk olan Huguenot'a mensup olduğunu kaynaklar zikretmektedir.² Çocukluk hayatının bir kısmını geçirdiği İtalya'da, Layard'ın ilgisini tamamen güzel sanatlara verdiği görülmektedir.

Layard'ın gençlik döneminin Paris, Londra ve Floransa çevresinde geçirmesi o dönemde oldukça cazip halde olan hukuk eğitimiye yönelik ailesinin özel bir isteğini neticelendirmektedir. Layard kendisi istemese bile ailesinin yönlendirmesiyle daha 16 yaşındayken dayısının hukuk bürosunda dava vekilliği stajı yapmıştır. 22 yaş gibi çok genç bir yaşta muhteşem bir zihin yapısı ve siyasi kabiliyetlerini önceden sezen İngiliz yetkililerce Layard'a özel bir izin kâğıdı verilmiştir. Bu izin kâğıdının mahiyeti tamamen seyahat özgürlüğüne dayanmaktadır. Bu çerçevede çıkacağı doğu seyahatinde kendisine zorluk çıkarılmaması ve de en önemlisi yardıma ihtiyaç duyduğu bir anda kendisine destek olunması için bu resmi izin kâğıdı son derece önemli işlevler görmüştür.³

¹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Lehine Çalışan Büyükelçi", **Milliyet Gazetesi**, 24.04.2010, <http://www.milliyet.com.tr/2010/04/24/>, 18 Nisan 2019.

² Bilal N. Şimşir, **British Documents On Ottomans Armenians**, 1856-1880, Ankara, Vol I-II, Türk Tarih Kurumu, Ankara s. 75.

³ İlgili izin belgesi için bkz. <http://digital.nls.uk/ima/gallery/title.cfm?id=2>, Er. Tar:18.03.2019.

Layard'ın başladığı yolculuğun ilk aylarında tarihler 13 Eylül 1839 tarihini gösterirken İstanbul'a geldiğini görülmektedir. Buradan Bursa, Afyon, Karaman, Kütahya, Silifke ve Adana'ya geçen Layard, buradan arkadaşlarıyla birlikte hacı olmak amacıyla 1840 yılının Şubat ayında Kudüs'e gitmişlerdir. Kudüs ziyaretinin ardından tekrar yola koyulan Layard buradan hareketle ilk önce Şam'a sonra sırasıyla Urfa ve Mardin'e oradan da Musul'a geçmiştir.⁴ Buradan hareketle ileride büyükelçi olarak görev yapacak olan Layard'ın bu görevi hiç yabancılık çekmeden yerine getireceğini rahatça söylenebilir. Zira Layard görev yapacağı topraklara yabancı olan bir kişilik değildir. Bu nedenle kaynaklar Osmanlı İmparatorluğuna büyükelçi olarak atanmadan önce Anadolu'ya gelme fırsatı yakalayan Layard'ın Osmanlı halkının alışkanlıkları ve gelenekleri konusunda bilgi sahibi olduğuna ve Anadolu insanlarının karakteri ve misafirperverliğinden dolayı çok etkilendiğine vurgu yapmaktadır.⁵

Seyahat tecrübesi ve aynı zamanda resmi izinli seyahat özgürlüğüyle birlikte Layard 1842 ila 1844 yılları arasında İngiltere adına malumat edinmek üzere bir Balkan seyahatine çıkmıştır. 1845 yılından sonra tam olarak dört yıl sürecek olan bir arkeolojik kazı faaliyetine başlamıştır. Ninova'da yapılan bu kazıyla ilgili bilgileri *Nineveh and Its Remains* isimli kitapta toplayan Layard, yayınlamış olduğu bu eserle Oxford tarafından fahri Doktora unvanına layık görülmüştür. Ninova'daki çalışmaları ona çok iyi tanınan bir ün kazandırmış ve yazdıkları hem Avrupa'da hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde yoğun olarak okunmuştur.⁶

1849 yılının Nisan ayında İstanbul'a ataşelik göreviyle gönderilen Layard, bu tarihten kısa bir süre sonra tekrar Musul'a geri dönmüştür. Son derece verimli çalışmalar gerçekleştirdiği Musul'da Layard ikinci kitabını çıkartma fırsatı bulmuştur. *Nineveh and Babylonia* isimli kitapta Layard arkeolojik kazılar sırasında bulduğu antik kalıntılara yer vermekle kalmamış aynı zamanda bu antik kalıntıları buralardan alarak British Musuem'a götürmüştür. Bu nedenle Layard ile ilgili olarak British Museum'un,

⁴ Yuluğ Tekin Kurat, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği, 1877-1880**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1968, s. 3-10.

⁵ William Napier Bruce, Arthur John Otway, **Sir A. Henry Layard, GCB, DCL: Autobiography and Letters From His Childhood Until His Appointment as HM Ambassador at Madrid**, London, John Murray, 2012, s. 193

⁶ Scientific American, **Sir Henry Layard**, Vol. 71, No. 3 (JULY 21, 1894), s. 44

bazı önemli hazinelerini bu yorucu kâşife borçlu olduğu belirtilmektedir.⁷ Hem bu eylemi hem de kitaplarında yazmış olduğu bilgiler neticesinde Layard, İngiliz hükümeti tarafından Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı'na getirilmiştir. Layard'ın bu göreve gelmesinin hayatında önemli bir yeri vardır. Zira burada bir Türk sevdalısı olan David Urquhart ile tanışmış ve böylece bu gruba dahil olmuştur.⁸

Layard'ın ilk müsteşarlık görevi 10 gün gibi kısa bir görev olsa da daha sonradan 1861 yılında uzun süreli olarak bu göreve tekrar getirilmiştir. Yaklaşık beş yıl süren bu görev sonrasında Layard görevini başarıyla yapmasının yanı sıra sonraki dönemde Kraliyet Danışma Meclisi Üyeliğine atanır. 1869 yılında Madrid'e diplomat olarak atanan Layard'ın bu görevde uzun bir süre kalmıştır.⁹ Bu görevini 1877 yılında tamamlayan Layard'ın bundan sonraki görevi ise bu çalışmanın konusu olan ilgili yılları yani 1877 ve 1880 arasını kapsamaktadır. Benjamin Disraeli hükümeti tarafından 1887-1880 arasında İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi görevini yapan Layard'ın Osmanlı ve İngiltere arasında 4 Haziran 1878 yılında imzalanan ve Osmanlı halkının geleceği açısından olumsuz sonuçlar doğuran anlaşmayı imzalamada önemli rol oynadığı belirtilmektedir.¹⁰ Çok yönlü entelektüel birikime sahip Fransızca, Arapça, Farsça, İtalyanca ve aynı zamanda toplantıları takip edip dinleyebilecek kadar Türkçe bilgisiyle aydın bir kişilik olduğuna vurgu yapılmaktadır.¹¹ Layard 5 Haziran 1897 yılında 90 yaşında iken vefat etmiştir.

1.2. Layard ve Arkeoloji

Layard'ın devlet adamlığından öte en önemli yanı bir arkeolog olmasıdır. 1845 ve 1851 yılları arasında Mezopotamya'da yapmış olduğu kazılar ve Ninova şehrinin kalıntılarını bulması onu son derece ünlü tarihsel bir kişilik yapmıştır. O zamanın İstanbul büyükelçisi olan Lord Stratford de Redcliffe'in hem maddi hem de manevi desteğini arkasına alan Layard'a önemli miktarda bir tahsisatın ayrıldığı

⁷ Scientific American, **Sir Henry Layard**, Vol. 71, No. 3 (JULY 21, 1894), s. 44

⁸ Edwin Pears, **The Life of Abdul Hamid**, London, 1917, s. 82.

⁹ Raymond Jones, **The British Diplomatic Service, 1815-1914**, London, Wilfrid Laurier Univ. Press, 1983, s. 178.

¹⁰ ÖZCAN, T. "Modern Osmanlı Diplomasisine Geçiş Sürecinde Kıbrıs (1876-1908)" **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, 16(2). 2017, s. 515-516.

¹¹ Gordon Waterfield, **Layard of Nineveh**, London, John Murray, 1963, s. 284.

görülmektedir.¹² Layard'ın yapmış olduğu kazı çalışmalarına bakıldığında Asur'u keşfettiği ortaya çıkmaktadır. Hatta Mezopotamya'nın kuzeyinde ve Anadolu'nun güneydoğusunda bulunan Yezidiler üzerinde bilim dünyasının ilk ciddi gözlemlerinin Layard tarafından yapıldığı görülmektedir. Layard'ın bu çalışmaları yürütürken ortaya koymuş olduğu organizasyonel yapılanma ve iş disiplini onun işletmecilik konusunda da ne kadar yetenekli ve ehil bir kişi olduğunu göstermektedir.¹³

Layard'ın arkeolojinin ilk yıllarındaki popülaritesi ve oynadığı önemli rol, 1849 yılından John Murray tarafından basılan *Nineveh and Its Remains* adlı kitabının ticari başarısına da yansımıştır. İlk yılında 8.000 kopyası basılan bu kitap İngilizce olarak yazılan arkeoloji alanındaki en çok satılan kitap unvanını almıştır.¹⁴

Layard'ın buradaki kazılarını sadece bir arkeoloji kazıları olarak görmemek gerekir. Asıl amaçlardan biri İngiltere'nin o dönemde Hindistan'a rahatça ulaşabilmesini sağlamak amacıyla bir karayolu açılmasının da yollarını aramaktır. Bu çerçevede Layard'ın bölge halkıyla son derece iyi ilişkiler kurduğu ve bölgede yaşayan aşiretlerden görüş alarak bu yolların güvenliğini sağlama noktasında ne ölçüde katkı sağlayacaklarının hesaplarını yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda yapılan kazıların siyasi bir yönü de ortaya çıkmış olmaktadır. İngiliz çıkarlarının olabildiğince korunmaya çalışıldığı bu kazılarda ticari menfaatlerin de elde edilmesi amacıyla eski suyuollarının gün yüzüne çıkarılması gayreti içerisine giren Layard, Hindistan'da bulunan hammaddelerin Fırat yolu üzerinden İngiltere'ye taşınması için kestirme bir yol bulma arayışına girmiştir.¹⁵ Layard'ın bu arayışlarını pratiğe dökmek için dönemin Bağdat Temsilcisi Albay James Taylor'ı ikna etme çabasına girdiği de belirtilmektedir.¹⁶

¹² Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, Ankara, Yurt Yayınları, 1988, s. 95.

¹³ Eyüp Özveren, *Akdeniz'de Bir Doğu*, Ankara, Dost Kitabevi, 2000, s. 74.

¹⁴ Malley, S. (1996). "Austen Henry Layard and The Periodical Press: Middle Eastern Archaeology and The Excavation of Cultural Identity in Mid-Nineteenth Century Britain, *Victorian Review*, 22(2), 1996, s. 155

¹⁵ Shawn Malley, "Layard Enterprise: Victorian Archaeology and Informal Imperialism in Mesopotamia", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 40, no: 4, 2008, s. 628.

¹⁶ Shawn Malley, a.g.m., s. 630.

1.3. Türk Dostu Layard

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de düşmanlarınız olduğu kadar dostlarınız da bulunabilir. İnceleme altına aldığımız Layard'ı bizim için önemli kılan hususlardan birisi de onun gerçek anlamda bir Türk dostu olmasıdır. Her ne kadar büyükelçilik döneminde Osmanlı ile İngiltere arasında yapılan anlaşmanın Türkler için olumsuz yanları olsa da Waterfield'in ifadesiyle söyleyecek olursak Layard karşısındaki insanları yurtseverliklerine ve kendisine yönelik takınılan tavra göre değerlendirirdi.¹⁷

Onun gerçekten bir Türk dostu olarak nitelendirilmesine yönelik ortaya koyacağımız en önemli hususlardan biri Layard'ın Avam Kamarasında yapmış olduğu ateşli konuşmadır. Türkleri Bulgaristan'da kıyım yapmakla suçlayan milletvekiline cevap vermekten çekinmemiştir. Bu çerçevede Layard konuyla ilgili meselelere objektif bir şekilde bakılmadığına vurgu yapmış ve her nedende Müslümanlara karşı işlenen suçlara hiç temas edilmediğini ve onların yağmalanan mallarının hesabının dahi yapılamayacağını ifade etmiştir. Konuyla ilgili değerlendirmelerini son derece objektif bir şekilde yapan Layard, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Hristiyan halkın elbette ki sorunların bulunabileceğini ancak geçmişle kıyaslandığında Batının ekonomik ve siyasi anlamda Türklerden istediği ne varsa Türklerin bu istekleri yerine getirdiğini vurgulamıştır.¹⁸

Layard'ın Türk savunusu sadece bununla da sınırlı değildir. 1876 yılında Bulgaristan'da bulunan Türk subaylarının öldürülmesi akabinde meydana gelen çeşitli olaylar sırasında Bulgaristan'ın o bölgede yaşayan yaklaşık üç milyon Türk'ü tamamen yok etme politikasına Layard şiddetle karşı çıkmıştır. Layard aynı zamanda İstanbul ve Çanakkale gibi iki önemli boğazın jeopolitik konumunun farkında olduğu için bu yerlerle ilgili Rus planının hayata geçirilmesini engellemek adına İngiltere'nin Osmanlı'ya destek vermesi gerektiğini belirterek bir nevi kazan-kazan politikası güdülmesi gerektiğine işaret etmektedir. Güneye inen bir Rusya'nın İngiltere açısından son derece riskler oluşturacağını farkında olan Layard'ın bu bağlamda Türk

¹⁷ Gordon Waterfield, **a.g.e.**, s. 286

¹⁸ Austin Henry Layard, **Discoveries Among in The Ruins of Nineveh and Babylon**, New York, 1963, s. 11-25.

dostluğunun Rusya'nın engellenmesi politikasıyla birlikte daha da öne çıktığı görülmektedir.¹⁹

Liberal Partiden milletvekili seçildiği 1852 yılının hemen ardından Canning'le birlikte İstanbul'a gelen Layard'ın Ruslara karşı Osmanlı'nın yanında yer aldığını görmekteyiz. Türk dostu olmasından olsa gerek Kırım savaşı sırasında İngiltere'nin Rusya'nın karşısında yer alması için yoğun çabalar sarf etmiş ve bu amacında da başarılı olmuştur.²⁰

Kendisinin Osmanlı-Rus savaşını engellemeye yönelik gayretleri herhangi bir sonuç vermemiş ve bu savaş sırasında Plevne'nin savunulmasında gösterilen kahramanlıktan çok etkilenmiştir. Bu kahramanlık onun Türklere duyduğu derin hissiyatın daha da artmasına neden olmuştur. Layard, destansı olarak nitelendirdiği bu savunmayı Osmanlı'da halen daha canlı olan bir ruhun varlığına bağlamıştır.²¹

Layard'ın Türk dostluğunu ileri dereceye götürdüğü de belirtilmektedir. Öyle ki, kendisi eleştirilmekten dahi kurtulamamıştır. Örneğin, tarihçi dostu Edwin Pears Layard'ın Türklere kaşı yakın duruşunu, onun Bulgarların ithamları karşısında Türkleri savunmaya çalışmasını ve son olarak Rusya'ya karşı Türklerin yanında yer almasını İngiltere'ye tavsiye etmesini tamamen akıldışı olarak nitelendirmektedir. Pears, bu eleştirilerini yaparken bile dostunun kendisine karşı çıktığını ve zaman zaman yapmış olduğu bu eleştiriden dolayı tartıştıklarını ifade etmektedir.²² Layard'ın İstanbul'daki vazifesi süresince kendisine eşlik eden eşi Mary Enid Evelyn Layard'ın da Osmanlı-Rus Savaşı esnasında muhacir ve yaralılar için yapmış olduğu yardımlarından ötürü II. Abdülhamid tarafından kendisine Şevkat Nişanı takdim edildiği görülmektedir.²³

Layard bu dostluğunun yanında zaman zaman görevi sırasında çeşitli sıkıntılar da yaşamıştır. Örneğin İstanbul'da büyükelçilik görevi sırasında Osmanlı basını

¹⁹ Gordon Waterfield, **a.g.e.**, s. 353.

²⁰ Münir Aktepe, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Layard'ın II. Abdülhamit'e Verdiği Rapor", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, sayı 22, Temmuz 1969, s. 13.

²¹ Gordon Waterfield, **a.g.e.**, s. 382.

²² Edwin Pears, **Forty Years in Constantinople**, London, Constable Company, 1916, s. 75.

²³ Namık Sinan Turan, "II. Abdülhamid Döneminde Diplomaside Sembolik Dil İnşasında Nişanın Yeri: Toplumsal Anlamda Ötekini Taltif Etmek "Şefkat Nişanı"', **Halil İnalcık Armağanı III- Tarih Araştırmaları**, Ahmet Özcan, Ed., Doğu Batı Yayınları Batı Yayınları, Ankara, 2017, s.226

kendisini Rusya ile savaş çıkarmak isteyen biri olarak ilan etmiştir. Bu iddialar karşısında yine de Layard'ın Türklere bakış açısında bir değişme söz konusu olmamış ve basına güvenmediğini ifade ederek, basının kendisine yönelik tavrıyla açıkça Rus tarafını tuttuğunu ve İngiltere'ye karşı düşmanlık beslediklerini söylemekten çekinmemiştir.²⁴ Bu yönüyle değerlendirildiğinde Layard'ın, basının verdiği moral ya da gazla hareket eden bir kişilik olmadığı görülmektedir. Ayrıca yaşamış olduğu olumsuzluklara rağmen Türklere yönelik bakışında da herhangi bir değişikliğin olmadığına şahit olunmaktadır.

1.4. Layard ve İstanbul Elçiliği

Yukarıda da geçtiği üzere Layard, İstanbul ve Anadolu topraklarına yabancı bir kişilik değildir. 1877 ve 1880 arası tam olarak üç sene İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliğini yapan Layard'ın bu topraklarla ilk teması 1839 yılında genç yaşta olmuştur. Amcasıyla birlikte Seylan'a doğru yol alırken uğradığı İstanbul kendisinde hayranlık bırakmıştır. Bu yolculuk sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış Anadolu'nun muhtelif yerlerini de görme imkânı tanımıştır.²⁵

Layard'ın büyükelçiliğine giden yol hayat hikayesinden de anlaşılacağı üzere öyle çok da basite alınacak bir durum değildir. Zira kendisinin arkeolog kimliğiyle birlikte istihbarat misyonu ve arkeoloji ile elçilik arsında kurmuş olduğu kuvvetli bağın kendisine İstanbul Büyükelçiliğine kadar yükselttiği görülmektedir. Layard'ın İstanbul'a büyükelçi olarak atanması gündeme geldiğinde Türk dostu olmasından olsa gerek ilk karşı çıkanlar yine Ruslar olmuştur. Dönemin Rus elçisi General Ignatiev, onun Türk dostluğunu öne çıkararak tarafsız bir şekilde davranamayacağına vurgu yaparak büyükelçilik görevine getirilmemesini beyan etmiştir.²⁶

1877 yılının Mart ayının sonunda İstanbul'a gelen Layard, Rusya'nın yoğun itirazlarına rağmen mahiyetinde bulunan on altı kişilik bir ekiple Sultan'ın huzuruna çıkmıştır. Diğer taraftan Layard'ın büyükelçilik görevini yerine getirdiği süre zarfında İngiltere'den aldığı emirler doğrultusunda Padişah'a layihalar sunduğu görülmektedir.

²⁴ Gordon Waterfield, **a.g.e.**, s. 408.

²⁵ Münir Aktepe, **a.g.m.**, s. 13.

²⁶ Gordon Waterfield, **a.g.e.**, s. 355.

Bu bağlamda 19 Ağustos 1878'de Sultan'a sunduğu bir layihada devletin kimi alanlarda hayata geçirilmesi gereken reformlardan söz etmektedir. Tabi Layard, bu tavsiyeleri kendi fikrine veya davranış stiline göre yapmamaktadır. Yukarıdan gelen resmi yazılar söz konusu olmaktadır.²⁷

Büyükelçi Layard Mezopotamya sevgisiyle dolu olduğu ve bu bölgenin ancak Osmanlı İmparatorluğu içinde kalarak kalkınabileceğine inandığı için Sultan II. Abdülhamid'e Mezopotamya'da inşa edilecek demiryolu ve su kanallarının oluşturacağı muazzam zenginlik ve kalkınmadan yine bir raporla bahsetmiştir.²⁸

Layard'ın layihaları bununla da sınırlı kalmamıştır. Onun özellikle din ve vicdan hürriyetine dair vurguları son derece önemlidir. Her dine yönelik eşit hakların verilmesi talebi yine onun layihaları arasındadır. Bunların yanında özellikle yargının düzgün bir şekilde işleyebilmesi için Layard Avrupa'daki hukukçulardan donanımlı en az bir kişinin mahkemelerde görev almasını tavsiye etmektedir. Diğer taraftan yapılan yargılamalara yönelik itirazların yapılması için de üst mahkemelerin kurulmasını öneren Layard'ın yargı sistemine yönelik bu tavsiyeleri adalet mekanizmasının daha iyi işletilmesinde öncü bir rol üstlendiğini göstermektedir.²⁹

Osmanlı'ya yönelik Layard'ın bir tavsiyesi de vergi sistemi ile ilgili olmuştur. Elçilik yaptığı dönemde Layard, aşar sisteminin son derece olumsuz yanlarının bulunduğu vurgu yaparak Hindistan'da olduğu gibi yeni bir sistemin getirilerek devlet gelirlerinin en azından düzenli bir boyuta getirilmesi gerektiğini söylemiştir. Layihada sunulan tavsiye aşarın en azından sabit bir hale getirilmesinden ibarettir. Konuyu en ince detayına kadar belirlemiş olan Layard, sadece vergi düzenlemesini değil aynı zamanda vergiyi toplayacak kişilerin dahi seçilmesine yönelik uzun soluklu düzenlemeler önermiştir.³⁰

Yukarıda bir arkeolog ve Türk dostu olarak nitelendirdiğimiz Layard'ın aynı zamandan bir sanat eleştirmeni özelliğinin olduğunu da vurgulamak gerekiyor. Zaten arkeoloji ile uğraşan insanların sanatlar yönlerinin öne çıktığı bilinen bir gerçektir.

²⁷ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 190.

²⁸ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 350.

²⁹ Gordon Waterfield, **a.g.e.**, s. 361.

³⁰ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 207.

Özellikle İtalya’da kaldığı dönem Layard’ın bu sanatsal yönünün gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1855-56'da Aberdeen Üniversitesi'nin Rektörü olarak görev yapan Layard, hayatının kalan kısmında zamanının çoğunu Venedik'te geçirmiştir.

Netice olarak, Layard’ın hayatı genel olarak incelendiğinde arkeolog olmasının yanı sıra İngiltere siyasetinde ün yapmış ve elçilik yaptığı 1877-1880 yılları arasında da çeşitli görüşleri ve faaliyetleri ile iz bırakmış renkli bir kişiliktir. Sanata olan düşkünlüğü özellikle de İtalyan resim sanatına yönelik ilgisi onu hayatın farklı alanlarında farklı yerle özel bir insan kılmıştır. Türk dostu kimliğiyle de öne çıkan Layard hem devlet düzeninin hem de toplum düzeninin sağlanması konusunda Osmanlı yönetimine çeşitli tavsiyelerde bulunmuş ve ülkesinin Rusya karşısında bir nebze de olsa Osmanlı’nın yanında durmasını sağlayarak İngiltere politikasına yön vermiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI- RUS İLİŞKİLERİ İLE OSMANLI RUS SAVAŞI GENEL BİR BAKIŞ

2.1.XV. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkileri

Ruslar XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar dağınık bir şekilde yaşamakta iken 1462 yılından itibaren Moskova Knezi III. İvan etrafında toplanmaya ve bir arada yaşamaya başladılar.¹

Kırım'da bulunan Azak şehri ve Ceneviz'in en önemli ticaret limanının bulunduğu Kefe şehri Rusların ticari faaliyetlerinde önemli bir yere sahipti. 1475 yılında Fatih Sultan Mehmet döneminde Kırım Hanlığı Osmanlı hakimiyetine geçince Osmanlı-Rus ilişkileri de bu dönemde başlamıştır.

Kırım Hanı Mengli Giray Han ile Osmanlı Sultanı arasındaki iyi ilişkiler Osmanlı-Rus ilişkilerine de yansımıştır. III. İvan, Azak ve Kefe'de bulunan Osmanlı makamlarına mektup yazarak Sultan'la dostane ilişkiler kurmak istediğini bildirmiştir. Bu talebine olumlu yanıt geldikten sonra, III. İvan ticari ilişkilerinde yaşadıkları sorunları aşmak için 31 Ağustos 1492'de Sultan II. Bayezid'e mektup yazarak Moskof elçileri ve tüccarları için serbest geçiş ve ticaret izni istemiştir.² Sultan II. Bayezid bu isteğe olumlu yanıt vermiş ve bundan sonra Rusların ticari faaliyetleri artmıştır.

Moskova Knezi İstanbul'a 1495 yılında Mihail Pleşeviç'i³ ve 1499 yılında Aleksey Golohvastov'u⁴ elçi olarak gönderdi. Sultan ise Moskova Knezliği'ne elçi göndermedi. Osmanlı Sultanlarınca doğrudan Rus Knezinin doğrudan muhatap kabul edilmesi uygun görülmemiş ve hükümdarlığın gücü doğrultusunda ilişkilerin Kırım Hanları vasıtası ile yürütüleceği bildirilmiştir.⁵

¹ Nimet Kurat Akdes, **Rusya Tarihi**, Ankara, TTK, 1948, s. 107-125.

² Halil İnalcık, **Osmanlı – Rus İlişkileri (1492-1700)**, Ankara, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 2003, s. 5.

³ Haluk Ferden Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, İstanbul, Baha Matbaası, 1968, s. 36-37.

⁴ İnalcık Halil, “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492–1512”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491–1992**, Ankara, TTK Yay., 1992, s. 26.

⁵ İlyas Topsakal, “Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi** C. III, Sayı 2 Sonbahar 2016, s. 34.

2.1.1. XVI. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkileri

Ruslar tarihi süreçte kendilerini I. ve II. Roma İmparatorluklarının devamı olarak görüyorlardı. Ticari alanda ilerlemek isteyen Rusların önünde Karadeniz ve boğazların Osmanlı hakimiyetinde olması engel olarak duruyordu. Rusların Lehistan-Altınordu tehdidi altında olması, Kırım Hanlığı ve dolayısıyla Osmanlılarla ittifak kurmayı gerektiriyordu. Osmanlı bu dönemde Balkanlar ve Akdeniz'e yönelmiş olduğundan doğuda yeni bir cephe açılmaması da gerekiyordu. Öte yandan İran'da Safeviler de Osmanlı için ciddi bir tehdit haline gelmekteydi. İlişkilerin, Rusların Safevilerle birlikte hareket edeceği bir noktaya getirilmemesi de önem arz ediyordu.

Moskova Knezliği ile Kırım Hanlığı arasındaki ittifak dönemi Kırım Hanı Mengli Giray Han'ın 1512'de ölümünden sonra sona erdi. Ancak yukarıda da belirttiğimiz nedenlerle Osmanlı Sultanları Ruslarla iyi ilişkileri devam ettirme yolunu seçmişlerdir. Sultan 1. Selim döneminde (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman döneminin (1520-1566) başlarında dostane ilişkiler devam etti ve elçi ziyaretleri gerçekleşti.⁶ Bu ilişkiler, Altınordu İmparatorluğunun yıkılmasından sonra Volga havzasında bu imparatorluğun yerini almak ve varisi olmak isteyen IV. İvan'ın politikalarının bir sonucu olarak düşmanlığa dönüşmüştür.⁷

Bu ilişkilerin düşmanlığa dönüşü, IV. İvan'ın Volga havzasında Altınordu İmparatorluğu'nun yerini alma ve Doğu Avrupa'da bu imparatorluğun varisi olma politikasının bir sonucudur.

2.1.2. XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkileri

XVII. yüzyıl Osmanlılarla Ruslar arasındaki stratejik dostluğun son aşamasının yaşandığı asır olarak nitelendirilebilir.⁸ Ruslar bu yüzyılın özellikle ilk yarısında da temkinli dış politikalarını devam ettirdiler. Papanın çabalarına rağmen Haçlı Seferine katılmamaları bu kapsamda görülebilir. Osmanlılar ve Ruslar arasında uzun süreli

⁶ Halil İnalcık, **a.g.e.**, s. 7.

⁷ Halil İnalcık, **a.g.e.**, s. 7.

⁸ Yücel Öztürk, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Dış Politikası ve Türkiye-Moskova İlişkileri (16. Ve 17. Yüzyıllar)", **Gökkubbe Dergisi**, İstanbul, 2008, s. 248.

dostluk siyasetinin bozulmasına neden olan olay ise Kazak Ruslarının 1637’de Azak Kalesini zapt etmesidir.⁹

Kazak Hatmanı Doroşenko bağımsız bir devlet kurma niyetindeydi. 1672 yılında kendi isteği ile Osmanlı hakimiyetine girince ilk Osmanlı – Rus savaşının da sebebi olmuştur. Rusların 1674 yılında Doroşenko’nun kalesi olan Çehrin’i kuşatması üzerine Osmanlı ordusu buraya gönderilmiş ve kuşatma kaldırılmıştır. Doroşenko daha sonra Çehrin’i Ruslara teslim edince 1678 yılında Osmanlı ordusu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa komutasında Çehrin’e sefer düzenlemiş ve Çehrin Kalesi önünde çetin bir savaş yaşanmıştır. Bu savaş Osmanlı ve Rus ordularının ilk büyük savaşıdır.¹⁰ Bu savaş sonrasında 1681 yılında Redzin Antlaşması yapılmıştır.

Ruslar 1686 yılında Osmanlılara karşı Lehistan, Avusturya ve Venedik’in oluşturduğu Kutsal İttifaka katılmış ve Lehistan ile birlikte Osmanlı-Kırım ordularına karşı savaşmıştır. Ruslar I. Petro döneminde ise Azak Kalesine 1695 ve 1697 yıllarında iki kez sefer düzenlemişler ve ikinci seferde Azak Kalesini zapt etmişlerdir. Osmanlılar Avusturya- Lehistan- Venedik İttifakı ile 1699 yılında Karlofça Antlaşmasını yaptıktan sonra Ruslarla da iki yıllık bir ateşkes antlaşması yapmıştır. Ruslarla Osmanlılar arasında 1700 yılında ise İstanbul Muahedesi imzalanmıştır. Bu antlaşma tarihi aynı zamanda Osmanlının Ruslara karşı üstünlüğünün bozulduğu tarih olarak değerlendirilir.¹¹ Ruslar bu tarihten sonra Osmanlı üzerindeki baskılarını artırmaya başlamıştır.¹²

2.1.3. XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkileri

Rusya ve İsveç arasında 1700 yılında çıkan Poltova Savaşından sonra İsveç Kralı II. Şarl Osmanlılara sığındı. Rusların Osmanlı topraklarına girmesi, Osmanlıların Azak kalesini geri almak istemesi ve diğer sebeplerin birleşmesi ile Osmanlılarla Ruslar arasında 1711 yılında Prut Savaşı çıktı. Savaş Baltacı Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun üstünlüğü ile sonuçlandı ve sonrasında 1711 yılında Prut Antlaşması yapıldı. Bu antlaşma ile Azak Kalesi geri alındı, ayrıca

⁹ Yücel Öztürk, a.g.m., s. 249.

¹⁰ Halil İncalcık, a.g.e., s. 20.

¹¹ Halil İncalcık, a.g.e., s. 21.

¹² Selim Hilmi Özkan, “XVII. Yüzyılın sonları ile XVIII. Yüzyılın başlarında Osmanlı-Rus İlişkileri ve Karadeniz’in Güvenliği Meselesi”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Sayı 14, (Yaz 2007), s. 60.

İstanbul'da bulunan Rus elçisinin geri çekilmesi kararlaştırıldı. 1720 yılında ise bu antlaşmanın bazı maddelerini yeniden düzenlemek için Edirne Muahedesi yapılmıştır.¹³ Bu antlaşma ile Rusya'ya İstanbul'da daimî elçi bulundurma hakkı tanınmıştır.¹⁴

İran'da yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle hem Rusya hem de Osmanlılar Kafkasya'da bulunan İran topraklarını kendi topraklarına katmak için harekete geçmişler, savaşa mahal kalmadan aralarında anlaşmaya varmışlardır.¹⁵

Rusların, Osmanlı- Venedik ve Osmanlı-İran savaşlarının da yaşandığı 1736 yılında Kırım'a asker sevk etmesi, Azak ve Kılburun kalelerine saldırması Osmanlıların Rusya ve müttefiki Avusturya ile 1739 yılına kadar savaşmasına neden oldu. Bu savaş 1739 yılında imzalanan Belgrad Muahedesi ile sona erdi. Bu muahededen sonra Rus hükümdarları için İmparator ünvanı kullanılması kabul edilmiştir.¹⁶ Bu antlaşmadan sonra 1768 yılına kadar iki devlet arasında önemli bir problem yaşanmamış, karşılıklı olarak nameler gönderilmiştir.

Rusya 1763'te Lehistan üzerine ordu göndermişti. Lehler kaçarak Osmanlı topraklarına sığınmışlardı. Rusların Lehleri takip ederek Osmanlı topraklarına girmesi ve ayrıca Balkan milletlerini Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtması 1768'de başlayan savaşın sebebi oldu. 1774 yılına kadar süren savaş sonrasında Küçük Kaynarca Antlaşması yapılmıştır. Bundan sonra Kırım'da yaşanan karışıklıklar nedeniyle 1779 yılında Aynalıkavak Tenkihnamesi ile anlaşma yapılmıştır.

Rusların 1783'te Kırım'ı ilhak etmesi 1787'de Osmanlılar ile Rusya ve müttefiki Avusturya arasında başlayan savaşa zemin hazırlamış, bu savaş sonrasında 1791'de Avusturya ile yapılan Zıştovi Antlaşmasından sonra 1792'de Rusya ile Yaş Antlaşması imzalanmıştır.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı - Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IV, Ankara, TTK, 1988, s.180-181.

¹⁴ Hanife Güner, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Rus İlişkileri", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı**, Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2014, s. 31.

¹⁵ Uğur Kurtaran, "Sultan Birinci Mahmud Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri", **Belleten Dergisi**, C: LXXIX, Sayı: 285, Ankara, Ağustos 2015, s. 593.

¹⁶ İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, C. III, Sayı 2, Sonbahar 2016, s. 39.

Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca tutumu ve sonrasında Mısır'ı işgal etmesi 1798'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ittifak antlaşması yapılmasına sebep oldu.¹⁷

2.2. Rusya'nın Balkanlardaki Hristiyanlara İlişkin Politikası

Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı arasında 24 Nisan 1877'de Rusların savaş ilan etmesi başlayıp 19 Ocak 1878'de Bab-ı Ali'nin Çarlık Rusya'sından ateşkes istemesi ile sona eren savaş Rumi takvimde 1293 yılına denk geldiğinden tarihte 93 harbi olarak bilinmektedir.¹⁸

Rusya 18. Yüzyılda önceki yüzyıllara göre oldukça güçlenmişti. Kendisini Ortodoksların hamisi ve lideri olarak görüyordu. 1853 yılında Rusların ağır bir yenilgi almasıyla sonuçlanan Kırım Savaşı'nın sebeplerinden biri de Rusya'nın Osmanlı'dan Hristiyanlıkta kutsal sayılan yerlerin korunması ve bakımı konusunda ve Ortodokslara ilişkin yeni taleplerde bulunmasıydı. Osmanlı Devleti hakimiyetindeki topraklarda 1858'de Lübnan'da, sonrasında Sultan Abdülaziz döneminde Sırbistan'da, 1866 yılında Girit Adası'nda karışıklıklar yaşanmıştı. Balkanlarda milliyetçilik akımının güçlenmesi ve katliamlar yaşanması bölgedeki Osmanlı hakimiyetini zayıflatmıştı. Bunlarla birlikte Avrupa'da Osmanlı Devleti hakimiyetinde yaşayan Hristiyanların insan haklarının ihlal edildiğine dair kamuoyu oluşmuştu. Bu kamuoyunun oluşmasında basın da etkili olmuştu. Kırım savaşından sonra da Ruslar Osmanlı hakimiyetindeki Hristiyanlarla ilgili taleplerde bulunarak Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaktaydı.

2.1.1. Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Düşüncesi

Rusya hem siyasi ve askeri hem de ticari hedefleri doğrultusunda İstanbul'u ele geçirmek için XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ile birçok kez savaşa girmiştir. "Rusya, ilk hedefi olan Anadolu üzerinden Akdeniz'e, Kafkaslar ve İran üzerinden de Basra Körfezine inmek amacını gerçekleştirmek için sadece XIX.

¹⁷ Salih Yılmaz, Yakşı Abdullah, "Osmanlı Devletinden Günümüze Türk Rus İlişkileri" **TYB Akademi Dergisi**, Sayı: 17, Mayıs 2016, s. 15.

¹⁸ Nükhet Elut, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) (International Congress of Asian and North African Studies) 10-15.09.2007, Ankara / Türkiye Bildiriler/ Papers / Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 6, Ankara-2009, s. 119.

yüzyılda 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856 savaşlarını başlatmıştır. Ancak hedeflerine ulaşamadıkları için yeni bahaneler ile 1877 yılında yeni bir savaşa girmişlerdir.”¹⁹

2.1.2. Kırım Savaşının İntikamını Alma Düşüncesi

Kırım Savaşında Rusların aldığı ağır yenilgi sonrası, önemli askeri ve ekonomik kayıplar vererek Kırım’da ele geçirdiği arazi ve kaleler Paris Antlaşması ile Osmanlılara iade edilmişti.²⁰ Bu savaşın intikamını alma düşüncesi de 1877 yılında başlayan bu savaşın önemli nedenlerinden biridir.

Rusya’nın İstanbul’u alma ve sıcak denizlere inme düşüncesi İngiltere’nin strateji ve dış politikasına uygun düşmüyordu. İngiltere , Karadeniz’den başlayıp Kafkaslar, Hazar Denizi, İran ve Afganistan’a kadar uzanan hattı kontrol altına alarak Ortadoğu ve sömürgesi Hindistan için bir güvenlik kuşağı oluşturma amacındaydı.²¹ Rusya’nın planlarının gerçekleşmesi halinde İngilizlerin Basra Körfezine ve sömürgesi durumunda olan Hindistan’a ulaşması tehlikeye düşeceğinden 18. Yüzyıl sonundan 19. Yüzyıl sonuna kadar İngiltere Osmanlı Devletini Rusya’ya karşı desteklemiştir.²² Avrupa devletlerince “hasta adam” olarak nitelendirilen Osmanlı Devletinin topraklarının paylaşılmasına ilişkin Rusya’nın 1844’teki teklifine kesin bir cevap verilmemesi,²³ Kırım Savaşında 1840 Antlaşmasının ihlal edildiği gerekçesiyle İngiltere’nin donanması ile Osmanlılara yardım etmesi,²⁴ Rusya’nın Kırım Harbinden sonra Rusların savaşta elde ettiği kazanımları Paris antlaşmasında koruyamaması, ilerde değinileceği üzere 1877- 1878 savaşının sonunda İstanbul Boğazına filo gönderilmesi, Ayastefanos’un ön anlaşma niteliğine bürünmesi²⁵ İngiltere’nin Rusya karşısı hamlelerinin bir tezahürüdür. İngiltere’nin politikasına paralel olarak

¹⁹ Mustafa Öztürk, Mustafa Öztürk, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Belgeleri: Abdi Paşa’nın Muhakemesi (25 Belge ile Birlikte), Belgeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2002, s. 117-118.

²⁰ Salma Arfaoui, “Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) ve Avrupa Devletlerinin Tutumu”, **Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Tarih Anabilimdalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 15.

²¹ Mehmet Okur, “Bolşevik İhtilali Sonrası İngiltere’nin Rusya ve Kafkasya Politikası”, **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches, Kafkasya Özel Sayısı/ Special Issue on Caucasia**, s. 393.

²² Mehmet Okur, **a.g.e**, s. 393.

²³ Nimet Kurat Akdes, **a.g.e**, s. 72.

²⁴ Salma Arfaoui, **a.g.e**, s. 14.

²⁵ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı: 169, s. 523.

Balkanlarda Rusların etkin hale gelmesini istememiş, Osmanlı-Rus çekişmesinde Rus üstünlüğü yerine güçlerin dengede olduğu bir tabloyu tercih etmiştir. İngiltere menfaatini muhafaza kaydıyla 1877 de başlayan savaşta tarafsız kalacağını duyurmuş²⁶ Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya ve Avrupa devletleri ise bir şart ileri sürmeksizin tarafsız kalacaklarını bildirmişlerdir.²⁷

2.1.3. İki Tarafın Mali Durumu-Ordularının Genel Durumu

Savaştan önceki dönemde Osmanlı Devleti ekonomik olarak sıkıntıdaydı. Rus İmparatorluğu ise girdiği savaşlar nedeniyle benzer mali sıkıntıyı yaşıyordu. Osmanlı ordusu savaş talimi ve eğitimi yönünden zayıf, cephane- lojistik ve teşkilat yönünden ise yetersizdi. Askeri teknoloji ve birliklerin haberleşme imkanları bakımından Rusya ile mukayese dahi edilemezdi.²⁸ Osmanlı Devleti'nde askeri komuta kademesinde liyakatsiz ve tecrübesiz komutanlar ve subaylar bulunuyordu. Askeri teçhizat olarak ise İngiliz topları vardı. Buna karşın Rusya Prusya'dan getirdiği subaylarla ordusunda iyileştirmeye gitmiş, teknolojik imkanlar önünden de iyi duruma gelmişti.²⁹

2.1.4. Tersane Konferansı ve Londra Protokolü

Balkanlarda yaşanan sıkıntıların görüşülmesi amacıyla İngiltere'nin talebiyle İstanbul Haliç'teki tersanede büyük Avrupa Devletlerinin de katılımıyla 23 Aralık 1876'da Tersane Konferansı toplandı. Osmanlı Devleti toplantının olduğu gün 1. Meşrutiyeti ilan etmesi herhangi bir etki yapmamıştır.³⁰ Bu konferansta Sırbistan ve Karadağ için bağımsızlık kararı alınmış, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'e özerklik verilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun ardından Rusya'nın diplomatik çabaları sonucu, büyük devletler 31 Mart 1877'de Londra Protokolünü imzalamışlardır.³¹ Osmanlı

²⁶ Ferhat Durmaz, "93 Harbi'nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2015, C. 5, Sayı 2, s. 111.

²⁷ Erhan Afyoncu, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu-I**, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2004, s.140-141

²⁸ Salma Arfaoui, a.g.t, s. 52

²⁹ David Schimmelpenninck Van Der Oye, Russo-Turkish War (1877-1878), **Wiley Online Library**, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781444338232.wbeow538>, 27.01.2011, s. 2.

³⁰ Manastırlı Mehmet Rifat Bey, **93 Harbi Faciası**, Der. Tahsin Yıldırım, İstanbul, DBY Yayınları, 2010, s.34; Şahin Turhan, **Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.138; Karadağ Raif, **Muhteşem İmparatorluğu Yıkanlar**, İstanbul, Kitabevi, 2004, s. 38

³¹ Ferhat Durmaz, a.g.e, s. 110.

Devleti'nin bu protokolü imzalamaması üzerine Rusya Osmanlı'ya karşı savaş ilan etmiştir.³²

2.2. Savaşın Başlaması

Rusya Osmanlı Devleti'ne karşı 24 Nisan 1877 tarihinde Romanya'ya saldırarak Tuna cephesinde, 27 Nisan 1877 tarihinde ise Doğubayazıt'a saldırarak Kafkasya cephesinde savaşı başlattı. Askeri güç ve yeterlilik ve ayrıca silah yönünden Rusya daha güçlüdür ve taarruz savaşı yapmıştır Osmanlı Devleti ise savunma savaşı yapmıştır.

Osmanlının Rumeli'deki orduları başkomutanı Abdülkerim Nadir paşa idi. Ordu burada üç gruba ayrılmıştı. Batı ordusuna Müşir Osman Paşa, Doğu ordusuna Müşir Ahmed Eyüp Paşa, Güney ordusuna ise Müşir Süleyman Paşa komuta ediyordu.

Ruslara karşı elindeki imkanlarla oldukça başarılı bir savaş ortaya koyan Osman Paşa yönetimindeki ordu 5-6 aylık Plevne kuşatmasının ardından 10 Aralık 1877'de teslim olmak zorunda kaldı. Rus komutanlar Osman Paşa'yı ziyaret edip cesaretini tebrik etmiş, Çar tarafından da kılıcını kendisine verilmiştir.³³ Tuna cephesinde yaşanan Elena muharebesi sonunda Müşir Süleyman Paşa 14 Aralık 1877'de çekilmek zorunda kaldı. Ardından Ruslar Sofya, Niş ve Vidin'i aldılar.

Kafkasya cephesinde Rusların asıl hedefi Erzurum ve Kars Kalelerini almaktı.³⁴ Osmanlı orduları Başkomutanı Ahmed Muhtar Paşa idi. Ruslar bu cephede Tuna cephesindeki kadar başarılı olamadılar. Buna rağmen Ruslar ilerlemeye devam ederek 17 Mayıs 1877'de Ardahan'ı, sonrasında Gedikler, Yahniler ve Alacadağ Muharebelerinin ardından 17 Kasım 1877'de Kars'ı işgal ettiler. Rus ordusu Erzurum'a doğru ilerlese de Erzurum'u alamadı.³⁵

2.2.1. Savaşın Bitişi

Ruslar Batı'da İstanbul'a doğru ilerleyince İstanbul'u savunacak bir askeri güç de kalmadığından Osmanlı Devleti ateşkes teklif etti. Ateşkes kabul edildi ve 31 Ocak

³² Manastırlı Mehmet Rifat Bey, **a.g.e**, s. 35-38.

³³ Turhan Şahin, **a.g.e**, s. 120-121.

³⁴ Aleksandr Borisovic Şirokorad, **Rusların Gözünden Kıran Kıran Osmanlı-Rus Savaşları KIRIM-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2009, s. 436-437.

³⁵ Aleksandr Borisovic Şirokorad, **a.g.e**, s. 441.

1878’de Edirne mütarekesi imzalandı. Buna rağmen Rus Ordusu ilerleyerek Tekirdağ ve Çorlu’yu işgal ettikten sonra İstanbul Yeşilköy’e kadar geldi. Rusların bu ilerleyişi üzerine İngiltere İstanbul Boğazına filo göndererek Paris Antlaşması hükümlerinin ihlali halinde müdahale edeceğini bildirdi.

2.2.2. Ayastefanos Antlaşması

Savaşın sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 3 Mars 1878 tarihinde 29 maddelik Ayastefanos anlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın başlıca maddelerine göre Karadağ, Sırbistan ve Romanya tam bağımsız olacak, Osmanlı Devleti’ne vergi ile bağlı Bulgaristan Prensliği kurulacak, Bosna-Hersek’e iç işlerinde bağımsız olacak, Doğu’da Kars, Ardahan, Artvin, Batum, Doğubayazıt ve Eleşkirt Rusya’ya verilecek, Kotur ve civarı İran’a bırakılacak, Rusya’ya karşı Osmanlı Devleti Hristiyanlar yararına reformlar yapmayı üstlenecekti.³⁶ İngiltere ve Avusturya’nın barışın ancak bir Avrupa konferansında düzenlenebileceğine dair itirazları ve Rusların da buna muvafakat etmesi nedeniyle Ayastefanos bir “ön antlaşma” olarak kalmış, akabinde Berlin Konferansı toplanmıştır.³⁷

2.2.3. Berlin Konferansı ve Antlaşması

Berlin Konferansı 13 Haziran-13 Temmuz 1878 tarihleri arasında toplanmıştır. Burada alınan kararlara göre Doğu’da Batum, Kars ve Ardahan’ı Ruslarda kalacak, Balkanlarda Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız birer devlet olacaklar, Osmanlı Devleti savaş tazminatı ödeyecek, Bulgaristan Tuna Nehri ile Balkan Dağları arasında içişlerinde hür, ancak dışişlerinde Osmanlılara bağlı özerk bir prenslik olarak kalacaktı.³⁸

2.2.4. Savaşın Sonuçları ve Önemi

Osmanlı Devleti topraklarının ve nüfusunun önemli bir bölümünü kaybetmiştir. Buna bağlı olarak tarımdan elde edeceği gelirlerden de mahrum kalmış ve mali sıkıntılar yaşamıştır.³⁹ Balkanlardaki beş yüz yıllık Osmanlı hakimiyeti sona ermiş, bağımsız ve özerk devletler kurulmuş, bölgede Rus nüfuzu oldukça artmıştır,

³⁶ Salma Arfaoui, a.g.t., s.78-79; Nükhet Eltut, a.g.e., s. 126.

³⁷ Nükhet Eltut, a.g.e., s. 126-127.

³⁸ Nükhet Eltut, a.g.e., s. 128.

³⁹ Manastırlı Mehmet Rıfat Bey, a.g.e., s. 126.

Bölgedeki Türkler azınlık durumuna düşmüştür.⁴⁰ Bölgedeki Türkler Ruslar ve Bulgarların Türklere yönelik cinayetleri ve göçe zorlayan hareketleri nedeniyle buradan göç etmişlerdir.⁴¹ Savaşta alınan yenilgi ve sonrasında diplomaside yaşanan gelişmeler nedeniyle askeriye ve bürokrasi cesaretini kaybetmiştir. Bu savaşla Osmanlı topraklarının paylaşılması son aşamaya gelmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SIR HENRY AUSTEN LAYARD'IN HATIRATINDA OSMANLI-RUS SAVAŞI

3.1.Sir Henry Austen Layard'ın İstanbul'a Büyükelçi Olarak Atanması ve Gönderiliş Amacı

Henry Austen Layard'ın İstanbul'a Büyükelçi olarak atanması beklenmedik ve ani bir şekilde olmuştur. Kendisine daha önceden hükümet tarafından bu tür kritik bir pozisyon için atanacağına dair hiçbir bilgi verilmemiştir. Layard'ın bu görev yeri değişikliği noktasında herhangi bir olumsuz bir tepki vermediği görülmektedir. İstanbul'a gitmeden önce yaptığı görüşmelerde kendisinin asıl gönderiliş amacının olası bir Osmanlı-Rus savaşını önlemek için çaba göstermesi ve bu süreçte İngiliz Hükümeti'nin beklentilerini yerine yetirmek olduğu ortaya çıkmaktadır.

“27 Mart'ta Madrid'e döndük, gerçekleşecek bazı olayların özsezi Kral'ın ivedi olarak Sevilla'da ona dini törenlerde ve Kutsal Hafta* tören alaylarında eşlik etme davetini reddetmeme neden oldu. Elçiliğe henüz ayak basmıştık ki Lord Derby'den** Majesteleri'nin Hükümeti'nin*** benim derhal İstanbul'da özel bir elçiliğe geçmemi ve acilen İngiltere'ye gelmem konusunda bilgilendiren şifreli bir telgraf aldım. Bu, tamamen beklenmedik bir çağrı oldu çünkü ne Lord Derby ne de Lord Beaconsfield**** tarafından beni böyle bir göreve atayacaklarına dair herhangi bir tasarı haberini almamıştım. Bu haber bana Kutsal Hafta'da Madrid'deki tüm iş ve trafiğinin askıya alındığı günlerden biri olan perşembe günü ulaştı. Sonuç olarak, sefarethanenin işlerini yoluna koymakta ve Madrid'e veda edeceğimi hissettiren yola çıkmak için gerekli hazırlıkları tek başıma yapmakta bir zorluk yaşamadım. Başkâtip Sir John Walsham benim yokluğumda maslahatgüzar olarak görev yapacak, sefarethane binasında

⁴⁰ Manastırlı Mehmet Rıfat Bey, **a.g.e**, s. 134.

⁴¹ Turhan Şahin, **a.g.e**, s. 34.

* Hristiyan inancında Hz. İsa'nın insanoğlu için acı çektiğine inanılan haftaya verilen addır.

** Dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı.

*** Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı'nın merkezi hükümetine verilen terimdir. Tam yazılışı *Her Majesty's Government* şeklindedir.

**** Asıl adı Benjamin Disraeli olan Lord Beaconsfield dönemin başbakanıydı. Ayrıntılı bilgi için bkz Warner, Charles Dudley. “A Library of the World's Best Literature-Ancient and Modern-Vol. XLV (Forty-Five Volumes)”, **Synopses of Famous Books & General Index**, 2009. S. 1633-1637.

kalacak ve mobilyalarımın kullanımı, benim Madrid'e geri dönüp dönmeyeceğim kararlaştırılana kadar ona ait olacaktı. Bu ani görev değişiklikleri- bu sefer benim üzerimde kanıtlandığı üzere- hariciyelikte yüksek mevkiden olanlar için ciddi bir maddi kaynak kaybı demektir. 3 Nisan'da Madrid'den ayrıldık. Birçok İspanyol arkadaş ve diplomat heyetinin neredeyse hepsi bizi uğurlamak için tren istasyonundaydı. Ayın 6'sında Londra'ya vardık.

İngiltere'de bulunduğum birkaç gün boyunca Lord Beaconsfield, Lord Derby ve Lord Salisbury'le* birtakım görüşmeler yaptım. Doğu'da ortaya çıkan meseleler hakkındaki görüşleri noktasında beni bilgilendirdiler ve sonuç olarak Kral'ın Sultan'a Elçisi olarak gidişatın kritik durumunu izlemem gerektiğini düşündüler. Hariciye Vekâlet'inden, genelde Bab-ı Ali'deki temsilcilere verilen talimatların yanı sıra özel bir talimat almadım, fakat görevimin esas amacı eğer mümkünse Türkiye ve Rusya arasındaki savaş tehdidini önlemek için çaba göstermem olduğu bildirildi. Bu amaçla, yalnızca Büyük Güçlerin talebi üzerine her tavizin mutlak gerekliliğini Sultan'a ısrar ederken, kendisine onlar ve Rusya arasında ortaya çıkacak bir düşmanlık durumunda İngiltere'den herhangi bir yardım ya da müsamaha beklememesini bildirecektim.

Aynı zamanda, Osmanlı yetkililer tarafından yapılan kötü muamele, Doğu Trakya'daki Hristiyan vatandaşları için oluşturulan düzensiz birlikler ve sonuç olarak İmparatorluğun genel kötü yönetiminden dolayı Türkiye'nin en eski ve en iyi müttefikinin sempatisini ve arkadaşlığını kaybettiği; ve eğer bunu tekrardan kazanmak istiyorsa Bulgaristan'da yapılan zulümler ve aşırılıklardan suçlu olanları halka açık ve uyarı niteliğinde cezalandırması ve adaleti güvence altına almak, ırk ve inanç ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşlarını koruma ve iyi bir yönetim sağlamak için gerekli olan bu tür reformları sadakatle ve etkili bir şekilde uygulamasının zorunlu olduğunu ona vurgulamam gerekiyordu.”¹

3.1.1.Layard'ın İstanbul'a Yolculuğu

Layard gerekli hazırlıkları bitirip İstanbul'a yaptığı seyahat esnasında gerçekleşmesi muhtemel görünen savaş için çeşitli görüşmelerde bulunmuş ve bu amaçla yapabileceklerini de gözden geçirmiştir. Ayrıca Rusya'nın savaşı bir an önce çıkarmak için girişimlerde bulunduğu da dikkat çekmiştir.

“Paris içerisinden geçerken, Fransa Dışişleri Bakanı Dük Decazes ile bir görüşme yaptım. Türk sorununu bütün detaylarıyla masaya yatırdık. Rusya'nın çok meyilli görüldüğü bir savaşı önleme ihtimaline dair şüphelerini dile getirdi. Ancak Türkiye'nin, Paris Antlaşması'nın 8. maddesi uyarınca Büyük Güçlerin arabuluculuğuna itiraz edebileceğini belirtti. Bu konuda görüşlerimi paylaştım ve ona Sultan'ın bakanlarını bir temyiz başvurusuna yönlendirmeye teşvik etme niyetinin olduğunu söyledim. Bana, savaşı önlemek için bu çabalara ve diğer her şeye yönelik olarak Bab-ı Ali'deki Fransız maslahatgüzarına samimi destek ve iş birliği sözü verdi.

Ayın 17'sinin sabahında Brindisi'ye ulaştık ve hemen Birleşik Krallık tarafından beni İstanbul'a götürmesi için benim emrime verilen Kraliçe'nin yatı Osborne'a bindik. Ayın 20'sinde yani cuma günü tatilinde Çanakkale Boğazı'ndaydık. Orada, Birleşik Krallık tarafından beni kabul edip karşılamak için gönderilen Sultan'ın tercümanı olan Münir Bey ve yıllardır tanıdığım ve ayrıca babasıyla birlikte Bursa'daki İngiliz Konsolosluğunda daha eski zamanlardan tanışıklığım olan İngiliz Büyükelçiliği'nin ilk tercümanı Bay Sandison tarafından karşılandım. Sabah donuk, pusluydu ve yağmur, güneşin görüldüğü gün ortasına kadar

* 1877 yılında Tersane Konferansı'na tam yetkili delege olarak gönderilen devlet adamıdır.

¹ Sinan Kuneralp, *The Queen's Ambassador to the Sultan: Memoirs of Sir Henry A. Layard's Constantinople Embassy, 1877-1880*, London, Isis Press, 2009. s. 32.

yağmaya devam etti. İstanbul'a yaklaştıkça güneş pırıl pırıl parlıyordu. Biz de Sarayburnu'nun etrafını dolanarak şehrin muhteşem manzarasının olabildiğince tadını çıkardık.²

İstanbul'a seyahatim sırasında Dışişleri Bakanlığı tarafından bana verilen Türk sorunuyla ilgili resmi yazışmaları dikkatlice inceledim ve Sultan ve Bab-ı Ali ile iletişimde en iyi takip edebileceğim rotayı zihnimde endişe ile çizdim. Şayet Büyük Güçler, Rusya'yı memnun edemedilerse, yaklaşan savaşın önlenmesi için son bir çabanın söz konusu olabileceğine, en azından bunun yapılması gerektiğine ve ilk etapta en azından çoğunluğu tatmin edebilecek bir karar için Türk hükümetinden tavizler almak üzere tüm çabalarımın yönlendirilmesi gerektiğine dair bir karara vardım.

Dük Decazes ile aynı fikirde olduğum üzere, Paris Antlaşması'nın 8. Maddesi uyarınca bu Güçlerin arabuluculuğuna nihai bir itiraz da yapılabilir. İlgili madde şu şekilde yer alıyor: Osmanlı İmparatorluğu ile antlaşmayı imzalayan devletlerden biri veya birkaçı arasında ilişkilerinin korunmasını tehlikeye atabilecek bir anlaşmazlık çıkarsa, taraflar kuvvet kullanmadan önce, diğer imzacı devletlerin aracılığını kabul edeceklerdir. Rusya, bu maddenin öngördüğü arabuluculuğun, İstanbul'da yapılan ve başarısız olan konferanslarda neredeyse fiilen uygulandığını belirtti. Ancak bu tartışma tamamen temelsizdi. Zira böyle bir arabuluculuk ne teklif edildi ne de kabul edildi. Şu anda pratikte Rusya ile Türkiye arasında bire düşürülen savaş ya da barış sorunu, ortaya çıkan durum ve zaman ve önceki güç tarafından anlaşmanın reddedilmesi kötü niyete ve kötü amaçlara dair bir kanıt daha sunmakta."³

3.1.2.Sultan'la İlk Görüşme

Sultan II. Abdülhamid'le olan ilk karşılaşmasını ve yaptığı görüşmeyi aktaran Layard'ın Sultan'ın tavır karakterinden oldukça etkilendiği görülmektedir. Sultan'la konuşmalarından yola çıkarak kendisinin çok zeki, iyi eğitim görmüş ve çalışkan olmasına dikkat çekmiştir. Konuyla ilgili Lord Derby'e yazdığı mektupta Sultan'ın Rusya ile bir savaş yapmaktan ziyade barış yanlısı olduğunu belirtmiştir.

"24 Nisan'da, beni görmek için sabırsızlanan Sultan tarafından halka açık görüşmede kabul edildim. Beni ve dairemi saraya taşımak için bir hükümet arabası ve dört adet araç gönderildi. Majesteleri, o zamanlar ilk eşi ve görevlileriyle birlikte mütevazı boyutlarda küçük ve zarif bir bina olan Yıldız Köşk'ünde yaşıyordu. Bu büyük yapı, enfes güzellikte geniş panoramik bir manzaraya hâkim bir tepenin üzerine kuruluydu – zirvesi karla kaplı Olimpos'la sınırlı Boğaziçi, Haliç, Marmara Denizi"⁴

Kamuya açık görüşmeden sonra Sultan beni özel olarak görme istediğini belirtti. Beni büyük salona doğru açılan küçük bir odada kabul etti. Odadaki tek kişi Safvet Paşa* idi. Sultan oturmamı istedi ve kendimle ilgili kişisel olarak bazı gerekli şeylerden bahis açarak sohbeti başladı. Bu durumla ilgili olarak yaşananların çok önemli olmadığından bahisle, 25 Nisan tarihli, 8 Mayıs'a kadar Londra'ya ulaşmayan çok gizli bir telgrafta, bu görüşmeme ilişkin Lord Derby'ye sunduğum rapora atıfta bulunuyorum. Kamuya açık görüşme esnasında Sultan'da gözlemlediğim gerginlik ve endişe özel olarak birlikteyken çabucak geçti ve Sultan hızlı bir şekilde sakinliğini sağladı. Akıcı ve sıkılmadan, iyi anlamda ve her zaman konu odaklı konuştu. Her ne kadar Safvet Paşa çevirmeye devam etse de, çok az sahip olduğum Türkçe ve Farsça bilgisi, Sultan'ın söylediklerini takip etmemi olanaklı kıldı ve daha da

² Kuneralp, a.g.e., s.37.

³ Kuneralp, a.g.e., s. 38.

⁴ Kuneralp, a.g.e., s. 41.

* Tam adı Mehmed Esad Safvet Paşa'dır. Söz konusu tarihte Hariciye Nazırı olarak görev yapmaktadır.

önemlisi, sahip olduğum sözlerin doğru bir şekilde verilir verilmediğini de değerlendirmemi sağladı.⁵

Özel görüşmemi Lord Derby'ye yazdığım bir mektupta, Sultan ile ilgili olarak şunları söyledim: 'Sesi, neredeyse umutsuzluğa kapılmış bir adamın sesi gibi, hüznüydü. Çok dokunaklı bir şekilde ve gözlerinde yaşlarla barış arzusunun ısrarında bulundu. Kusursuz samimiyetinden şüphe edilemezdi. Bazen yüz ifadesine en keyifli ve içten bir gülümseme yansıyor. Bütününü bana, halkının bütün sınıflarının refahı için elinden geleni yapmak isteyen, ancak fiziksel ve ahlaki yönden güçlü olmak isteyen ve muhtemelen daha güçlü ve daha kararlı bir yapının etkisine teslim olan çok cana yakın, iyi niyetli, dürüst, düşünceli ve insancıl bir insan izlenimini verdi.'

Görüleceği üzere, bazı açılardan bu düşüncüyü değiştirmek için bir nedenim olsa da daha sonra Sultan'ın karakterini çizdim, kendisiyle daha yakından tanışarak, kendisine atfettiğim niteliklerin çoğuna sahip olduğuna inanıyorum. Şüphesiz ki karakteri sürekli maruz kaldığı tehlikeler, dehşet verici derecedeki suikast korkusu, tahta geldiği günden sonra ve özellikle Rusya ile savaş sırasında art arda gelen feci olaylar, kendilerini dinlemeye meyilli olan Sarayla bağlantılı özel ofislerinde bulunan bakanlarının birbirlerinin yerine geçmek için çevirdikleri acımasız ve ahlaksız entrikalar sonucunda çok ciddi değişimler geçirdi. Ama bu görüşmede Sultan'ın benim üzerimde yarattığı izlenim, onu ilk defa gören her erkek ve kadının edindiği bir izlenimdi. Basit ve yapmacık olmayan üstelik son derece değerli davranışlarının ve ilgisinin cazibesinden etkilenmemek mümkün değildi. Bunlar iyi yetiştirilmiş bir beyefendide olan şeylerdi.

Üç yıldan uzun süren kendisiyle olan yakın ilişkim sırasında, en iyi ve en yüksek düzeydeki Avrupa toplumuna alışkın bir bireyden beklenmeyecek, uygun olmayan ne bir şey duydum ne de bir şey gördüm. İmparatorluk ailesinin diğer üyeleri gibi, nasıl yetiştirildiği de dikkate alındığında, bilgisi ve birçok konuda genel bilgisi dikkat çekiciydi. Genel sohbebe düşkünlüğü ve içinde sahip olduğu düşünceleri tutabiliyordu – hazır cevap biriydi. Çok mizahı vardı, iyi bir hikâye anlatıcısı ve dinleyenin de zevk aldığı bir kişilikti. Anlayışı hızlıydı ve hafızası kalıcıydı. Kendisine söylenen herhangi bir şeyi nadiren unutmuştur. Dikkatlice sakladığı ve genellikle elindeki hatıralara değdiğini düşündüğü herhangi bir gözlem ya da ifadeye sahip olduğu bir dergide not alma alışkanlığı söz konusudur. Onunla yaptığım görüşmelerde sık sık bu notlara atıfta bulunuyordu. Bir anda herhangi bir görüşün dikkat çekici bir noktasını yakalayabilir ve eğitilmiş bir avukata yakışır tarzda bir tartışmayı sürdürebilirdi. Her zaman ona söylemek zorunda olabileceğim her şeyi dinlemeye hazır buldum, fakat bunu duymak tatsız ve üzücü olabilir ama tahammülsüzlük ve kızgınlık belirtileri olmadan onunla uzun ve yakın görüşmeleriniz sırasında çoğu zaman onunla uyumsuz bir iletişim kurdum. Erken kalkan bir kişiydi, genellikle günlük çalışmalarına sabah saat beş ya da altıda başlıyordu; alışkanlıklarında çok tutumlu, iddialı ve ekonomik olan ne şaraba ne de kadınlara veya herhangi bir diğer kötü alışkanlığa meyilli olmayan, çok orta derecede yiyecek, asıl neşesini yerine getiren bahçesini, çiçeklerini ve kuşlarını seven, iyi ve cesur bir biniciydi.”⁶

3.1.3.Osmanlı-Rus İlişkileri

Her ne kadar Osmanlı'yı gerçekleşmesi muhtemel olan savaş konusunda barışı sağlamak noktasında çaba sarf etse de Layard, Rusya'nın savaş yanlısı olduğu ve halihazırda savaş için girişimlere başladığını belirtmiştir. Layard'a göre Bab-ı Ali savaşı engellemek adına Büyük Güçlere başvuru yapmak için çok zaman kaybetti ve saraydaki savaş yanlısı kesimin de baskısıyla savaş kaçınılmaz bir hal aldı. Sarayda

⁵ Kuneralp, a.g.e., s. 43.

⁶ Kuneralp, a.g.e., s. 44.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına sebep olan tecrübesiz ve ehil olmayan devlet adamlarının olduğunun altını çizen Layard, özellikle Mahmud Paşa'nın bu konuda önde gelen kişilerden olduğunu söylemiştir.

“Sultan ile beraberken, bir miktar başarı ümidiyle, Rusya tarafında bunu sürdürmek için gerçek bir istek olması durumunda kendisini barışa götürebilecek bir taviz vermeye teşvik etmek üzere azami gayreti gösterirken, St. Petersburg'daki Türk büyükelçiden Bab-ı Ali'ye bir telgraf geldi ve Prens Gorçakof'un Türkiye'ye karşı savaş ilanını içeren bir not aldığını duyurdu. Barışı muhafaza etmek için daha sonra İngiltere ve diğer güçler tarafından yapılan çabaların bu bildirgeyi hızlandırması imkânsız değildi. Rusya savaşa kararlıydı ve şimdi savaşın kaderi onun elindeydi.

Sultan'ın tavsiyeme göre hareket ettiğine inanmam için bazı sebeplerim vardı. Sadrazam ve Safvet Paşa, Arabulucu Güçlere itirazda bulunmak ve Rusya'dan Türkiye'ye saldırmaktan kaçınacağına dair bir teminat alınabilirse silahsızlanma konusunda gecikmeden işe koyulmak için hazırdılar. Ancak hem Meclis'te hem de Saray'da savaşa yatkın görünen ve hiçbir uzlaşma koşulunu dikkate almayan çok etkili bir parti vardı. Bu partinin ana üyelerinden biri Sultan'ın Damadı Mahmud Paşa idi. Önce tahtı Abdülaziz'e emanet etmiş sonrada Abdülhamid'i tahta geçirmekte aracılık etmiştir. Sonuç olarak, Mahmud Paşa'nın, kayınbiraderinin hüküm sürmeye başladığında genç ve tecrübesiz olan, doğal olarak devletin işlerinin yönetiminde tavsiye ve yönlendirme ile işleri yürüten kayınbiraderine büyük etkisi oldu. Abdülhamid, ne yazık ki, daha tehlikeli bir danışman seçemez veya daha kötü ellere düşemezdi.

Damat Mahmud, son derece yaşlı bir Türk idi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına yol açan bir tür yönetici elitti. Yozlaşmış, şehvetli, bağınaz, cahil, gururlu ve iğrenç, saltanatının ilk günlerinden itibaren Sultan'ın yoldan sapması için elinden gelenin en iyisini yaptı ve kötü danışmanları aracılığıyla ülkesine geri döndürülemez felaketler getirerek yaşamı sona erdi. O kibirli ve yakışıklı bir adamdı, ama çok cesurdu. Son derece vicdansız, kurnazlığını öne çıkaran kötü ve uğursuz bir ifadesi vardı. Amaçlarını gerçekleştirmek için herhangi bir suç işlemeye de hazırlıydı. Resmi işlemlere vakıf olduğundan büyük bir servet biriktirmiş ve biri Galata tarafındaki Haliç'in girişinde, diğeri de Kandilli köyünde, Boğaz'da iki görkemli saraya sahip olmuştu. Büyük Osmanlı asillerinin antik devletini belli bir dereceye kadar ayakta tutanlardan biriydi.⁷

Divandaki mücadeleden sonra partinin barış lehine hüküm sürdüğü açıklandı ve ayın 24'üne kadar arabuluculuk yapmaları için Güçlere itiraz edilmesine karar verildi. Ancak, yalnızca ayın 26'sında Musurus Paşa,* İngiliz Hükümeti'ne temyiz başvurusunda bulunmak için talimatlar aldı. Böylelikle birkaç değerli gün kaybedildi ve acil silahsızlanma konusunda ise henüz bir karara varılamadı.

Güçler topluluğuna arabuluculuk yapmaları için bu başvuruyu yapmalarını tavsiye etmek üzere özel talimatlar almamıştım. Ancak ayın 21'inde Lord Derby'den bana diplomatik eylem için çok geç kalsa da, diğer Güçler arabuluculuk faaliyetine katılırsa ve Rusya'da bunu kabul ederse olumlu cevap vermeye hazır olacaklarını belirttiği bir telgraf elime ulaşmıştı. Aynı gün savaşı engellemeye yönelik toplantının önemini yitirdiğini ve zaman kaybetmeksizin Birleşik Krallık Hükümetinin yetkisi ile Rusya'yı düşmanlıkları askıya almaya itecek herhangi bir rotayı Osmanlı Devleti'ne önerebilsem yapabileceklerimin büyük önemi haiz olduğunu Lord Derby'ye bildirdim. Ayrıca Rusya'nın Maslahatgüzarı (M. Nelidov)'un bana İstanbul'dan ayrılmak için emir almadığını ancak ertesi hafta boyunca kendilerine gelecek olan emri beklediğini söylediğini ekledim.

⁷ Kuneralp, a.g.e., s. 46.

* Rum asıllı Kostaki Musurus Paşa bahsi geçen dönemde Londra Elçiliği yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sinan Kuneralp. “Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891”, **Belleten**, C. XXXIV, 1970, 135: 421-435.

İtalyan Maslahatgüzarı, Dışişleri Bakanı'na Sultan'ın, mümkünse savaşın önlenmesi için bazı düzenlemeler yapmak amacıyla orada kendisiyle buluşmak üzere özel bir Büyükelçi göndermesi adına Kişinev'de İmparator Aleksandr'ın varlığından yararlanabileceğini önermesi için Hükümeti tarafından yönlendirildi. Bununla birlikte, bu öneriyi yapmadan önce, İtalyan Hükümetinin böyle bir elçiliğin İmparator tarafından kabul edilip edilemeyeceği veya hatta onun tarafından karşılanacağını belirlenip belirlenmediği şüphelidir. Bir keresinde İtalyan maslahatgüzarının attığı adımla tanıştığım Birleşik Krallık Hükümeti, izlenecek rotanın kabul edilmesinin tavsiye edilmesi gerektiği ve Sultan'ın İmparatora Büyükelçi gönderme niyetinin gecikmeksizin Rus Hükümetine bilgilendirilmesi gerektiği görüşündeydi. Ancak, Sadrazam ve Meclis'in diğer üyeleri, yalnızca Türkiye'yi küçük düşürmekle kalmayıp, hedeflerinde başarılı olma ihtimalinin düşük olduğunu düşündükleri önlemlere de karşı çıktılar. Ethem Paşa bana, "Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilere ve Rus İmparatoru ile Kişinev'deki bir Türk Büyükelçisi arasında görüşülen Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarına ve haklarına dair konulara rıza gösteremeyiz" dedi. Sonuç olarak teklif düştü. Sultan, herhangi bir imtiyaz için hazırlıklı bir elçi göndermiş olsa bile, Türkiye'nin işgalinin önlenip önlenemeyeceği şüpheliydi.

Bu arada hükümet Güçler tarafıyla Paris Antlaşmasına ilişkin Bab-ı Ali'nin arabuluculuk başvurusu yapmalarına yönelik iletişim içindeydi. Buna katılmak için genel bir isteklilik var gibiydi ancak aynı zamanda bunun için zamanın kalmadığı ve savaşın kaçınılmaz ve eli kulağında olduğuna dair bir kanaat oluşmuştu. Türklerle iletişim hakkında beni bilgilendirirken, Lord Derby şu açıklamayı yapmıştı: 'Musurus Paşa'ya, söz konusu başvurunun Paris antlaşmasının şartlarına tam olarak uyduğunu kendisine gösterdiğini, Hükümetin, eğer böyle bir müdahalenin kendi taraflarına yapıldığına dair herhangi bir şüphe uyandırılırsa Osmanlı'nın talebine uymaya hazır olduğunu söyledi.'"⁸

3.1.4.Savaşın İlanı ve Bab-ı Ali'nin Tutumu

Savaşın ilanı ile birlikte Osmanlı'nın Rus unsurlarını ülkeden çıkarma konusunda Layard'ın Sultan II. Abdülhamid'in kendi tavsiyesine uyarak hareket ettiğini dile getirmektedir. Bu amaçla, Bab-ı Ali savaş esnasında ülkede kalmayı tercih edenlerin herhangi bir güvenlik sorunuyla karşılaşmayacağını sağlamıştır. Bununla birlikte aslında Rusya tarafından istihdam edilen casus, suikastçı ve komplocuların olduğunu ve Osmanlı için tehlike arz ettiğinin altını çizmiştir. Halihazırda kendilerine karşı oluşan ön yargıyı daha da artırmamak adına Osmanlı'nın bu tür bir politika uygulamasının gerekliliğini savunmuştur.

"Bab-ı Ali şimdi savaşın başlamasının gerekli bir hale gelmesiyle birlikte birtakım adımlar atmaya başladı. Savaş halindeki bir devletin kabul etme hakkına sahip olduğu tedbirler arasında, tüm Rus unsurlarının Türkiye topraklarından derhal çıkarılmasını öngörüyordu. Sultanın bu niyeti uygulamaya koymadığı için daha temkinli ve onurlu olacağını, ancak ülkeyi terk etmeyi seçerken, aynı zamanda, ülkede kalmayı seçenlerin, barış içinde yaşadıkları ve kanunlara uydukları sürece korunma altında olacaklarını söylemişim. Tavsiyem Sultan tarafından kabul edildi ve Majesteleri Hükümeti tarafında da onaylandı. Bab-ı Ali yalnızca saygınlık göstermemişti, aynı zamanda buna uyma noktasında da büyük bir inkâr sergiledi çünkü büyük hak ihlaliyle Rus vatandaşlığını ve korumasını elde eden bu sözde Rus vatandaşlarının çoğunluğu Sultan'ın halkı olan Yunan, Ermeni ve diğer Hristiyanlardan oluşuyordu. Birçoğu, Rus Büyükelçiliği tarafından savaşı sürdürmek için kirli çalışmalarında istihdam edilen meşhur casuslar, komplocular ve suikastçılardı. Başkentte ve illerdeki varlığı

⁸ Kuneralp, a.g.e., s. 47.

Türkiye için ciddi bir tehlike oluştuyordu, ancak sınır dışı edilmeleri bir kere İngiltere’de ve başka yerlerde Türk Hükümetinin zulmüne ve baskılarına karşı ağlamalarına yol açacak ve Türk davasını daha da önyargılı hale getirecekti. Asla uygulanmayan ve Ruslara Osmanlı hakimiyetindeki yerleri terk etmeleri için beş gün süre tanıyan bildiri, Osmanlı tarafından yayınlandı. Kalmayı tercih edenler, Türk yasalarının koruması altına alındı. Rus gemilerinin Osmanlı limanlarını terk etmeleri için üç gün izin verildi, ancak hiçbirinin Çanakkale Boğazı’nı geçmelerine veya Boğaz’ı Akdeniz’den Karadeniz’e veya Karadeniz’den Akdeniz’e doğru geçmesine asla izin verilmedi.

Savaşın ilanından hemen sonra Sultan, Avrupa ve Asya’daki birliklerinin komutanlarına onurlu ve ölçülü bir talimat verdi. Rusya’nın kendisine karşı savaş ilan ettiğini, onun yanında, Tanrı’nın ve peygamberinin yardımına güvendiğini söyleyerek silahlara başvurmaya mecbur olduğunu; her zaman barışı istediğini ve onu korumak için arkadaş canlısı güçlerle birlikte çalıştığını; Osmanlı isminin yüceliğini korumak için askerlerine güvendiğini; onlar için dua edeceğini ve milletin, eşlerini ve çocuklarını koruma altına alacağını belirtti. Gerekirse, Halifeliğin ve Sultanlığın kutsal bayrağını açacağını ve onlara katılarak, hak ve ülkesinin onuru ve bağımsızlığı nedeniyle hayatını feda etmeye hazır olacağını ekledi. Talimatının sonunda Allah, bize zafer nasip etsin! diye bağardı.

Savaşın patlak vermesiyle, Tuna Nehri’ndeki ordusuna katılmaya yönelik Sultan’ın niyeti vardı. Benim de buna inanmam için bir nedenim vardı. Zira yenilirse başkente geri dönmektense savaşta öleceğini söyledi.”⁹

3.1.5.Ordunun Son Durumu

Rusya ile askeri imkanlar bakımından eşit şartlarda olmayan Osmanlı ordusunun durumuyla ilgili Lord Derby’e bir mektup yollayan Layard Rusya ile maddi imkânlar konusunda geride kalan ordunun karakter ve fiziksel dayanıklılık bakımından üstün olduğunu belirtmiştir. Rus ordusunun hızlı bir şekilde ilerlediğini ve bu durumun başkent İstanbul için ileride bir tehlike arz edebileceğine işaret etmiştir. Osmanlı Hükümeti’nin ilk etapta ordunun acil ihtiyaçlarını karşılayabilecek maddi durumda olduğunu da yazmıştır.

“Kraliçe’nin Ulağı emrimde değildi, yabancı gönderiler resmi yazışmaların öneminden dolayı teslim alınmıyordu ve İstanbul’a gelişimden 10 gün sonra daha Nisan ayının 30’u olmamıştı ki Lord Derby’ye gidişatı rapor eden gönderiler ve özel bir mektup ancak gönderebildim. Bu gönderiler "Bulgaristan Yardımlaşma Fonu’nun” dağıtımında kendisine yardım etmesi için Lady Strangford’a Türkiye’ye kadar eşlik eden Bay Barrington Kennett’e aktarıldı ve İngiltere’ye geri döndüler. Birlikte ayrıldılar ve 8 Mayıs’ta Londra’ya ulaştılar- Bay Barrington Kennett ve değerli yoldaşı, Tuna’yı geçen son gezginlerdi ve nehrin geçişini bazı riskler olmadan tamamlamışlardı.

Lord Derby’ye yazdığım özel mektubumda, Türklerin askeri teşkilatı hakkında elde edebileceğim bilgilerin onlar için çok uygun olmadığını belirttim. Genel olarak, Türk askerinin, herhangi bir Avrupa ulusu kadar üstün olmasa bile, her halükârda, sakin, cesaret, huzursuzluk, fiziksel dayanıklılık, itaat ve egemenliğine olan bağlılığı bakımından mükemmel

⁹ Kunalp, a.g.e., s. 51.

olduğu kabul edilir. Ancak genel olarak Türk ordusunda mutlak bir istek olduğu ya da yetenekli ve güvenilir subayların olduğu kabul ediliyordu.

İstanbul'daki yerli ve yabancı en iyi askeri makamlar- çeşitli "ordu birliklerinin" Avrupa eyaletlerinde dağıtılma şekline ciddi rahatsızlık duymuşlardı. Rusların Dobruska üzerinden Bulgaristan'a tüm gücüyle girebileceklerine inanıyorlardı. Türk Genelkurmay Başkanı, Hobart Paşa'nın* tavsiyelerine ve acil uyarılarına karşı, Tuna'nın ağız kısmında direnmeksizin onların işgaline imkân sağlamıştı. Varna'yı ele geçirebilecekleri ve arkalarında o nehirdeki kaleyi bırakarak doğrudan başkentin üzerine yürüyebilecekleri anlaşıldı.

İngiliz Savaş Ofisinin "istihbarat departmanında" çalışan yetenekli ve deneyimli bir memur olan Albay Home, Birleşik krallığa savunma yollarını ve Rusların ilerlemesine yönelik direnme güçlerini rapor etmek üzere Türkiye'ye gönderildi. Home İstanbul'a yönelik tehdidin, düşmanın ilerleyişini kontrol edebilecek herhangi bir tanım ya da herhangi bir tahkimat çizgisi bulunmadığı ya da başlatılmadığı için çok büyük olduğu sonucuna varmıştır. Hem o hem de diğer İngiliz askeri makamları, bir zamanlar Tuna'yı geçen Rus ordularının, ciddi bir karşı koyma görmeden başkente yürüyeceklerini düşündüler. Disiplinsiz, kötü beslenmiş ve kötü komuta edilmiş Türk birliklerinin, Rus komutanlarının beceriksizliği ve yetersizliğinden dolayı, sunmaya hazır olduğu azimli ve kararlı bir direnişe yeteri kadar ihtimal vermediler.

Osmanlı'nın içinde bulunduğu zorluklar, savaşın tüm süresi boyunca acilen hissedilen bir istek olan para isteğiyle birlikte büyük ölçüde arttı. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri'nden ve başka yerlerden silah ve mühimmat almayı ve onlara para ödemeyi başardılar. Birliklerde ve kamu hizmetinde çalışanlar, hak kazandıklarının çok küçük bir kısmını aldılar. Yabancı ve ulusal borçlara olan faiz ödemeleri bir süre için askıya alınmıştı. Böylece tüm gelir en önemli ve en acil taleplere uygulandı.”¹⁰

3.1.6.Bab-ı Ali ve Almanya

Savaş esnasında Almanya Osmanlı ilişkilerini değerlendiren Layard, Almanya'nın bu savaşta Rusya'nın lehine hareket ettiğine işaret etmiştir. Almanya'nın Rus vatandaşlarını savaş süresince kendi ülkesinde himaye etmesinin haksız bir talep olduğunu dile getirmiştir. Yapılan baskılara rağmen Osmanlı bu talebi reddetmiş fakat sonrasında Türk bakanların sergilemiş olduğu dirençsizlik sonucu Almanya savaş süresince Rusların himayesini üstlenmiştir.

“Bab-ı Ali ile Almanya arasında kısa bir zamanda ciddi sonuçlara yol açmakla karşı karşıya bırakan bir sorun ortaya çıktığında, savaş daha yeni başlamıştı. Rusya, Alman Hükümetinden, barışı tesis edinceye kadar Rus vatandaşlarının ve unsurlarının koruma altına alınmalarını talep etmiş ve bu talep de Alman hükümeti tarafından kabul görmüştür. Osmanlı, bu düzenlemeyi kabul etmekte zorlanmayacaktı, zira Alman Hükümeti, Türk idaresindeki Rusların savaş döneminde Türkiye ile Rusya arasındaki anlaşmaların ve kazanımların tüm avantajlarından yararlanmaya devam etmeleri konusunda ısrarcı olmadı. Alışılmadık şekilde olumsuz ifadelerle yapılan bu talebi, Osmanlı kabul etmeyi reddetti. Düşmanın vatandaşlarını kendisinden çok daha uygun bir temele koymak ve onları İmparatorluğun güvenliğini ve çıkarlarını ciddi şekilde tehlikeye atabilecek dış koruma eylemleri kapsamında cezasız kalmaya kararlı bir pozisyona koymaya yönelik taleplere Osmanlı kesinlikle rıza göstermeyecektir.

* Asıl adı Augustus Charles Hobart-Hampden olan Hobart Paşa İngiliz asıllı bir askerdir. Bahsi geçen tarihte Osmanlı donanmasının komutanlığını yapmaktadır.

¹⁰ Kuneralp, a.g.e., s. 59-60.

Bu talep açıkça haksızdı ve hiçbir bağımsız Avrupa Gücü bunu teklif dahi edemeyecekti. Şimdiye kadar gözlemleme fırsatım olduğu için söylüyorum: Türkiye’de iyi niyetli Rus vatandaşları varsa çok azdır. Rus vatandaşı olduğunu iddia edenler esas olarak Yunanlılar, Ermeniler ve açıkça Rus vatandaşlığını sonradan kazanmış olan ve birçok durumda düşmanın gizli ajanları olan diğerlerinden oluşmaktadır. Milletler kanununa göre, antlaşmalar ve uluslararası anlaşmalar savaş sırasında ya iptal edilir ya da askıya alınır. Sonuç olarak Osmanlı, kapitülasyonların artık Rus vatandaşları için yürürlükte olmadığını ileri sürmüştür. Savaş ilan edildikten sonra sınırlı bir süre içinde Türk topraklarını terk etmelerine yönelik bir emrin geleceğinden kimsenin şüphesi yoktu ve başka bir gücün koruması altında kalmalarına izin verme zorunluluğu da bulunmuyordu. Bu konuda tavsiyem istendi. Türkiye’nin hukuka aykırı bir şekilde temyiz başvurusu, adalet ve hak kullanımının faydasız olacağı kanaatindeyim ve Almanya’nın kendini kritik pozisyonda yeni zorluklarla meşgul etmekten ziyade, “mücbir sebep” için daha iyi bir lütufla daha iyi bir verime sahip olması konusunda ısrar etmeye kararlı olduğu ortaya çıktı.

Bununla birlikte, Bab-ı Ali, Alman talebini reddetme ve tüm Rus vatandaşlarının on iki gün içinde İstanbul’u ve yirmi bir gün içinde ise Türk topraklarını terk etme emrine ilişkin kararlılık gösterdi. İstanbul’dan ayrılması ve yirmi bir içindeki Türk hakimiyetlerinin emrini verme kararına geldi. Alman Hükümeti, Berlin’deki Türk Maslahatgüzarı tarafından kendisine iletilen sağlam ve iyi niyetli bir notla bilgilendirildi ve bu noktada kalıcı ve tehditkâr bir cevap verilmiş oldu. Alman Hükümeti, yalnızca Rus vatandaşlarının korunması konusunda ısrarcı olmadı aynı zamanda kendilerine kapitülasyonlar tarafından tanınan ayrıcalıklar ve menfaatlerin kendileri adına sürdürülmesini istedi ve Osmanlı’nın bu isteği reddetmesi durumunda risk altında kalacağı ve tehlikede olacağı konusunda uyardı. Alman Büyükelçiliği işlerinden sorumlu bir kişi olan Kont Radolinsky, Türk Bakanlara, Almanya’nın isteklerini yerine getirmeyeceklerse savaşa girmeye hazır olduklarını bile ima etti. İngiliz Büyükelçiliği misyon başkanlarının bir toplantısında, konuyla ilgili soru sorulduğu zaman bu konuda hiçbir görüşü ve eleştiriyi dinlemeyeceğini deklare ederek beklenmedik bir şekilde, en şiddetli dile sahip olanların şaşkınlığına yol açtı. Hükümetinin, ister doğru olsun isterse de yanlış olsun, Osmanlı’nın yol göstermesi gerektiğine karar verdiğini ve Safvet Paşa’ya söyleme zorunluluğu altında olduğunu söyledi.

Türk bakanlar, Kont Radolinsky’nin dili ve tavrı dolaylı o kadar çok korktular ki onun taleplerine cevap vermek sonucuna vardılar. Tavsiyemi dinleyip ilk başta bu böyle yapsalardı, kendileri için daha akıllıca olurdu. Bir tehdide karşı koyamamanın verdiği aşağılanma duygusundan da kurtulmuş olacaktı. Almanya’nın bu konudaki hareketi, bildiğim kadarıyla, Prens Bismarck’ın, tarafsızlık yasalarını açıkça ihlal etmeden girdiği savaş sırasında tüm desteğini Rusya’ya verme niyetini ilk defa kamuya açık olarak ilan etmesine olanak sağladı. Savaş devam ettiği sürece de bu politikaya devam etme noktasında ısrarcı olduğu net bir şekilde görülecektir.”¹¹

3.1.7.Savaşın Avrupa’ya Yayılması

Layard, savaş devam ederken Rus ordusunun Osmanlı’ya ait Avrupa kıtasında bulunan illere doğru hızlıca ilerlemesi ve başkentin bu ilerlemeye karşı korunması noktasında herhangi bir adımın atılmadığını vurgulamıştır. Aynı zamanda Rusların Tuna Nehri’ne yaklaştığının bilgisini de vermektedir.

“Bu zamana kadar, Rus ordusunun Türkiye’nin Avrupa kıtasında yer alan illerinde hızlı ilerlemesi üzerine, Başkent’in savunulması için hiçbir şey yapılmadı. Bu gelişme askeri konularda birçok yüksek makam tarafından da daha sonra kaçınılmaz olarak kabul edilmişti. 6 Mayıs’a kadar, Türk hükümetinin hizmetinde olan ve kendinden emin olan Prusyalı bir mühendis subay olan Bluhm Paşa’dan İstanbul’un korunması için Marmara Denizinde Büyük

¹¹ Kuneralp, a.g.e., s.61-62.

Çekmeceden Karadeniz’de Terkos Gölüne kadar bir tahkimat hattına başlaması emredildi. Aynı zamanda, Edirne’yi de güçlendirmesi için planlar hazırlamak üzere yönlendirildi.

Bu sırada Ruslar Tuna’nın ağız kısmını ellerine geçirmiş Dobruca’ya geçmeye hazırlanıyorlardı. Türkler, çok az direnç gösterdiler veya hiç direnmediler. Ruslara saldırmaya niyetli olmadıkları tahkim durumlarının çoğunu terk ettiler. Tuna’nın bu kısmındaki görünümüleri yalnızca düşmanı aldatmak isteyen bir görüntü arz ediyordu. 29 Nisan’da, Romen Hükümeti’nin, Rusların Romanya’dan serbestçe geçmesi ve dost milletlerin ordularına dostane yaklaşılacağına dair bir anlaşmaya gittiği Osmanlı tarafından gayet iyi biliniyordu.”¹²

3.2.Mali Sıkıntılar

Layard Osmanlı Devleti’nin artık ciddi anlamda mali sıkıntı çekmeye başladığını ve borçlanma amacıyla İngiltere’ye elçi gönderdiğini belirtmiştir. Ordunun durumunun vahim bir hal almaya başladığını ve askerlerin besin bulamadığını Sultan’a aktaran Layard, böylelikle Sultan’ın Hristiyan vatandaşların da orduya kabul edileceğine dair bir ferman buyurduğunu yazmıştır.

“Para ihtiyacı Bab-ı Ali için ciddi bir mahcubiyete sebep olduğu için Maliye Bakanlığı’nda bir çalışan olan Zühdü Efendi’yi yeni bir borçlanma için kredi verenlerle bazı anlaşmalara varma çabasında bulunması için Londra’ya gönderdiler. Birlikler birçok kez amirleri tarafından küçük miktarlarda bile dolandırıldığı için maaşsızdı ve Savaş Bakanı zaman zaman Hazine’den onlar için para almaktaydı. Neredeyse aklıktan ölcek duruma gelmişlerdi. Bu gerçekleri Sultan’a iletme fırsatını yakaladım ve kendisine onlara dağıtılan insan besini için uygun olmayan bir madde olan sözde ekmeğin bir numunesini gösterdim. O zaman Sultan dinlerinden dolayı dahil edilmeyen Hristiyan vatandaşlarını orduya kabul etmeye karar vermişti ve bu hususta hazırlanması için bir ferman buyurdu.”¹³

3.2.1.Savaş

Layard, savaş devam ederken Rusların Tuna Nehri’ni geçme girişimlerinde bulunduğunu yazmış ve bu konuda nehri geçtiklerine dair gerçeği yansıtmayan raporların da ortaya çıktığını belirtmiştir. Bab-ı Ali’nin savaş esnasında uluslararası hukuka uygun bir şekilde hareket ettiğini ve Sultan’a yaptığı tavsiye üzerine bazı isyanları bastırmak amacıyla sıkı yönetim ilan etmesi üzerine böyle bir adım atılmamıştır.

“10 Mayıs’ta Sadrazam tarafından Rusların bir önceki gün Galati’deki Tuna Nehri’ni geçtiğini fakat çok kuvvetli olmadıklarına dair bilgilendirildim. Fakat bu husustaki raporun asılsız olduğu ortaya çıktı. Ancak nehrin karşı kıyısında Kalafat’tan Vidin bombardımanını başlatmışlardı. Aynı gün, görevimi düzgün bir şekilde ifa etmemi engelleyen Pera’daki devamlı meydana gelen kesintilerden kaçınmak için yerleşmeyi arzu ettiğim Tarabya’daki elçilik binasına taşınabildim. Resmi ve diğer ziyaretler, resepsiyonlar, şahsi işleri için bana gelen insanları görme gerekliliğinin yanı sıra Majesteleri Hükümeti ve Bab-ı Ali ile iletişim halinde savaş durumundan dolayı ortaya çıkan tarafsızların hakları, abluka nedeniyle ticaret ve sevkiyata zarar ve tehdit oluşturma, Türk hükümeti tarafından talep edilen savaş hakları,

¹² Kuneralp, a.g.e., s.64.

¹³ Kuneralp, a.g.e., s.67-68.

çıkarları engellenen İngiliz gemi kaptanları, gemi sahipleri ve tüccarların şikayetleri, kapitülasyonlara göre yabancılara verilen imtiyazlar gibi pek çok sorunla ilgilenmem gerekiyordu. Bu hususlarda Dışişleri Bakanlığı'na giden ve oradan gelen telgraflar bir hayli hızlı bir şekilde birbirini takip ediyordu.

Bu sorunların birçoğu oldukça karmaşık ve hassas bir mahiyete sahipti ve büyük bir itidal ve ihtiyatla ele alınmalıydı. Genel olarak bunları ele almada Bab-ı Ali uluslararası hukukun geçerli prensiplerine göre hareket ederek ölçülü ve uygun bir şekilde hareket etti. Savaş durumu ortaya çıktığında tarafsızlar konusundaki niyetinin, Paris Antlaşması'na eklenen bildiriye harfiyen bağlı kalacağını duyurdu. Bir ara, kargaşa riski ve ciddi önemi olmayan bazı açlık isyanlar sonucunda İstanbul'da sıkıyönetim ilan etmeye meyilliydi. Onu bu adımları atmaktan vazgeçirmeyi başardım çünkü başkentteki en çok endişe duyulan kişiler Türk vatandaşlar değildi ve yabancılar kendilerine kapitülasyonlarla sağlanan dokunulmazlığa güvenerek Türk yetkililere aykırı hareket edebilirdi. Onların hakları ve imtiyazlarına yapılacak herhangi bir müdahale Büyük Güçlerle ciddi yanlış anlaşılmalara sebep olabilirdi. Böyle güçlü ve ahlaki değerleri hiçe sayan bir düşmanla savaş halinde iken Türkiye'nin kendini, bu imtiyazları talep eden, kendi hükümetlerinin koruması altında ve polis kanunlarını aşan şekilde misafirperverliğini suiistimal ederek ona kumpas kurabilecek kişilere son derece uygun bir statü verme mecburiyetinde bulması gerekmesi şüphesiz müşkül bir şeydi. Bununla birlikte, Kapitülasyonlar sorunu böyle bir zamanda gündeme getirmek kendisi için çok ağır bir durumdu ve Bab-ı Ali benim tavsiyeme üzerine hareket etti.”¹⁴

3.2.2. Türklerin Asya'daki Başarıları

Türklerin Ruslara karşı 12 Mayıs 1877'de elde ettiğini belirten Layard böylelikle Rus ordusunun büyük miktarda asker kaybettiğini belirtmiştir. Ordunun gösterdi direnç ve başarıya rağmen uzun vadede savaşta galibiyet noktasında başarı elde etmesinin zor olduğunu da eklemiştir.

“12 Mayıs'ta Bab-ı Ali, Ruslara karşı Anadolu'da aldığı ilk galibiyetin haberini aldı. Türk güçlerinin Batum yakınlarında düşmanları püskürtüp 4,000 kişinin öldürdüğü büyük bir mücadele telgrafla bildirildi. Bu haber, Türk görevli ve yetkililer tarafından hükümetlerine verilen tüm bilgiler gibi, kuşkusuz oldukça abartılmıştı, fakat başlıca Lazistan vilayeti sakinleri tarafından oluşan düzensiz birlikler tartışmasız bir başarı elde etmişti ve Rusya büyük sayıda adamını kaybetmişti. Türkler bu zaferden dolayı oldukça bahtiyarlardı ve cesaret kazanmışlardı. 12 Mayıs'ta Sir Arnold Kemball, Erzurum'a vardı ve bana Rusyaların Beyazıt ve Kağızman'ı işgal etmesine rağmen Ermeni vilayeti tarafındaki diğer müstahkem yerlerin önünde bekledikleri ve yaklaşık 35 müfrezeden oluşan Osmanlı muvazzaf birlikleri sınır ve Erzurum arasındaki ana geçitleri müdafaa ediyor olduğunu bana telgrafla bildirdi. Aynı zamanda, ikinci yerdeki İngiliz Konsolosu bana Kars ve Türk ordusu arasındaki iletişimin yeniden başladığını bildirdi. Sonuç olarak Ermenistan'a düşman ilerleyişinin doğrulanmış olduğu aşıkardı. Fakat yeni bilgi elde edecek kadar zamanı olan Sir Arnold Kemball ayın 14'ünde işlerin durumuyla ilgili çok olumsuz bir kanaate varmak durumunda kalmış ve bana telgrafta “Yanılığa düşülmemeli. Para ve etkili bir komuta olmadan, gelecek ümit verici değil” dedi.

Tuna Nehri'nde Ruslar yok denecek kadar az bir ilerleme gösterdi ve çeşitli kaynaklardan aldığım nehri geçtiklerine dair haberlerin asılsız olduğu ortaya çıktı. Karların erimesi ve bahar yağmurları sonucu su alışılmadık bir şekilde o kadar yüksekteydi ki nehrin karşısına geçmeye yönelik her bir teşebbüs söz konusu değildi. Fakat Bab-ı Ali, nehirdeki en iyi gambotlarından birisinin kazaen veya kasten bombalandığını sonucunda benim inandığım ama asla

¹⁴ Kuneralp, a.g.e., s. 68.

doğrulanmayan 3 kişi hariç mürettebatın öldüğünü öğrendi. Bu kaybı Türklere ağır bir darbe vurdu.”¹⁵

3.2.3.Sultan’la Bir Görüşme

Savaş aktif bir şekilde devam ederken Layard bir kez daha Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edilmişti. Layard’ın bu görüşmede dikkatini çeken ilk detay Sultan’ın bu süreçte oldukça endişeli ve yorgun görüldüğü olmuştur. Savaşın gidişatının değerlendirildiği görüşmede Layard Sultan’ın İngiltere’nin tarafsız kalma fikrini anladığını fakat Osmanlı’nın da bir yıkıma uğramasına müsaade etmeyeceğinin de farkında olduğunu belirtti.

“Pera’da ilk gelişimdeki özel görüşmede Sultan’la görüştüğümde beni tekrar görme arzusunu, peyzaj alanlarını ve bahçelerini göstereceğini ifade etti. Beni kabul etmek için derhal 15 Mayıs’a Bayan Layard’ın da bana eşlik etmesini rica ederek randevu verdi. Sultan kısa bir süre sonra görüldü. Bizi emsalsiz güzellikte ve ihtişamlı bir manzaraya bakan yukarı odada kabul etti. Daha çok hisleriyle konuşuyor izlenimini veriyordu. Endişeli ve bitkin görüldüğü için, bir rahatsızlıktan mustarip olmadığını ümit ettiğimi ifade ettim. Birçok gecedir uyumadığını ve içinde bulunduğu kederli ruh halinin tahammül edebileceğinden daha fazla olduğunun yanıtını verdi. “Fark etmiş olacaksınız”, dedi. “Hamallarımız tarafından taşınan yükleri. Benim omuzumda taşıdığım yükler onlardan herhangi birinin dayanabileceğinden daha fazla.”

Sultan bana Kral ve bakanlar arasındaki anayasal ilişkiler hakkında birçok soru sordu. Daha sonra savaş konusuna geri döndü. Batum yakınlarındaki birlikler tarafından kazanılan zafere değinerek duygusal bir şekilde bu başarının şüphesiz ordusu için cesaret verici olduğunu fakat bunun oldukça fazla insan hayatının kurban edilmesiyle elde edildiği, bunu da hakkaniyetsiz ve gereksiz bir savaş olarak görmekten başka yapacak bir şeyi olmadığını söyledi. Bana İngiltere’de Türk kredisi almanın bir imkânı olduğunu düşünüyor muyum diye sordu. Bu noktada ona bir fikir ya da tavsiye vermeyi reddettim. Fakat kendisine savaşa devam etmesi için para temin etmesine yardım sağlamanın Majesteleri Hükümeti’nin niyetinin gözlem yapmak olduğunu bildirdikleri için tarafsızlığın ihlali olacağını açıkladım.

Sultan, İngiltere’nin Türk İmparatorluğu’nun yıkıma uğratılmasına müsaade etmeyeceğini ve bunu engellemek için yanıma geleceğine inandığını söyleyerek konuya kotayı koydu. Fakat belki de çok geç gelebilir. Eğer İngiltere Osmanlı’ya yardım etmeseydi, neler olacağını sadece Tanrı bilir! Eğer böyle bir inanç ve ümidiniz varsa, İngiltere halkını memnun edeceğinden dolayı adalet ve insanlık adına hükümetin adımlar atmasının ne kadar gerekli olduğunu söyledim. İmparatorluğun Avrupalı vilayetlerinde geçen sene meydana gelen olayların ve İngiltere’de sebep olduğu korku ve öfkenin sonucunda Rusya’yla olan savaşta yardım beklememesi gerektiğini belirttim.

Sultan tekrardan Rumeli’de meydana gelen şeylerden kendisinin sorumlu tutulmaması gerektiğini söyleyerek itiraz etti. Çok yakın bir geçmişte tahta çıkmıştı. İmparatorluğun güvenliğine ve tüm vatandaşlarına karşı adil ve tarafsız olmaya katkısı olan reformları getirmeye dair planlarını fiiliyata dökmek için kendisine gerekli zaman tanınmamıştı. Onu bunları uygulamaktan alıkoymak için, Rusya kendisini savaşa zorlamıştı ve onun entrikaları sonucu ortaya çıkan karışıklık ve katliam için sorumlu tutulmasının adil olmadığını düşünüyordu.

Bu, Sultanla yapmış olduğum tam iki süren görüşmenin yalnızca bir özeti idi. Bunun hakkında Lord Derby’ye ayrıntılı bir rapor yolladım. Bu raporda bundan aşağı yukarı tamamen bahsettim çünkü bu görüşme benim Sultan’la yaptığım birçok gizli ve samimi yaptığım görüşmelerde ilk

¹⁵ Kuneralp, a.g.e., s.71-72.

kez, yetiştirilme tarzı ve eğitim alması göz önünde bulundurduğunda dikkate değer olan zekâsı ve yeteneğini değerlendirebildiğim bir görüşme olmuştı. Rusya İmparatoru'nun kendisine ve Müslüman vatandaşlara karşı gösterdiği hain ve acımasız olarak gördüğü muamelelerden bahsederken oldukça samimi, canlı ve ciddiyetle ifade ediyordu. Fakat diğer taraftan, sakin ve makuldü, ona tam bir açık sözlülükle çekinmeden hitap etmeye cüret etmeme rağmen beni sabır ve nezaketle dinledi.”¹⁶

3.2.4.Almanya, Avusturya, Fransa ve İtalya Elçilikleri

Dönemin Almanya, Avusturya, Fransa ve İtalya büyükelçiliklerinin tutumunu hakkında bilgiler veren Layard, İtalya Büyükelçisi Kont Corti'nin tarafsızlık sergilediği, fakat Alman Büyükelçisi Prens Reuss'un Osmanlı'ya karşı aleni bir şekilde düşmanca tavır sergilediğini ve Rusya yanlısı olduğunun altını çizmiştir.

“Üç büyük güç olan Almaya, Avusturya ve İtalya İngiltere örneğini izlemekte ve konferansın sona ermesinden sonra İstanbul'dan çektikleri temsilcilerini geri yollamakta kararlıydı. Prens Bismarck, Prens Reuss'u Almanya'ya özel büyükelçi olarak seçmişti. Bu atama Sultan ve bakanları arasında çok fazla tedirginlik ve alarma sebep oldu. Sax-Weimar Dükünün kızıyla evli olan Prens'in Türkiye'ye karşı oldukça düşman olduğu ve muhtemelen bu düşmanlığa olan nedeni artırmak için elinden geleni yapacağını öğrendiler. Bab-ı Ali'nin bu korkusu belli bir noktaya kadar haklı çıktı. Alman Büyükelçisi olarak Rus vatandaşlarının ve öyle geçinenlerin kendilerini ve mülkiyetlerini korumakla görevlendirilen bu kişi onlar adına aktif bir şekilde araya girme hakkını talep etti. Vazifesini icra ederken Rusya'ya karşı, kendi hükümetinin iddia edilen tarafsızlığına oranla daha güçlü bir eğilim ve yanlılık gösterdi. Büyükdere'deki Rus Büyükelçiliği binası İmparator Aleksandr tarafından onun emrine amade oldu ve oraya yerleşti. Tavırları hoş ve uyumlu değildi. Alaycı, ketum ve kibirliydi. İngiltere'ye karşı dostane olmadığı biliniyordu ve orada onunla resmi ve özel ilişkiler içerisinde birlikte olduğum süre boyunca ülkem ve yurttaşları hakkında çirkin ve alaycı şeyler fırsatını neredeyse hiçbir zaman kaçırmamıştır ve ben güçlü bir vazife suuruyla onunla münakaşa gibi herhangi bir şeyden kaçınma isteğim beni bunları fark edip sinirlenmekten alı koydu. Sonuç olarak sevilen bir meslektaş değildi ve onun buraya gelmesinden önce onu böyle bulacağım konusunda uyarılmıştım. Bir büyükelçi eşi olmasından ötürü, Prensesin konumu, hakkı olmayarak saltanat süren bir prensin kızı olarak üstünlük iddia etmesiyle gayrinizami bir hal aldı.

Avusturya ve İtalya hükümetlerini konferansta temsil eden Kont Zichy ve Kont Corti'yi geri yolladılar. Bir ara General Ignatiev'in samimi dostu ve taraftarı olan Kont Corti, şimdilerle ahlaki değerleri hiçe sayan entrikalarını ve kişisel hırslarını savaşa bağladığı eski Rus meslektaşının politikalarını ve yöntemlerini açık bir şekilde kınamakta. Bana, Generalin gözlemeye değer duyduğu herkese yaptığı gibi kendisi için nasıl casuslar ayarladığını ve konutunda geçen söylediği ve yaptığı her şeyin derhal Rus Büyükelçisine bildirildiğini anlattı.

General Ignatiev tarafından organize edilen “casusluk” sistemi, bana bu konuda ulaşan tüm beyanlara bel bağlanabilirse büyük bir mükemmellikle hazırlanmıştı. İstanbul'da casuslarından birinin bulunmadığı herhangi bir öneme sahip yabancı ya da yerli neredeyse hiçbir ev ya da aile yoktu. Onun bu düşüncesi tümüyle dayanaksız olmadığını kanıtlayan durumlardan haberdar oldum. İngiliz Büyükelçiliği'ndeki hizmetçiler ve diğer kişilerin onun emri altında olduğuna dair şüphelenmek için nedenler vardı. Kont Zichy birkaç yıl İstanbul'da Avusturya-Macaristan'ı temsil etti ve Türk Dışişleriyle ilgili oldukça fazla tecrübesi vardı. Başta onu yetersiz bir meslektaş olarak görmüştüm, asla tamamen güvenilir bir olamadı; kulağına en son kim ne fısıldadıysa ondan etkilenmeye eğilimliydi. Savaş devam ettikçe ve Ruslar İstanbul'a hızlı bir şekilde yaklaşmaya başlayınca, hükümetlerinin tutumu bir değişime uğradı ve sonuç

¹⁶ Kuneralp, a.g.e., s.72-76.

olarak benimle olan ilişkileri daha arkadaş canlısı ve içten bir hal aldı. O zaman onu daha cana yakın ve faydalı bir meslektaş olarak gördüm.

Kont Corti uzun yıllar boyunca Londra'daki İtalyan Elçiliği'nde başkatip olarak çalıştı ve sonrasında Madrid ve Washington'da İtalyan Bakan olarak görev yaptı. Kendisi benim çok eski bir arkadaşım ve İstanbul'dayken gayet samimi bir şekilde zamanımızı geçirdik. Kendisi İtalya'nın Türkiye ve Rusya arasındaki savaşa karşı tam manasıyla bir tarafsızlık göstereceğini ve herhangi riskli bir işe kalkışmayacağını Osmanlı'ya bildirmekle talimat almıştı.”¹⁷

3.2.5.Ordunun Doğu'daki Durumu

Layard Türk ordusunun Ermenistan'daki durumunun umut verici olmadığını, orduların erzak ve mühimmattan yoksun olduğunu ve düzensiz birliklerin hem Müslüman halka hem de Hristiyan halka kötü muamelede bulunduğunu belirtmiştir. Rusya'nın tam tersi bir durumda olmasının da bölgedeki başarısını olası görünmediğine işaret etmektedir.

“Sir Arnold Kemball'dan bana Türk ordusunun Ermenistan'daki endişe verici olmasa da oldukça olumsuz durumunu anlatan haberler ulaşmaya devam ediyordu. Her çeşit tedarikten yoksundular. Askerler yetersizdi. Tamamıyla etkili süvarilere ihtiyaçları vardı. Onlara bağlı olan Çerkez düzensiz birlikleri yağmalama yapıyor ve Müslüman Hristiyanlara aynı şekilde kötü muamelede bulunuyorlardı. Ödeme yapılmayan ve erzaktan yoksun olan Kürt atlılar köylerdeki yerleşik halk üzerinden yaşamlarını idame ettiriyorlardı. Diğer bir taraftan, Ruslar ne aldılarsa özgürce parasını veriyor ve halkla uzlaşmaya çalışıyorlardı. İstikrarlı bir şekilde ilerliyor ve Türk ordusu her yerden geri çekilirken onlar karşı koyma olmaksızın Erzurum'a giden yolda önemli mevkiileri işgal ediyorlardı.

Sir Arnold Kemball “oyunun bittiğine” ve birkaç gün içerisinde şehrin düşmanın elinde olacağına ikna olmuştu. Hatta Ermenistan'daki Türk güçlerinin Başkomutanı olan Muhtar Paşa'nın Erzincan'dan geri çekilmeye hazırlandığı bildirildi. Bölgenin tahkim edilmesi için emir vermişti, fakat orası bir saldırıya karşı koyacak yeterlilikte değildi. Orası eğer bir kere Ruslar tarafından alınırsa Küçük Asya'nın tamamının onlara açık hale gelecekti. Her nasılsa hala devam etmekte olan Kars'ı taarruz etmede başarısız oldular. Bununla birlikte, Sir Arnold Kemball Türk düzenli birliklerinin iyi durumda olduğunu, İngiliz subaylarla birlikte para sağlanabilirse Rusların ilerleyişine karşı başarılı bir karşı koyma yapılabilir ve hatta onların sınırdan püskürtülebileceğini düşünüyordu.”¹⁸

3.2.6.Bulgaristan

Ordunun Bulgaristan'daki durumu hakkında bilgi veren Layard, askerlerin erzak ve sağlık şartları açısından iyi durumda olmadığını ve bu durumun Tuna Nehri'nin savunulmasını zorlaştırdığını belirtmiştir.

“Albay Lennox ve diğer İngiliz subaylara göre Türk güçleri Anadolu'da olduğu gibi Bulgaristan'da da tedarikten yoksundular. Hastanelerin düzeni, hasta ve yaralıların bakımı da olabildiğince kötü durumdaydı. Tuna nehri kalelerinin ve “dörtgen”* diye tabir yerin savunulması için tedbirler yetersizdi: Türkler daha yeni Balkanların geçitlerinde işleri

¹⁷ Kuneralp, a.g.e., s.78-79.

¹⁸ Kuneralp, a.g.e., s.85.

* Kudsi Bey Tepesi kastedilmektedir. Şeklinden dolayı Fransızlar bu ismi vermiştir.

gelişigüzel yapmaya başlamışlardı ve Tuna Nehri'nin düşman tarafından geçilmesini önlemek için düzgün bir adım atılmamıştı. Neyse ki nehir onlar için olağandışı bir akıştaydı ve sular o kadar yükselmeye ve hızlanmaya başlamıştı ki Ruslar üzerine bir köprü inşa edemediler. Böylece Türk askeri yetkililerin istilacıları karşılamak için gerekli hazırlıkları yapmaları için tam gün vakitleri vardı fakat bundan yararlanmaları gerekirken başarısız oldular.”¹⁹

3.2.7. Arabuluculuk Beklentisi

Savaşın gidişatına bakıldığında arabuluculuk için bir başvuruda bulunmanın hem Osmanlı Devleti hem de Rusya için olumlu bir adım olacağına inanan Layard bu konuda Sultan II. Abdülhamid'in bu yönde bir karar alması için onu etkileme çalıştığını söylemiştir.

“Gelinen böyle bir noktada – Rusların Anadolu’da bazı başarılar elde ettiği fakat henüz Avrupalı vilayetleri istila edemediği – bana öyle geliyor ki, bu kan dökücü savaşın dehşetini bertaraf etmek için başarılı bir sonucun beklentisiyle bir başka çabanın gösterilebilmesinin zamanı gelmişti. İstanbul’a geldiğimde, Bab-ı Ali’ye Paris Anlaşması’ndaki madde esaslarına göre Büyük Devletlere arabuluculuk için başvurması adına teklifte bulunduğumda başvurunun istenilen etkiyi yaratacağına dair çok az umudum vardı. Fakat onlar arasında oluşacak bir ortak anlayış bir süre sonra barış için bir girişime yol açabileceğini düşündüm.

Bir arabuluculuğu gerçekleştirme adına aynı amaçla – zamanı geldiğinde onunla Rusya’nın herhangi net bir başarı yakalaması durumunda kendisinin muhtemelen bazı toprak kayıplarına maruz kalacağını içeren bu hususlar üzerinde uzlaşma sağlayabilmek ümidiyle Sultan’ın fikirlerine üzerinde biraz tesir etmeye çabaladım.”²⁰

3.2.8. Afganistan ve Türk Elçiliği

Afganistan’a bir Türk elçi gönderme planı içerisinde olan Sultan’ın kendisiyle yaptığı görüşme hakkında bilgiler veren Layard, bu tür bir adımın Osmanlı için çok verimli olmadığını ifade etmiştir.

“Sultan, Afganistan ile ilişkilerimiz konusunda benimle birçok kez konuşup mesajlar gönderdi. Sultan, Emir Şir Ali’nin Rusya’ya inanıp İngiltere’ye düşmanlık beslemesine dair kendisine verilen güvenceler konusunda çok rahatsız olduğunu söyledi. Orta Asya’daki Müslümanları ve Afganistan’dakileri Rusya’ya karşı hareketlendirmek ve İslamcılığın savunulmasında da bir araya getirmek üzere Sultan bana Emir’i kendi yanına çağırması için bir Elçi gönderme niyetini ima etmişti. O zaman Hindistan’dan ve Türkistan’dan çok sayıda Müslüman İstanbul’da bulunuyordu ve ben onların saraydaki kişilerle iletişim içerisinde olduklarını ve amaçlarının Türkiye ve Halife lehine bir Müslüman hareketi meydana getirmek olduğunu öğrendim. Aralarında büyük Hint isyanına katılan ve İstanbul’dan gelip Mekke’ye kaçan kişilerin olduğu bilgisini aldığım için entrikaların Hindistan’daki İngiliz yönetimine karşı yönlendirilebileceğinden ötürü dikkatli bir şekilde gözlenmesi gerekiyordu. Bizim Rusya’yı savaşa teşvik ettiğimiz ve Sultan’ı yüzüstü bıraktığımızı dair tutumlarından dolayı İngiltere çoğu Türk tarafından Rusya’dan daha çok Türk İmparatorluğuna düşman olarak görülüyordu. Ülkelerinin intikamını almak ve İngiltere’yi utandırmak için Müslüman unsurları aleyhimize çekerek Hindistan’da karşılaştığımız sıkıntılara neden olabilirler. Padişahın kendisinin bu

¹⁹ Kuneralp, a.g.e., s.85.

²⁰ Kuneralp, a.g.e., s. 86.

duyguları paylaşabileceği ve bu tasarıları onaylayabileceği ve sözünü ettiğim bu entrikaları görmezden gelemeyeceğinden hiç şüphem yoktu.

Sultan'dan Afganistan'a bir elçi göndermeyi düşündüğünü öğrendiğim anda, bunun tamamen İngiltere'nin çıkarına olduğu konusunda bana güvence verdi ve Emir'i Rusya'dan ayırma amacıyla Majesteleri Hükümeti ve Genel Vali ile iletişime geçtim. Lord Lytton, Birleşik Krallığın bölgemizden Afgan sınırına geçişini sağlamayı garanti ettiği elçiye her türlü yardımı vereceğine dair söz vererek, Sultan'ın fikrini teşvik etmem için benden istekte bulundu. Bu göreve büyük bir önem verdiği hususunda beni bilgilendirdi. Görev kararlaştırılana kadar hükümetten hiçbir cevap almadım.

Kazasker (veya hâkim) aynı zamanda yüksek rütbeli bir molla olan Ahmed Hulusi Efendi ve iyi bir aile adamı olan erkek kardeşi Mehmed Rüşdü Sultan'ın yardımcısı olarak adlandırılan vezîr-i azamdı. Görevine çok ciddi bağlı olarak gördüğüm, Osmanlıda en yüksek dini otorite olan, çok zeki bir adam ve fikirlerinde son derece liberal olarak bulduğum Şeyhülislam bana elçiye, Emir'i ve Rusya yanlısı bir eğilimde oldukları için onun şeflerini İngiltere'ye sorun çıkarmadan kaçınmadıkları sürece aforoz etmekle tehdit etmesi için çok sert talimatlar verdiği konusunda güvence verdi. Ahmed Hulusi Efendi, Afganistan'da büyük bir dini otorite sahibi olan Akhond of Swat'a, İngiltere'nin politikalarını destekleyerek ve Rusya'ninkine karşı çıkarak İslamcılık ve Türk İmparatorluğu'nun çıkarlarını desteklemeye davet etmek için bir mektup gönderdi. Elçilere verilen talimatlar, Genel Vali'nin bilgisi dahilinde bana iletildi. Maalesef kötü karakterli ve tamamen güvenilmez bir Afgan olan Lal Şah Efendi bu göreve getirildi ve Ahmed Hulusi'den aldığı yetki ve entrikaları başarısızlığa yol açtı. Dürüst ve saygın olmasına rağmen elçinin kendisi, diplomatik bir deneyimi olmayan, dünya ve siyasi ilişkiler hakkında bilgisi olmayan ya da hiç olmayan, zayıf ve dar görüşlü bir adamdı. Sonuç olarak, o kadar zor ve hassas bir doğaya sahip bir görev için uygun olmayan bir insandı ve kısa sürede tamamen Lai Şah'ın eline düştü. Daha önceden bu konuda yapmış olduğu her şeyi Birleşik Krallığa haber vermişim. Çok geç olduğunda görev hakkındaki ve Lord Lytton'un bunu cesaretlendirmek ve teşvik etmek için rolüne dair hoşnutsuzluklarını ifade ettiler. Ancak Sultan'a ciddi bir zarar vermeden ve bize güvensizlik duygusunu arttırmaksızın durdurulması da mümkün değildi. Bununla birlikte, elçi saygı ile muamele görmesine ve Hindistan'a yaptığı yolculukta kendisine imkanlar tanınmasına rağmen, Birleşik Krallık hükümeti savaş sırasındaki tarafsızlığını en katı bir biçimde uygulamaya karar verdiği için dolayı misyona yönelik olarak yapılan herhangi bir yardımın bu kuralın ihlal edilmesi anlamına gelebileceğinden resmi bir kabulün beklenilmediği noktasında Birleşik Krallığa uyarılarda bulundum. Hindistan Hükümeti, hiçbir şekilde kendisine yönelik bir tanımlamaya gitmeden aynı çizgide yönetildi.”

3.3.Askerî Operasyonlar

Savaşı en kritik noktalarından biri olan Tuna Nehri'nin henüz Rusya tarafından geçilemediğini haber veren Layard, Osmanlı ordusunun savunma adına zaman kazandığını belirtmektedir.

“Türkler, Tuna nehrinde meydana gelen taşkınını Rusların bu nehri geçmeye hazırlanma aşamasında gecikmelerine sebep olduğu için zamandan kar ediyorlardı. Birlikler cepheye gönderildi ve Tuna ve Shimla ve Varna'daki kalelere doğru savunma aşamasına geçmek ve onları tedarik etmek için çaba gösterildi.”²¹

“27 Haziran'da Lord Loftus, Lord Derby'e, 50,000 kişilik bir Rus kolordusunun Sowintza'daki Tuna Nehri'ni geçtiğini ve Zıştovi'yi ve çevresindeki tepeleri işgal ettiğini söyledi. Albay Hamsfield aynı anda başka bir Rus kuvvetlerinin Harşova'yı geçtiğini burada Braila ile bağlantı kuran bir kavşak oluşturduğunu, Dobruca'ya doğru ilerlediklerini ve şu anda nehrin güneyinde en az 70.000 veya 80.000 Rus olduğunu tahmin ettiğini telgrafla bildirdi.

²¹ Layard Papers, Add. MSS. 38935, s.42-45.

Niğbolu'nun alev aldığı ve Rusçuk'un ağır bir bombardımana tutulduğunu ne Müslüman, Hristiyan ya da Yahudi mahalleleri ne de hastane veya yabancı Konsoloslukların bu bombardımandan kurtarılmadığını, mermilerin özellikle bayraklarını taşıyan İngiliz Konsolosunun evine yöneldiğini vurguladı. Bu bombardıman sebepsiz yapılmış gibi görünüyor. Zira herhangi bir mekâna, bataryalara ve nehrin karşısında bulunan Ruslara saldırı gerçekleştirilmediği gibi yöre sakinleri de herhangi bir provokasyona sebep olmamışlardı.

Türkler Rusların nehrin geçişini tartışmak için bazı girişimlerde bulundular. Nedense, şimdiye kadar hiç duymamıştım, Başkomutan Abdul Kerim Paşa, Şumnu'da kaldı ve Tuna'nın düşmanı geçmesini ve Türkiye topraklarındaki varlığını büyük bir ilgisizlikle ele aldı. Bazıları Ruslara karşı gerekli tedbirlerin alınması noktasında tembellik edildiğine ve kapasite yetersizliğine vurgu yaparak ihmaline bağlıyor, kimileri de arkadaşları ve destekçileri İstanbul'da iken ihanete uğradıklarını ileri sürüyor ve orduyu bir tuzağa düşürüp ve onu insafına kalmayı beklediği iyi olgunlaşmış bir planın parçası olduğuna yoruyorlardı.

Ben onun sağlığının iyi olmadığına ve bir orduyu yönetmesi için fiziksel ve ahlaki olarak uygun kılmayan bir hastalıktan mustarip olduğuna inanıyordum. Seferberlik şimdi Türk bölgelerinde başladı ve Ruslar Balkanlara doğru ilerliyordu.

Majesteleri Hükümetine olayların çok ciddi boyutlara ulaştığını bildirdim ve fikrimi ifade etmek için bütün cesaretimi toplayarak izlemeye hazırlandıkları rotaya ilişkin bazı kararlar alınması noktasında bir saniye bile kaybedilmemesi gerektiğini ve şahsıma da kesin talimatlar verilmesi gerektiğini ifade ettim. Cevap olarak, Birleşik Krallık Hükümetinin İngiliz Kuvvetlerinin Başika Körfezi'ne yönelmesi gerektiğine karar verdiği ve muhtemelen Akdeniz'deki İngiliz deniz kuvvetini güçlendirmek için adımlar atılacağına yönelik karar verildiği belirtildi.

Lord Derby, pozisyonumun zorluğunun Majesteleri Hükümeti tarafından tam olarak anlaşıldığını ve göstermiş olduğum enerji, kabiliyet ve sağduyudan daha fazlasını beklemenin imkânsız olacağına dair kanaatlerinin ve yüksek kabullerinin bulunduğunu belirterek benimle çalışmaktan büyük mutluluk duyduklarını ekledi.”²²

3.3.2.Savaşın Devamı

Savaşın devamında düzensiz orduların Osmanlı için olumuz bir intiba bıraktığını düşünen Layard, orduların özellikle Hristiyanlara yapmış olduğu kötü muamele konusundaki şikayetleri dile getirdiğini belirtti. Bununla birlikte bu durumun yabancı basın tarafından abartılarak yansıtıldığının da altını çizdi. Türklerden çok daha zalimce bir tablo çizen Rusların savaş esnasında bölge halkına zarar verip yağmalama yapmalarının askeri otoritelerce de bilindiğini belirtti. Ruslar tarafından yapılan Müslüman nüfuslu köyleri yakmak ve sakinlerini öldürmek gibi zulüm ve zorbalıkların her kesimce bilindiğini ve asıl amacın Türkleri kışkırtıp Hristiyan halkına zarar vermelerini ve böylelikle halihazırda Osmanlı'ya karşı devam eden önyargılı tutumunda artmasını sağlamaktı. Haziran ayında devam eden savaşla ilgili ordunun zor durumda olduğunu fakat iyi bir şekilde komuta edildiği için bu durumun Rusların

²² a.g.e. Add. MSS. 38935, s.58-60

kayıp vermesine ve Kars kuşatmasında yenilgiye uğramasına sebep oldu. Her ne kadar Asya'da başarı kazanılsa da Bulgaristan'da durumun tam tersi olduğunu belirtmiştir.

“En başından beri yapılan savaş, kanlı ve zalim bir karakter kazandı. Silahaltına alınan ve etkili bir şekilde kontrol altında olmayan Çerkezler, özellikle Türk Makamları ve birlikleri Dobruşka'daki gibi geri çekildiğinde, bölge sakinlerine yönelik şok edici zorbalıklarda bulundular. Osmanlı'nın hizmetinde bulunan Başlı Bozuklar olarak adlandırılan düzensiz gruplar ile Kürtler, Arnavutlar, Zeybekler ve Sultan'ın ordusuna katılmaları için kendilerine çağrıda bulunulan reislerin önderlik ettiği yarı kabileler, özellikle Ermenistan'daki talihsiz nüfuslarını yağmalamak, soymak ve kötü muamele etmek için işgal edilen illerde hüküm süren genel anarşiden ve hükümetin zayıflığından faydalanıyorlardı. Hristiyanlar özellikle kurbanlarıydı.

Konuyla ilgili şikayetler ve gösteriler bana her taraftan ulaşıyordu ve ben de durmadan Osmanlı'yı bu rahatsızlıklara son vermek ve bu rahatsızlıkları önlemek için önlem almaya ve bu raporların belirttiği kötü etkileri göstermeye çağırıyordum. Tabi bu yaşananlar abartılı ve çok renkli olan gazetelerin özel muhabirleri tarafından Avrupa'da daha önce kamuoyuna açıklanacaktı. Ancak Osmanlı birçok asker ve milis kuvvetini öne çıkarmaya zorlanmış ve böylece Hristiyanların yaşamları ve mülkleri korumasız bırakılmıştır. Bu durum ve sonuçlarından dolayı savaşı kışkırtanlar sorumluydu. Düzenli birliklere karşı, aralarında İmparatorluğun en vahşi ve daha az medeni nüfuslarından oluşan alaylar olmasına rağmen, birkaç şikâyet daha duydum.

Öte yandan, Rusların Müslümanları katledip tecavüz ettiği ve Bulgarları da benzer zulüm eylemleri yapmaya teşvik ettiği raporları İstanbul'a ulaştı. Böyle bir durumun Bulgaristan'da olduğundan en ufak bir kuşku bulunmuyor. Sorgulanamaz bir otorite olan ve askeri kabiliyetine Rusya karargahına borçlu olan Yarbay Wellesley, Hristiyanların ikamet ettikleri şehirlerde Türk askerlerinin geri çekilirken hiçbir rahatsızlık vermediklerini ve hiçbir mülkü yağmalamadıklarını ve insanlara da kötü davranmadıklarını kabul ediyor. Ancak Türkler bu şekilde muamele de bulunurken Ruslar bölgeye girer girmez bölge halkı yağmalandı ve zalimce muameleyle maruz kaldı.

Rus ordusuna, uzun zamandır eyalette oturan ve Romanya'ya sığınmış olan Bulgar bölgelerinden katılanlar vardı ve bunlara “yenilmezler” ismi veriliyordu. Ruslar tarafından silahlandırılmış, çalıştırılmış ve örgütlenmişlerdi. Gittikleri her yerde ne yaşa baktılar ne de cinsiyete, mutsuz Müslümanlar arasında ölüm ve yıkımı yaydılar. Ardından Bulgaristan'daki Rus Komiseri olan Prens Dondoukov-Korsakov, bu lejyondan bahsettiğinde onu “çoğunlukla kara muhafızları ve maceracılar” olarak ilan etti ve o zamanlar kendisinin yönettiği genç Bulgar birliklerinin “kangren” hale gelmeden terhis edildiğini söyledi. Yine de bu kişiler, İmparator Aleksandr'ın Tuna'yı geçmeden önce onları incelerken gözden geçirdiği” ve “ülkeyi özgürleştirecek ve yanlış kişilerden intikam alacaklar, kutsal ve dini bir iş yapacaklar!” dediği kişilerdi. İlanına bakıldığında, İmparator, savaşa, Müslümanlara ve onların inançlarına karşı bir haçlı seferi karakterini vermişti ve burada her şeyin imha edilme tehlikesi vardı.

Ruslar, Çerkesya ve Kafkasya'da, Türk davasına dostluk gösteren tüm köylerin yakılması ve sakinlerinin de öldürülmesiyle suçlanıyordu. Osmanlı, resmi olarak tanıdığı Hükümetlerle iletişim kurmak için yurtdışındaki temsilcilerine genelgeler gönderdi, Rusya'yı Ardahan'daki ve Ermenistan'da işgal ettikleri, sonra da terk ettikleri bölgelerdeki Müslüman nüfusa yaptıkları benzer zulümler ve zorbalıklarla suçladılar. Dahası, Rusya'nın Karadeniz'deki kruvazörlerinden birinin, mürettebatını çıkarmadan iki Türk ticaret gemisini havaya uçurduğu iddia edildi.

Ruslara atfedilen çok sayıdaki aşırılıklar imparatorluğun her yerinde anlatılıyordu ve oluşan kanaat Rusların Bulgarları Müslümanları katletmeye teşvik ettiği yönündeydi. Bu hareket Türkler arasında bir intikam ruhunu heyecanlandırmak için iyi hesaplanmıştı. Bu durum özellikle Şam ve diğer iller ile İmparatorluğun uzak bölgelerinde yaşayan ve bağınaz hareketlerin not edildiği Türk makamlarının da patlak veren isyanlara karşı bastırma gücünün bulunmadığı yerlerde yaşayan Hristiyanlara yönelik en korkunç sonuçlara yol açmış olabilir.

Yapılan bu zulümlerin raporları her yerde açığa çıktığında ve Ruslar Halife'nin başkentini tehdit ederken Müslüman nüfusunun o kadar sakin kaldıklarını ve istisnalar dışında kimsenin taciz edilmediği belirtilen Hristiyanlara yönelik bir tavrı onurlandırdıklarının sürpriz olması gerçekten önemliydi. Ancak maruz kaldıkları tehlike, ciddi bir huzursuzluğa yol açmayacaktı. Ancak, provokasyon, Hristiyanların Müslümanlar tarafından herhangi bir şekilde kötüye kullanılması durumunda Avrupa'nın feryat edeceğini ortaya koyuyordu. Bu durum ister istemez Osmanlı'ya yönelik sempatinin azalmasına sebep olacak ve Rusya'ya da muazzam derecede avantaj sağlayacaktı.

Rus makamlarının, Bulgarları kışkırttıklarında veya kışkırtmalarına izin verdiklerinde şüphe duymadıklarını ve Rus birliklerinin bekledikleri ve öngördükleri aç alma hamlesi için zorbalık yapmalarına göz yumdukları konusunda en ufak bir şüphe bile bulunmuyordu. Ne yazık ki, Müslümanlar öldürülürse veya öfkelenirse, Hristiyan Avrupa için bu durumun çok az önemi olduğu ortaya çıkmış oldu.

29 Haziran'da Arnold Kemball'dan, bulunduğu Tahrir'deki Muhtar Paşa ordusunun sağ kanadının yenilgiye uğradığına dair detaylı bilgilerin verildiği bir gönderi aldım. Bu durumu bir 'hezimet' olarak nitelendiriyordu. Kendisi, daha sonra, onu yakalamak için özel olarak gönderilen bir Kazak gruptan önce kaçmaya çalıştı. Türk birlikleri kötü bir şekilde yerleştirilmiş ve kötü bir şekilde yönetilmiş gibi görünüyorlar ve onların soğukkanlı cesaretleri "nihayetinde iyi düzenlenmiş ve takdire şayan liderlere" karşı boşuna değildi. A. Kemball, Muhtar Paşa'nın şimdiki çizgisinin tamamen geri çekilmeye zorlayacağını, Erzurum'dan vazgeçip ve Erzincan'a yerleşeceği kanısındaydı. Aslında, Ermenistan'daki Türklerin durumu, Bab-ı Ali'nin Başkomutandan iki önemli zafer kazandığını, Rusların geri çekildiğini, işlerin yönünün o bölgede tamamen değiştiğini belirten bir telgraf aldığında telafi edilmez bir şekilde heba edilmiş gibi görünüyordu.

Bana Sultan'ın emriyle Said Paşa tarafından iletilen bu haber, kısa bir süre sonra Sir A. Kemball tarafından doğrulandı. Temmuz ayında alınan bir telgrafta, Muhtar Paşa ordusunun Delibaba'dan Zevia'ya kadar tüm çizgi boyunca tamamen muzaffer olduğunu söyledi ve Rus sol kanadının acı bir mağlubiyetten sonra Tahrir'den çekilmeye zorlandığını belirtti.

Sekiz saat boyunca Zevia'daki kuvvetli piyade, topçu ve süvari kuvvetiyle Türk pozisyonlarına saldıran Ruslar, sahada bıraktıkları ölü ve yaralılarla birlikte çok büyük kayıplarla püskürtüldü. Ruslar daha sonra geri çekildiler ve takviye beklemek için yeni pozisyonlar aldılar. Kars kuşatması kısa bir süre sonra büyüdü ve Kürtler Beyazıt'ı yeniden ele geçirdi ve Rus garnizonunun bir kısmını barbarca katlettiler. Bu durum, eğer bunlardan uygun şekilde faydalanılmışsa ve Türkler genel bir askeri dahi tarafından komuta edildiyse, savaşın vaziyetini değiştirmiş olabilecek bir dizi zaferden ilkiydi. Sultan ve Bab-ı Ali bu beklenmedik başarıdan dolayı doğal olarak çok mutluydular ve Rusların önerdiği gibi barış koşullarını konuşmaya onları teşvik etmek hiç olmadığı kadar zor olacaktı. Bununla birlikte, Safvet Paşa ve Savaş Bakanı dahil olmak üzere Osmanlıda, İmparatorluğu tehdit eden tehlikeye karşı uyarılarda bulunan ve barış için müzakerelere başlamak için ilk fırsatta hazır durumda olan kişiler de vardı. Mesele şimdi Türk Kabinesinde gizlice tartışılmıştı, ancak savaşın Karadağ ve Ermenistan'da aldığı olumlu dönüş sonucu savaş taraftarı ekip, üstünlüğünü ve Sultan'ın aklı üzerindeki etkisini yeniden kazanmıştı. Aynı zamanda, İngiltere'nin çıkarlarına veya başka herhangi bir iktidara herhangi bir başvuru yapılmaksızın, Bab-ı Ali'yi doğrudan Rusya ile muhatap edip edemeyeceğini düşünmeye teşvik etmek ve gizlilikle barışı sağlamak için onunla bir anlayış oluşturmak üzere harekete geçme niyetleri vardı. Öneri, işe yaramaz ve tehlikeli bir durumdu ve Rusya'nın tasarılarını teşvik etmeye yönelik açık bir amaçla hazırlanmıştı. İngiltere, Sultan'a düşman olan biri tarafından temsil edildi ve ben de onun başka bir "Ignatiev" olduğunu duyurdum. Hiçbir şey beklemeyeceği, kendisinden Rusya ile kendi şartlarını belirleyebileceği ve daha sonra Doğudaki konumunu ve nüfuzunu tehlikeye atacak olan düşmanı ile gizli bir barış anlaşması yaparak kendisini terk ettiği için kendisinin İngiltere'den intikam alabileceği söylendi. Alman büyükelçisinin cahil olmadığına inanmak için sebepleri olan bu girişimler sonuçsuz kalmasına rağmen, sonuçta Bakanlar Kuruluna karışmak kadar meseleye vakıf iyi bir otorite olduğunu öğrendim.

O zamanlar barış ihtimalinin olmadığı ortaya çıktı. Ruslar şimdi Balkanlara doğru ilerliyorlardı, Sultan'ı 'Cihad' veya dini savaş ilan etmeye teşvik eden nüfuzlu insanlar tarafından da bazı girişimlerde bulunuldu. Bu kişiler İstanbul ve etrafında hala büyük saygıyla korunmuş olan Peygamber'in yeşil bayrağını açmak, halifeleri tarafından çağrıldıklarında bütün Müslümanları savunmasında toparlamak ve Kafirlerle karşı savaşmakla yükümlü olduğunu belirttiler. Tavsiyelerine destek olarak, Rusya İmparatoru tarafından Ortodoks inancı için mücadele ettiğini beyan ettiği ilanlara ve ortak dinlerinin düşmanlarıyla mücadelede kendisine katılmaya çağırıldıkları Bulgarlara verdiği beyanları işaret ettiler. Neyse ki Sultan bu tehlikeli danışmanlara kulak asmadı. Öyle yapsaydı, Müslümanların öfkesi ve fanatizmi kontrol edilemez bir dereceye kadar uygulanmış olabilirdi. Gazete muhabirlerinin aksini bildirilmesine rağmen 'Cihad' asla ilan edilmedi. Rusya'ya karşı savaş ilanı, her zamanki gibi koşulları belli olan bir çerçevede kaldı. Ancak, Sultan yine bana niyetini veya Edirne'ye gidip ordusunu görme niyetinin olduğunu ancak bunu gerçekleştirmek için kendisine asla müsaade edilmediğini söyledi.

Burada, önceki elçi Butler Johnstone ve Bab-ı Ali'yi İngiltere'nin danışmanlarının yalnızca engelleme ve utandırma eğiliminde olduklarına inanmaya teşvik eden arkadaşları arasında Türkler kadar yabancılar da istenmiyordu. Zira ondan hiçbir şey beklemiyorlardı. İngiliz filusunun Çanakkale Boğazı'nın ağzında görünmesi, yalnızca İstanbul'un ve Boğazların Rusya'nın işgalini ve Rusya'nın kendilerine veya Mısır'da bulunan herhangi bir gücüne müdahalesini engelleyerek İngiltere'nin çıkarlarını güvence altına almak için tasarlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun istediği şeyi yapmakla Rusya açık bir çek vermişti. Osmanlı eğer Rusya ile savaşta başarılı olmak istiyorsa, bütün dış yardım ve tavsiyeleri reddetmeli ve tamamen Müslümanların ulusal ve dini ruhuna dayanmalıdır. Türklerin gururu ve fanatizmine hitap eden ve onlara Asya'daki son Türk başarılarının güvence altına aldığı bu danışmanların, Avrupa yardımı olmadan ve Avrupa öngörülerinin aksine Türk hükümetinin İngilizlerin hizmetlerinden yararlanmalarını engellemede ve hatta İstanbul'da bir süre boşa kalmak için Hobart Paşa'yı bırakmakta hiçbir etkileri söz konusu değil.

Ruslara karşı iki zafer daha kazanıldığı haberiyle Asya'dan gelen haberler olumlu olmaya devam ederken Rusların savaş alanında birçok ölü ve yaralıyı arkalarında bırakarak kaçtıkları belirtiliyordu. Ancak Bulgaristan'dan gelen haberler ise bunun tam tersiydi. Sultan, Tuna'nın Rusların geçişini engelleme girişiminde bulunmadıkları için o bölgedeki askeri makamlara karşı çok hiddetlendi ve kolunu kanadını kıran başarısızlığı savaş departmanının ihmaline ve ordunun yanlış yönetilmesine bağladı. Şumnu'daki Ordu karargahını yöneten Savaş Bakanı Redif Paşa'ya ise özel olarak hiddetlendi. Ferman işlerinin başı olan Mahmud Damad Paşa'ya, Saray'daki zamanını harcamak yerine Tophane'deki (Arsenal ve Merkez Topçu Deposundaki) işinin başında olması emredildi ve Bakanların yaz boyunca hareket ettikleri Boğaz'da ve bütün zamanlarını halkla ilişkilerine ayırabilmesi için İstanbul ikametlerini sürdürdükleri yalılarını (ya da villalarını) terk etmeleri için direktif verildi.”²³

3.3.4. Türk Ordusunun Direnişi

Layard, Rusların Balkanlarda yapmış olduğu işgallerin sonucunda İstanbul'u bekleyen tehlikeyi gidermek adına herhangi bir adımın atılmadığını belirtmiş ve bu durumu Sultana bildirmiştir. 21 Temmuz'da Türklerin Bulgaristan'da ettiği ilk başarının yani Plevne'de Osman Paşa komutasındaki birliklerin Rusları püskürttüğünü ve ciddi kayıplara uğratıldığını bildiren Layard, Lord Derby'den

²³ a.g.e. Add. MSS. 38935, s.64-73.

artık Rusların bir barış antlaşması için hazır olabileceğine dair bilgi aldığına yer vermiştir.

“Rusların Balkanların güneyindeki Türk topraklarını işgal için yaptı başarılı girişimlerin sonucunda İstanbul’u tehdit eden yakın tehlikeye rağmen ve en üst düzey askeri yetkililerin onların başkente ilerlemelerine engel olacak hiçbir şeyin olmadığı görüşüne rağmen ve benim aralıksız ve önemli beyanlarıma rağmen hiçbir şekilde Gelibolu yarımadasının yakasını koruyan Bolayır hatlarını düzgün bir savunma pozisyonuna yerleştirecek bir adım henüz atılmadı. Sonunda, daima çekimser Türk bakanların ısrarlı sözlerinden ve güvencelerinden bıkmış olarak doğrudan işlerin gecikmeden başlaması gerektiğini buyuran Sultana başvurdum. Ethem Paşa Majestelerinin emrine uymak zorunda kaldığı halde, bunu büyük bir isteksizlikle yerine getirdi. Alışılmış duygu patlaması halinde “Onlar verildi” diye haykırdı ve “Bay Layard’ı hoşnut etmek ve bize ihanet eden ve bizi terk eden İngiltere’nin çıkarları uğruna. Bunun Türkiye’ye ifade ettiği şey Dardanel’in Rusya’da ait olup olmamasıdır. Biz kendimiz onunla (Rusya) birlikte İngiltere’nin aracılığından daha iyi koşullar oluşturabiliriz” dedi. Henüz Temmuz’un 20 si olmuştu ki ben bir Türk memurun Bluhm Paşa’nın planını hazırladığı takviyenin yapımını denetlemek üzere Gelibolu’ya gönderildiğini Lord Derby’ye haber verebildim.

Savaş gemisiyle Tuna’dan kaçtığından beri Türk donanma yetkililerinin kıskançlığından dolayı görevden uzak tutulan Hobart Paşa şimdi Karadeniz’deki Türk filosu komutasına yerleşti. Temmuz’un 20’sinde üç zırhlı ve bazı küçük gemilerle Boğaz’dan ayrıldı. Yolculuğunun amacı gizli tutuldu. Genellikle Rusya’nın Karadeniz’deki Türk ticaretine ve Türk kıyılarına zarar verme fikriyle Sivastopol’de topladığı gemileri yok etmek ve Hacıbey’i (Odessa) bombardımana tutmayı amaçladığına inanılıyordu. “İngiliz Said”, Said Paşa Rauf Paşa’nın yokluğunda Denizcilik Bakanlığı’na atandı. Genellikle onun bu önemli kurumda kalıcı olabileceği ve savaşta önceden çok az etkiye sahip olmuş ya da hiçbir faydası olmamış, önemli bir yer edinmesi gerekirken edinememiş Türk donanmasının şimdi iyi bir sonuç için kullanabileceği umut ediliyordu.

21 Temmuz’da Osmanlı Hükümeti Rus sağ kanadının Plevne’de Osman Paşa’ya saldırdığı ve iki günlük çarpışmadan sonra Rusların mal ve mühimmat olarak büyük bir kayıpla geri püskürtüldüğü bilgisini aldı. Bu, Türklerin Bulgaristan’da elde ettiği ilk başarıydı. Bu, Rusların seferberlik planına engel olması bakımından ciddi bir şekilde tehdit oluşturdu. Rusya’nın üzerinde hızlı aidiyet hesaplamaları yaptığı Sofya’ya giden yol bu yüzden kapatıldı. Osman Paşa bu kez daha sonra yaptığı gibi aynı hatayı yaptı. Morali bozulmuş Rus ordusu neredeyse yok edilebileceği zamanda zaferini tamamlamadı.

27 Temmuz’da Rus İmparatorun barış için harekette bulunmaya hazır olduğuna inanmak için sebebin olduğu Lord Derby tarafından bana bildirildi. Ben bunu Majestelerinin Hükümeti’nin düşüncesi uyarsa, Sultan’a şartları kabul etmeye istekli olabileceği şekilde söyleyebilirim diye cevapladım. Bunu hemen yapmaya yetkili kıldım. Ama aynı zamanda bana, Majestelerinin Hükümeti şartları teklif etmede inisiyatif almaya yatkın olmadığı halde, Sultan en uygun koşulları elde edeceği düşüncesiyle eğer müzakereleri açma yanlısı olursa Majestelerinin dost canlısı bürolarına güvenebileceği ihtimali söylendi. 31 Temmuz’da, 60.000 güçlü Rus ordu birlikleri tarafında önceki gün tekrar saldırıya uğradığı ve iki günlük çarpışmadan sonra tam bir zafer elde ettiği Osman Paşa tarafından Osmanlı Hükümetine bildirildi. Yenilen Rus ordusu gözden kayboldu ama izi sürülmedi.”²⁴

3.3.5.İngiliz Filosu

29 Temmuz’da, o zaman Osborne’da olan Lord Beaconsfield’dan şu çok gizli ve kişisel olan telgrafı aldım: “Kabineden dün sana gönderilen telgraf (Filonun Sultan tarafından İstanbul’a davet edilebileceği izlenimini vererek) İngiltere’nin bilge ve eskiden kalma politikasına geri

²⁴ a.g.e. Add. MSS. 38935, s.102-107.

dönme ihtimalini sunuyor. Sultanın izniyle Türk sularında bulunan İngiliz Filosu, İmparatorluğu nihai anlamda korumada ilk adım olabilir. Sonsuz güven duyduğum beceri ve enerjine bağlı olmam gerektiğini düşünüyorum.”²⁵

3.4.Plevne’de Türk Zaferi

Ordunun Plevne’deki başarısından bahseden Layard bu zaferin mimarının hem Osman Paşa hem de askerlerin kendisi olduğunu belirtmiştir. Şayet Osman Paşa’nın bu noktada daha farklı bir strateji çizseydi durumun Osmanlı için gelecekte daha parlak olabileceğini ve savaşın seyrinin de olumlu yönde etkileneceğini eklemiştir. Rusların geri çekilmesiyle Osmanlı güçlenmek için vakit kazanmıştır.

“Osman Paşa’nın Plevne’deki zaferi sanıldığından çok daha mükemmeldi. Onu takip etmeyerek ikinci hayati hatasını yaptı. Kararlı ve cesur askerler tarafından desteklenerek savunma için disiplinli ve güvenilir bir kumandan olarak kendini kanıtladı. Ama strateji sahibi değildi ve savaş taktikleri konusunda bilgisizdi. Hızlıca takviye edilmiş pozisyonu savunmadaki cesareti ve kararlılığında olduğu gibi arazide becerikli ve aktif bir general olmuş olsaydı, Lord Beaconsfield’in beklediği gibi, savaş meselesi çok farklı olmuş olabilirdi.

Rusların kendilerinden elde edilen açıklamalar kanıtladı ki uğradıkları yenilgi o kadar eziciydi ki orduları tamamıyla dağıldı ve geri çekilmelerinin peşinden beklenen takip hezimet oldu. Kaçan askerler Rusçuk’ta köprünün karşısına üşüşüler ve hatta Budapeşte’ye ulaştılar. Orada Prenslikleri istila peşinde olan Türkler tarafından Rus ordusunun yok edildiği raporları yayarak paniğe sebep oldular. İmparator, Büyük Dük ve Rus Merkezi dağılmış kalabalık nedeniyle genel kargaşaya dahil oldular ve zorlukla geri adım atıp geri çekilebildiler.

Viyana’daki askeri ataşemizin raporuna göre, Plevne’den önce en az 40,000 Rus savaşta çarpışma dışına bırakıldı. Savaş alanından bize ulaşan hesaplamalardan Osman Paşa zaferinden faydalansa ve geri çekilen ordunun üzerine düşseydi, neredeyse yok olmuş olacaktı ve İmparator ve memurları savaşın esirleri olmuş olacaktı. Niçin harika zaferinin ve doğudan ilerleyip Rusların iletişim hatlarını tehdit eden Mehmet Ali Paşa ile birlik oluşturma çabasının peşine hiç düşmemesi, bildiğim kadarıyla tamamıyla açıklığa kavuştu. Türk askerlerinin ulaşım araçlarından yoksun olduğu ve Plevne’yi bırakıp Rusları takip etmiş olsaydı, gerekli destek ekiplerinin yanında olamayacağını duydum. Türk ordularının hayati hareketsizliğinin ve düşman saldırdığında elde ettiği başarıdan faydalanma beceriksizliğinin en temel nedenlerinden birisi Türk kumandanların ve yetkililerin savaş alanındaki askerler için malzeme donanımına ilgisiz ve umursamaz oluşuydu.

Rusların yenilgisi o kadar kusursuz ve öylesine ciddi sonuçlarla tehdit ediciydi ki Alman İmparator ciddi şekilde alarma geçti ve yeğeninini düştüğü pozisyona üzüldü ve bunu Rus generallerin yanlış stratejilerine bağladı. Akrabasının uğradığı felaketten o kadar derin bir şekilde harekete geçti ki İmparator Alexander’ın yardımına geleceği ve Almanya’yı savaşın içine çekeceği imkânsız değildi ve akrabası seferberlik yoluyla bundan daha olumlu bir dönüş almamıştı. Muhtemel sonuç, savaşın artık belirli bir bölgede olamayacağı ve diğer süper güçlerin er ya da geç ona dahil olacak olmasıydı.

Ruslar kendi sınırlarına çekilmeye zorlanmış ve topraklarına kadar Türk güçleri tarafından takip ediliyorken, Osmanlı şimdi Bulgaristan, Rumeli ve Ermenistan’daki ordularını güçlendirmek için çok büyük çaba harcıyordu. İmparatorluğun her köşesinden yeni askere alınanlar hızlıca sınıra gönderiliyordu.”²⁶

²⁵ a.g.e. Add. MSS. 38935, s.111-112.

²⁶ a.g.e. Add. MSS. 38935, s.124-126.

3.4.1.Asya ve Avrupa'daki Başarılar

Plevne zaferi sonrası ordunun hem Asya'da hem de Avrupa'da Rusları püskürtmeye başladığının haberini vermektedir.

“Başarı hala Avrupa ve Asya'da Türkleri takip ediyordu. Muhtar Paşa birçok karşılaşmada fırtına gibi eserek ve ayın 24'ünde Kızıltepe'deki güçlü pozisyonlarını alarak sadece Rusları yenmemişti aynı zamanda arazilerine kadar onları takip ederek sınır boyunca onları püskürttü. Rumeli'de Osmanlı askerleri Kızanlık'ta önemli bir başarı elde ettiler ve düşmanlarının ellerine düşen bu ve diğer yerlere tekrar yerleştiler. Sultan, bakanlar ve özellikle savaş partisine ait olanlar onların zaferleriyle çokça gururlandılar.”²⁷

3.4.2.Savaş ve Vahşet

Layard, Rus hükümetinin inkarına rağmen Müslümanlara karşı yaptığı zorbalıklar genel olarak gün yüzüne çıktığını fakat Rus yetkililerin bu zulümler karşısında Osmanlı ordularının askerlere karşı yapmış olduğu muameleleri gerekçe gösterdiğini belirtmiştir. Layard bu noktada Rus askerlerinin yapmış olduğu zalimce muamelelerin Türklerinkiyle karşılaştırılmasının yanlış olduğu izlenimini vermektedir.

“Müslümanlara yapılan acımasızca kötü muamele, katliam, kızlarına ve kadınlarına tecavüz suçlamaları, Osmanlı Hükümeti tarafından Rus Hükümeti'nin dikkatini çekmek için Rus askerlere ve müttefiki Bulgarlara karşı yapıldı ve İngiltere'nin konu üzerindeki temsilciliğini, ülkesinin haysiyeti ve onurunu koruma olarak düşünen İmparator tarafından bu suçlar büyük bir öfkeyle karşılandı. Rus Hükümeti tabi ki de şiddetle inkâr etti. Türk askerlerine nizami ve gayri nizami olarak savaşta yaralıları öldürmekle ve ölü bedenlerini sakatlamakla karşı suçlama gündeme getirildi. Şıpka Geçidi'ndeki savaştan sonra Rus askerlerinin kafa yığını keşfedildiği ve Türklerin elinde hiç Rus mahkûm kalmadığı iddia edildi. İstanbul'da Rusların çıkarlarıyla ilgili suçlanan Alman Büyükelçi Prens Reuss'a konuyla ilgili Osmanlı Sarayına en güçlü temsilciliği yapması ve Türkiye'nin taraf olduğu Cenevre Sözleşmesine savaş alanında uyulmasında ısrar etmesi talimatı verildi. Bu temsilciliklerde Majestelerinin Hükümeti tarafından onu desteklemem talimat verildi ve bunu gerçekleştirdim.

Osmanlı Sarayı uygun disiplin altında olmayan gayri nizami orduların Rusların bahsettiği suçu işlemiş olabileceğini kabul ederken, nizami ordulara atfedilen suçu inkâr etti. Fakat bu, Ruslar ve Bulgarlar tarafından kardeşleri Müslümanlara yapılan insan dışı ve barbarca davranıştan doğal olarak ilham almış intikam ruhuyla yaptıklarını haklı gösterme çabasıydı. Eğer kafa kesmiş olsalardı, baş vezirin dediğine göre, ellerine geçen asker ya da barışçıl siviller olsun ya da olmasın, Müslümanları çok kötü sakat bırakmış Karadağlılardan böyle davranmayı öğrenmişlerdi. Türk nizami ordularının savaşta yaralı askerleri ya da ellerine düşen mahkûmları bile öldürdüğü ve sakat bıraktığı ile ilgili birçok örnek olduğu muhtemeldir, ama, kendilerine karşı bu denli yapılan suçlamalar Sarayın hizmetinde olan İngiliz memurlar, birçok askeri ataşe, gazete muhabirleri ve savaş boyunca Türk ordusuna eşlik etmiş diğer kişiler tarafından inkâr edildiği onlara adaletin önünde belirtilmesi gerekiyordu. Aksine, onların hepsi Türk askerinin hayran kalınan davranışları, sabrı ve insanlığına şahitlik ettiler ve başlarına gelen provokasyonla ilgili şaşkınlıklarını gösterdiler. Hristiyan bir Güç tarafından ülkelerinin ahlaksız istilasına ve dost ülkenin vatandaşlarının kurban edilmesine tanık olurken, onlar

²⁷ a.g.e. Add. MSS. 38935, s.153.

kendilerine hâkim olmuşlardı ve kendi acıları ve çileleriyle ilişkili olan Hristiyanlar ve düşmanları üzerinden kanlı bir intikam almamışlardı.”²⁸

3.4.3.Plevnenin Düşüşü

Lord Derby’den Plevne’nin düştüğü bilgisini alan Layard , buranın geri alınması için büyük bir kahramanlık ve gayret gösterildiğini fakat yetersiz erzak ve askeri güç sebebiyle başarısızlıkla sonuçlandığını bildirmiştir.

“11 Aralık’ta Plevne’nin düştüğünü Lord Derby’den gelen bir telgrafla öğrendim. Osman Paşa’yı rahatlatma çabalarının hepsi başarısız oldu. Küçük bir kolordu toplamayı başaran Mehmet Ali Paşa yetkin askerlerden yoksundu. Ukrayna’yı terk etmeye zorlandı ve bunu yapması için Osmanlı Hükümeti tarafından geri çağırıldı. Ondan çok daha az yetkin olan Çakır Paşa yerine geçti. Ama, eskiden İstanbul’daki entrikalarla kurban edildiği gibi bir sonraki zarar Türk gayesine verilmiş oldu. Süleyman Paşa Elena’da* Fuad’ın** zaferini takip etmediği için birleşik ya da sadece bu taraftan bir hareketle Plevne’yi rahatlatma umutlarının hepsinden vazgeçildi. Osman Paşa erzakları elde edemedi ve konumunu koruması için sahip olduğu diğer araçlar ona sadece iki yolu açık bıraktı-ya teslim olmak ya da Rus ordusunun kuşatmasıyla kendi yolunu kesmeye teşebbüste bulunmak. O ikincisini seçti. Teşebbüs Türk ordusu tarafından öyle bir kahramanlık, sebat ve enerjiyle gerçekleşti ki bir anlık Rus hattına sızdılar. Ama beş saatlik çarpışmadan sonra çok fazla sayıda Rus askeri tarafından çevrelendiler ve Osman Paşa yaralanmış olarak, bütün ordusu ve konumu düşmanın eline geçmiş oldu.”²⁹

3.4.4.Savunma Önlemleri

Layard, ordunun Edirne’yi korumak ve oluşan Balkan koridoruna karşı koymak için yeniden asker alımına başladığını fakat Sultan’a göre oluşan bu komutanın Süleyman Paşa’nın kişisel menfaatlerinden ötürü Pazarcık’ta başarısız olduğunu ifade etmektedir. Buranın dışında ise ordunun acemi askerlere rağmen direnç gösterdiği ve Rusların püskürtüldüğünü eklemiştir. Layard Sultan’ın bazı askeri kararlar almada sarayda gerçekleşen entrikalardan etkilendiğinin de altını çizmiştir.

“Bab-ı Ali şimdi tüm gücüyle Rusların Balkan koridoruna karşı koymak için kararlıydı ve Edirne’yi savunmak için dağları geçmeyi başarmaları ve savaşın devam etmesi gerekiyordu. Bu amaçla, Süleyman Paşa Tuna kalelerini ve Kudsi Bey Tepesini korumak için uygun koşulları sağladıktan sonra düzenleyebileceği bütün orduları getirmekle görevlendirildi. Nakliye Edirne’ye trenle iletileceğinden İstanbul ve Dedeağaç’a gitmek üzere Varna’da gemiye yüklenmeye gönderildi. Savaş için sürekli zorla asker olarak Müslüman erkekler üzerindeki yorucu baskıya rağmen, 180.000 adam için yapılan yeni talep yurtsever bir şekildeydi ve hızlı bir şekilde karşılandı.

²⁸ a.g.e. Add. MSS. 38935, s.178-180.

* Savaş esnasında Tuna Cephesindeki muharebelerinden biridir. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Hikmet Süer, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi: Rumeli Cephesi**, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 1993, s. 446-447.

** Çerkez asıllı asker Deli Fuad Paşa Elena muharebesindeki başarılarıyla bilinmektedir. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Ahmet İhsan. **Müşir Fuat Paşa**. 1931.

²⁹ a.g.e. Add. MSS. 38935, s.279-280.

Acemi erler Anadolu memleketlerinden İstanbul'a akın akın gitmeyi sürdürdüler ve görevleri konusunda disiplin ve eğitim verildikten hemen sonra Rumeli'deki orduya gönderildiler. Bulgaristan'dan getirilen yaklaşık 20.000 erkek ve beş topçu taburu ve Balkanlara doğru yürüyen iki alay süvariden oluşan yaklaşık 50.000 tanesi ile birlikte şimdi çok önemli, güçlü ve etkili bir güç oluşturdu. Tatar Pazarcık'ta toplanmaları emredildi. Ne yazık ki, Sultan'a göre bu ordu, başarısızlığının ve ülkesinin çıkarlarını kişisel menfaatleri, hırsı ve kendisine düşman olarak gördüğü kumandanlara olan kıskançlığı uğruna feda etmedeki istekliliğinin kanıtını defalarca gösteren Süleyman Paşa'nın direk komutasının altına verildi. Onun daha önce getirdiği ve hala alnında Türkiye üzerine şu korkunç felaketleri getireceği yazan idaresi o kadar açıklanamazdı ki bu çoğu tarafından yalnızca kasti ihanetle bağdaştırılabilirdi ve bağımsızlığına ve ülkesine ihanet etmek için Rusya'dan rüşvet almakla alenen suçlandı.

Ruşçuk, ne Müslümanları ne Hristiyanları ne de saygın hastaneleri, ya da Kızılhaç ya da diğer toplumların bayrakları ile belirgin olan binaları ne de Bulgaristan'daki kaleleri ayıran Tuna'nın karşı kıyısından gelen acımasız ve faydasız bombardımana rağmen direndi. Ruslar, tekrarlanan baskın teşebbüslerine rağmen Batum'u almayı başaramadı. Çoğunlukla savaşçı Laz gönüllülerinden ve disiplinsiz erlerden oluşan Türk gücünün yılmaz cesareti tarafından sürekli geri püskürtüldüler. Ona karşı olan askeri operasyonları bir anlığına durduran, daima yüksek kesimlerde ağır olan kış ve zamandan dolayı Erzurum kuşatmasından vazgeçildiği görüldü. Rusların ilerde Anadolu'ya ilerleyişini engelleyebilecek bir ordu oluşturmaya hevesli olan ve şehirdeki kapatmanın onu Plevne'de Osman Paşa'nın gibi düşmanların eline düşürmesinden korkan Muhtar Paşa, Sultan'a Erzurum'u terk etmeyi ve Erzincan'la arasında güçlü bir pozisyon almayı teklif etti. Askeri görüşler konu üzerinde farklılaştı, ama Sarayda ona karşı bazen entrikalar çeviren Muhtar Paşa'nın düşmanları ve rakipleri, böyle önemli bir yeri bırakmayı korkaklık ve ihanet davranışı olabileceği, Osmanlı Hükümeti'nin amacını boşa çıkarıcı olduğu ve bunu teklif eden Muhtar'a Erzurum'u savunmada görev verilemeyeceği şeklinde Sultana sundular. Ne yazık ki, bu entrikalar ve argümanlardan etkilenen Sultan onu geri çağırma kararı verdi ve onun yerine bir astı olan İsmail Hakkı Paşa getirildi, şüphelenildiği gibi, onun aracılığıyla, üstündekine gerekli desteğini verme görevinde ihmâl göstermesi planlandı ve bu onun başarısızlığının kısmi nedeniydi. Hiçbir askeri yetkinlik gösteremedi ve askerlerin saygısına sahip olamadı. O, her yönden Muhtar Paşa'dan çok daha aşağıdaydı ve Muhtar Paşa talihsizliğine rağmen kendisinin yetenekli bir kumandan olduğunu gösterdi.”³⁰

3.5.Yeni Meclis

“İstanbul dönüşünde Ahmet Vefik, ona büyük güven ve sorumluluk gerektiren bir konumda yakın zamanda görev vereceğini belirtmiş ve onu Senato üyeliğine tayin etmiş Sultan tarafından kısaca kabul edildi. Talihsizlik ki, yeni seçilen Meclis-i Mebusan Başkanlığına seçilemedi. Tecrübesi, disiplini ve nüfuzu ona meclise danışmanlık etmede yardımcı olmuş ve onun gerçekte tasfiye edilmesi için bir bahane olan hatalara ve karmaşaya düşmekten kaçındırmış olabilirdi. Ama bu özellikler, bağımsızlığından korkan ve üyeliğini engellemek için başarılı entrikalar çeviren Saray partisine onu beğendiremedi.

Başkanlık için kendisine sunulan üç isimden Sultan, İstanbul mebuslarından biri olan avukat, okumuş, yetenekli ve dürüst, ama halkla ilişkiler tecrübesi olmayan, ülkenin tanımadığı ve Meclis-i Mebusan üzerinde etki ya da otorite istemeye yetkin bir adam olan Hasan Fehmi Efendiyi seçti. Başkan Yardımcılarından biri Allahverdi Zade Ohannes Efendi adında Katolik bir Ermeni'ydi. İmparatorluğun her tarafından bana gönderilen raporlar incelenirse üyeler bütünüyle adil olarak seçilmişti ve temsil ettikleri bölgelerin güçlü ve etkili adamlarıydı. Farklı inanç ve soydan Hristiyan, Yahudi ve Müslümanları kapsıyordu.

Meclis halka açık toplantıdan önce Sultan'ın konuşmasına verilecek cevabı düzenlemek için kapalı kapılar ardında toplandılar. Tartışma ılımlı bir şekilde sürdü. Üyelerin büyük bir çoğunluğu Bakanların politikasını kınayıcı ve önceki Parlamento dağıldığından beri onları ülkenin başına gelen felaketin nedeni olmakla suçlayıcı ifadelerin kullanılması taraftarıydılar.

³⁰ a.g.e. Add. MSS. 38935, s.304-306.

Kınama dolaylı olarak Sultan ve Damat Mahmud'un başında olduğu Saray komitesinin üzerine oldu. Bakanlar ve diğer yetkililer etkisi olacak bir değişikliğin kabulünü engellemeyi başardılar, ama dışardan pekâlâ biliniyordu ki meydana gelen tartışmada Saray partisi ve Hükümet ağır bir şekilde eleştirilmiş ve kınanmıştı. Damat Mahmud, Said Paşa (Sekreter) ve Sultanla alakalı kişilere karşı hisler duyan halk, her gün daha bıkkın oluyordu ve Sultan'ın kendisine karşı olması tehlikesi yakındı.”³¹

3.5.1. Rusların İlerlemesi ve Ateşkes Talepleri

Savaş devam ederken Rusya'nın yaptığı yıkımlara değinen Layard, zor durumda kalan mülteciler için sağlanan hastane ve yemek hizmetli verdiklerini belirtti. Kış mevsiminin ortasında göçe zorlanan halkın çoğunun soğukta yaşamını yitirmişti. Rusların ilerleyişi karşısında ordunun da geri çekilmeye başladığını ve yetersiz istihbarat servisinden dolayı Rusların geçişini durdurmanın zorluğunun altını çizen Layard Osmanlı'da barış yanlısı seslerin yükselmeye başladığını belirtmiştir.

“Kamarlı'yı yakmış olan Rusların Sofya'ya bütün gücüyle ilerlediği ve bu gücün sivil nüfusun neredeyse tamamı tarafından zaten terk edilmiş olan kasabayı elde tutmak için yeterli olmadığı haberleri bana ulaştı. Benim emrimle hizmetlerini cömertçe “Felaket Fonu'ndan” yardım ayarlayarak Türk mültecilere yatan İngiliz Beyefendi Mr. Masters'ı bu yere gönderdim. Orada hasta ve yaralılar için hastane ve çorba evi kurdu, ayrıca çoğunlukla Plevne ve Lowatz'dan olan 2,500 kaçak ve her şeyini kaybetmiş 450 Yahudi'ye günlük giyecek ve yemek dağıttı. Bu iyi işe Türk yetkililer içten bir şekilde çok yardım sağladılar. Rusların kasabaya yaklaştığı haberiyle ilgili rapor üzerine, derhal göç için hazırlanan sakinler, mülteciler, kendilerine Vali tarafından birkaç at arabası verilen evsiz kadınlar ve çocuklar panik oldu. Soğuk şiddetliydi ve yerler karla kaplı, termometreler gece eksi 17 derecedeydi ve bundan dolayı kaçanların çoğu özellikle çocuklar ölüme mahkûm oldular. Nakliye edilemeyen birçok cephane ve erzaklar Sofya'daydı. Başka yere transfer edilemeyen hastanede yatan 8,000 hasta ve yaralı Türk askerler düşünüldüğünden askeri yetkililer kasabayı ateşe vermekten caydırıldı.

Düşmanın Balkanlardaki geçişini engellemek için Kamarlı'da konumlanmış, ama Süleyman Paşa'nın inadı yüzünden orayı bırakmış, kırk tabura önceden kuşatılan yerden şimdi derhal geri çekilmesi talimatları gönderildi, ama hala bunu yapmaya vakitleri olup olmadığı belirsizdi. Rusların ilerleyişi karşısında Türk tarafında genel bir geriye gidiş gözüküyordu ve bunun nerede duracağı ve istilaya karşı direncin olup olmayacağı şüpheliydi. Ama ben Rusların ilerleyişi ile ilgili çok az güvenilir bilgi elde edebildim ve Osmanlı Hükümeti'nin elinde herhangi bir bilgi olup olmadığı şüpheliydi. O, düşman işgalindeki ülkesinin neye uğradığının tamamıyla cahiliydi. İstihbarat bölümü yoktu ve Türk generaller Rusların ilerleyişi ile ilgili tam bilgi elde etmek için gerekli yolları yönetmekte beceriksiz ya da kullanmıyordu. 3 Ocak'ta Sultan'ın talimatıyla yazılan İngiliz Said Paşa'dan gizli bir not aldı. Süleyman Paşa'dan gece gönderilen telgrafa göre, Türklerin durumu Balkanların bu yanında giderek ciddileşiyordu ve bu yüzden arzulanan barış şimdi tamamen bir gereklilikti.

Osmanlı Hükümeti, İngiliz Hükümeti'nin aracılığıyla faydalı herhangi bir sonuç elde edilip edilmeyeceğini gizlice bilmek istiyordu. 4 Ocak'ta aldığım telgrafa göre: “Osmanlı Hükümeti ateşkes yapmaya istekliydi ve gecikmeden bunun sonuçlandırılmasının çok önemli olduğunu hissettim. Sofya Türk askerleri tarafından boşaltılıyordu, Edirne'deki durum, bana gelen raporlara göre, tatmin edici olmaktan çok uzaktı; İstanbul'da durum çok kritikti. Çok büyük hoşnutsuzluk vardı [...] Veziriazam istifa etti.”³²

³¹Kuneralp, a.g.e., s. 219.

³² Kuneralp, a.g.e., s. 219-220.

3.5.2.İngiltere ve Türkiye

Layard, İngiltere ve Rusya arasında savaşın bitmesi için bir ateşkes antlaşması yapılmasına dair gerçekleşen görüşmeden bahsetmektedir. Osmanlı hükümetiyle yapılacak bu tür bir görüşmenin oldukça hassas olduğu ve dikkatle takip edilme gereken bir mesele olduğunu düşünmektedir.

“Majestelerinin ve Rus Hükümeti arasında geçen iletişim konusunda Londra da esas olarak Kabine ve Musurus Paşa arasında geçen konuşmaların sonucunda, inanıyorum ki, ciddi bir anlaşmazlık yükseldi. Osmanlı Hükümeti İngiltere'nin arabuluculuğunun kabul edildiği ve Kraliçenin ateşkes önerisini gündeme getirdiği adımının Rus Hükümeti tarafından kabul edildiği ve bunun bilgisini Kraliçenin İstanbul'a iletmek olduğu izlenimi taşıyordu. Bu yüzden Büyükelçiliği aracılığıyla Kraliçenin Rusya'yla ateşkesin temel koşullarında anlaşma sağlaması gerektiği istendi. Lord Derby vakit kaybetmeden Musurus Paşayı aradı ve ona arabuluculuk için hiçbir teklif yapılmadığı ve tüm yapılanın, Rus İmparatorunun barış için görüşme taleplerini aklında bulundurup bulundurmamışını araştırmak olduğu bilgisi verildi.

Majesteleri Hükümeti ile meydana gelmesi mümkün olmuş olabilecek iletişimin çoğunu umursamayarak, sadece Türk bakanlara sürekli söylediğim şeyi tekrar edebildim. Ruslar tarafından kabul edilmeyeceğini inanmak için sebebi olduğu için, İngiliz Hükümeti aracılık teklif etmeyi üstlenmediler ve bana söylendiği gibi, onların [İngiliz Hükümetinin] bütün yaptığının Rusya'nın barış tekliflerini aklında bulundurma yanlısı olup olmadığından emin olmak için çabalamak olduğunu onlara açıkladım. Ama bizim kendi çıkarlarımız içinde ne bunun uygun olduğu düşünüyordum ne de Majestelerinin attığı adımlardan bekleyecek bir şeylerinin olmadığını onlara söylemeye yetkiliydim. Bunun barış için bir açılım sunabileceği yönünde kişisel görüşümü beyan ettim ve İngiltere'nin ve diğer Güçlerin çıkarlarına referansı olmadan Sultanın direk Rus İmparatoru ile bir anlaşmaya varma amacıyla kendini umutsuzluk anında ona beyan etmesinden, İngiltere'ye müracaatını toptan terk etmesinden ve hızlıca bir çözüm almaktan vazgeçirmekle uğraştım. Bu şekilde yol aldığım hakkında hem Lord Beaconsfield'ı hem de Lord Derby'yi bilgilendirdim ve şunu ekledim: ‘Rusya’nın Rumeli’de ilerlemesi ve barış ya da ateşkes için yıkıcı ve ölümcül şartları Türkiye’den isteme durumunda, İngiltere’nin yardımı edeceği ya da takındığı nötr pozisyondan herhangi bir yöne hareket edeceğini benim söylememe gerek yoktur.’

Ama pozisyon şüphelerden biriydi ve belirsizlik birçok yanlış anlaşılmaya ve hasara öncülük ediyordu ve açıklığa kavuşturmak çok arzu edilen bir şeydi. Bu yüzden ben Lord Derby’e 8 Ocak tarihli bir gönderide şunu beyan ettim: ‘Ben şunu düşünmeye cesaret ediyorum ki Sultan’ın Rus İmparatoruyla onlarla yapabileceği en iyi şartları yaparak direk bir anlaşmaya varması konusunda istekli isek ve de bu koşulların ne olacağından ilgilenmiyorsak, Osmanlı Hükümeti’ne bunun böyle olduğunu derhal söylemeliyiz. Hiçbir şüphe yoktur ki Lord ya da ben aksine her ne söylersek söyleyelim, Türk tarafında güçlü ve amansız düşmanlarıyla çarpışmadan önce İngiltere’nin onların yardımına geleceğine dair hala kalıcı bir umut var. Bu yanlış tamamen silinseydi, onlar o zaman bütün olasılıklar dahilinde Rusya’nın onların üzerine uygulayacağı herhangi bir şarta sonuç olarak itaat etmeye mecbur olacaktı.’”³³

3.5.3.Türk Ordusunun Şıpka’da Teslim olması

Şıpka’da Osmanlı ordusunun teslim olmasını ele alan Layard bu durumun sorumlusunun inadı ve bencilliği sebebiyle Süleyman Paşa olduğunu düşünmektedir. Şıpka’daki başarısızlık sayesinde artık Rusların çok daha geniş bir hareket alanına

³³ Kuneralp, a.g.e., s. 223-224.

sahip olduğunu ve bunun Filibe ve Edirne halkında paniğe sebep olup evlerinden göç etmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir.

“10 Şubat’ta Said Paşa’dan Sultan’ın emriyle yazılan aşağıdaki notu aldım: ‘Ekselansları, şaşkınlık ve üzüntüyle size şunu telaşla belirtiyorum ki Cemil Paşadan bu sabah erkenden aldığım telgrafa göre Şıpka’da ordumuz önlerinden çok sayıda gelen Ruslara teslim olmuştur. Bu olay hemen Britanya Hükümetine telgraf çekilmelidir.’

Sultanın hizmetindeki çok sayıda en iyi ordunun kurban edilmesinden ve Bulgaristan’da yardımlarıyla Rusları Tuna’ya geri püskürtmüş, orayı güçlendirmek için silahlantına alınmışken, hayatta kalanları yok yere tanımlanamaz acılara maruz bıraktıktan sonra, umutsuz ve efsanevi çarpışmaların olduğu kutlu Şıpka geçidi düşmanın eline düştü. En üst askeri yetkililerin tavsiyesi ve uyarılarına rağmen Süleyman Paşa’yı direnmeye sevk eden kişisel inadı ve bencilliği ülkesine pahalıya mal oldu. Ruslar şimdi Türkler tarafından savunmasız bırakılan Balkanların bütün geçitlerinin üzerinde kol geziyorlardı ve kara ve arazideki yolların imkânsız koşullarına rağmen hızla Türklerin hatlarını çevreleyip iletişimlerini kesiyorlardı. İstilacılar tarafından silahlandırılan ve Müslümanlar üzerindeki katliamı ve zorbalığı devam ettiren Ruslar ve Bulgarların yaklaşımlarındaki panik şimdi Filibe ve Edirne’ye uzandı. Bu şehirler ve çevresindeki bölgelerde yaşayan muazzam sayıdaki Müslüman sakinler evlerini ve mallarını terk ediyor ve güvenlik için İstanbul ve Ege kıyılarına göç ediyorlardı”.³⁴

3.5.4. Askeri Vaziyetin Kötüleşmesi

Savaşın gidişatının hiç parlak olmadığını yazan Layard Sultan II. Abdülmamid’in oldukça yoğun çalıştığından bahsetmiştir. Bunun bir sebebinin de danışmanlarının zayıf ve yeteneksiz olmasına bağlamıştır. Diğer bir yandan Rus yetkililerin ateşkes konusunda İngiliz Hükümetiyle anlaşmaya vardığını fakat ilerlemeye devam etmekte olduğunu belirtmiştir. Osmanlı’nın ateşkes yapmasına rağmen Rusya’nın devam etmesiyle alakalı olarak Sultan II. Abdülhamid Layard’ı gerekli mercilere başvurmakla görevlendirmiştir.

“Gidişat o kadar kritik ve Rusların ilerleyişine dair raporlar o kadar kasvetli idi ki, Sultan gece ve gündüz her daim bakanlarıyla istişare edebilsin diye onlara Yıldız Köşkünde uyuma emri verdi. Kendisi çok az uyuyordu ve sürekli halkın işleriyle meşguldü. Bu işler, detaylarla ilgili sorunlar ve tamamen bakanlarını ilgilendiren ve onların idaresine bırakılması gereken meselelere müdahale etmek bazen çok fazla vaktini alıyordu. Çoğunlukla danışmanlarının zayıflıkları ve yeteneksizlikleri sebebiyle giderek artan bu alışkanlık, sonradan büyük bir karmaşa ve hasarın kaynağı oldu.

Bana ulaşan raporlardan şu belirgindi ki Edirne’yi Rusların eline düşmekten koruma umudu artık yoktu. Prens Gorçakov’un, iddia ettiği gibi, Rus kumandanlarla üzerinde anlaşma amacıyla verilen emirler ve ateşkes için Majesteleri Hükümeti’nin yaptığı teklifin kendisi tarafından kabulüne rağmen Ruslar hızla ilerliyordu. Bu konu üzerine İngiltere’den gelen bilgiyle yanlış yönlendirilen Osmanlı Hükümeti, bütün savaş mevkilerindeki askerlerine ateşe ara vermesi talimatı verdi ve düşmanın ara verilmesine hiç saygı duymayı reddettiğini ve her yönden ilerlemeyi sürdürdüğünü görünce çok şaşırды. Sultan beni, Rusların davranışını şikâyet etmek, Majesteleri Hükümeti’nden bunun açıklamasını istemek ve söz verilen ateşkesin hemen

³⁴ Kuneralp, a.g.e., s. 229.

güçlendirilmesi için St. Petersburg'daki temsilciliklerini yenilemeleri için onlara ricada bulunmak için gönderdi.”³⁵

3.5.5.Mültecilerin Durumu

Mültecilerin içinde bulunduğu dehşet verici durumdan bahseden Layard, konu ile ilgili görüşlerini Lord Dery'e yolladığı notta belirtmiştir. On binlerce mültecinin şiddetli soğukta vermiş olduğu hayat mücadelesini onurlu bulan ve birbirlerine karşı düşünceli bir şekilde muamelede bulunan mültecilerin ne kadar soylu olduklarını vurgulamak istemiştir. Türk askerine karşı oluşan önyargının tamamen yanlış olduğunu, aksine İngilizlerin onların karakterine hayran kaldığını da eklemiştir.

“Binlerce kaçak İstanbul'a varmaya başladı. 16 Ocak tarihli Lord Derby'ye hitap ettiğim şu not Trakya'nın geniş bir kısmındaki büyük Müslüman göçünün oluşturduğu şok edici manzara hakkında biraz fikir verecektir: ‘Şiddetli ahlaksız savaşın bu mutsuz ülkeye getireceği çile ve sınırsız sefaleti önceden haber verenlerin önsezileri şimdi doğru olmanın ötesindedir. General Gurko'nun* geçen yaz istilası boyunca Müslümanların üzerinde işlenen korkularla hafızası canlı olan Müslüman nüfus Rusların ilerlemesinden önce korkmuş olarak göç ediyorlardı.

Birçok bölgede özellikle Bulgarların acımasızlığının belirgin kurbanları olan Hristiyan ve Yahudiler onlarla hareket ediyorlardı. Kasabalar ve köyler ve orada yaşayanların eşyaları terk edilmişti. Sayıları 80.000'den 18.000'e varan bu kaçakları taşıyan trenler günlük olarak İstanbul'a varıyordu. Çoğu durumda sadece açık vagonlar onlara sağlanıyordu. Hava şiddetli soğuk ve kar yoğun yağıyordu. Zavallı varlıklar ayakta durarak hepsi birlikte kuru kuru öksürüyor ve sonra 24 saatten daha fazla aç ve barınak olmadan tutuluyordu. Trenler istasyona vardığında buz kesmiş erkek, kadın ve çocuk bedenleri ya da hastalığa yenik düşmüş olanlar vagonlardan dışarı sürükleniyorlardı. Hatta bazı kapalı vagonların üstü bile soğuktan donmuş, yuvarlanmış ve ölmüş kadın ve çocuklarla kaplıydı.

Başlıca yalın ayak kadın ve çocuklardan oluşan uzun kaçak seli Selanik, Tekirdağ ve diğer yerlerden Edirne ve başkent arasında ray hattının güneyine doğru hareket ediyordu. Sahip oldukları her şeyi terk etmişler ve çok sayıda yolda açlıktan ve susuzluktan öldüler.

Edirne, Filibe ve Tatar Pazarcık ve diğer kasabalardaki nüfusu panik kapladı. Tren istasyonları trenlere girmeye ve onları geri döndürmede başarısız olan memurlara etkisiz hale getirmeye çalışan geniş kalabalıkların istilasına uğradı. Bu mustarip ve gittikçe durumu kötüleşen kalabalığa Lady Burdett Coutts'un Felaket Fonu'ndan biraz yardım sağlaması için gönderdiğim birçok beyefendi, Bay Calvert ve Bay Blunt tarafından bana tasvir edilen manzaralar yürek yakıcıydı.

Övgünün ötesinde fedakârlık ve adanmayla Binbaşı Winton** Konsolosluk üyelerinin yoğun işlerinden vakit buldukça yardımıyla ve Felaket Fonunun dağıtılmasında en değerli yardımı sağlayan bir İngiliz Beyefendi Mr. Masters'ın desteğiyle gece gündüz yorulma bilmeden sürekli İstanbul'a trenle gelmeye devam eden mutsuz kaçakların imdadına koşmak için çaba harcıyordu.

Gelenler çoğunlukla kadınlar ve çocuklardı. Yüzde beşi erkekti. Aralarında fakir köylülerin yanı sıra daha iyi yaşam standardına sahip olanlar da vardı. Tam bir sefalet içinde buraya geliyorlardı ve açlıklarını bastırmak için kuru kemik ve herhangi bir çöp arayışında olan çok

³⁵ Kuneralp, a.g.e., s. 232.

* İosip Gurko Rus ordusunda mareşal general olarak vazife yapıyordu.

** Tam adı Sir Francis Walter de Winton olan bu yetkili bahsi geçen zamanda askeri ateşe olarak İstanbul'da bulunmaktaydı.

aç çocuklarıyla birlikteydiler. İsteğim üzerine en çok muhtaç ve mustarip kaçakların 1,500'ünün geçici olarak elde ettiği tren istasyonu yakınında bir bina ya da hanı Türk yetkililer Binbaşı Winton'a bıraktılar. Mümkün olduğunca çabuk bir şekilde İstanbul'un farklı yerlerine ve Boğaziçi köylerine çekildiler. Camiler onlarla doluydu. Binbaşı Winton çorba evleri kurdu ve en çok ihtiyacı olanlara biraz yiyecek verebildi. Hükümet memurları ne yapabilirlerse yapıyorlardı ama bir sistem ve organizasyon halinde değillerdi ve bu dehşet verici miktarda yoksulluk ve acı içinde boğulmuşlardı.

Bu korkunç çilenin ortasında bu zavallı Türk mülteciler tevekkülle kendi felaketlerine katlanıyorlardı, onurlu ve kendilerine ait davranışları, birbirlerine düşünceli ve kibar tavırları, sadece düşmanlarından ve iftiracılarından onu "kelimelerle anlatılamaz" ve "insanlık dışı" olarak öğrenenlerce kınanan bir ırkın, tam bir soyluluğunun kanıtını bolca veriyordu. Aç mülteciler İstanbul'a vardığında orada bulunan İngilizler, Türk askerle temas kurmuş her İngiliz memur gibi, öfkenin, akılsız önyargının ve hırsın kurbanı yapılan bir milletin muhteşem karakterlerini hayranlıkla konuşurlar.

Müslüman nüfusun Rumeli'den genel olarak kaçışı Türk askeri operasyonlarını ciddi şekilde engelledi. Bazı yerlerde kaçaklar, hatta cephaneye ve vagonları ele geçirip, malzemelerini dışarı attılar ve onları kendilerine tahsis ettiler. Askerlere kendilerini Rus, Sırp ve Bulgarların merhametine terk etmemeleri için yalvarıyorlar ve Süleyman Paşa'nın Edirne ve Filibe'de hızla konuşlandırmaya çalıştığı sınır güçleri etkilenebilir diye büyük çoğunlukla ertelenmişti. Panik belki anlamsız olabilir, ama geçen yıl Konsolos Blunt'ın etrafıca raporunda anlattığı gibi, Tunca vadisinde olan şeyden sonra, bu paniğe artık şaşırlamaz.

Bana bildirildiği kadarıyla, Bulgar Hristiyanlar benzer olmayan talihsizliklerini Müslümanlara bağladığı halde, onlara uygulanan aşırılık ve vahşetin suçlusu Müslümanlar değildi. Hatta eğer ülkeyi istilacı bakış açısıyla yakıp yıksalardı savaşın zorunlulukları dolayısıyla haklı çıkmış olacak olmalarına rağmen, Türk kumandanlar Bulgar köylerini insanlık dışı hislerden esirgedi. Avrupalı askeri danışmanlarca tek yol olmasa da Rusların ilerleyişini kontrol etmek için en iyisinin böyle davranmaları konusunda güçlü bir şekilde kışkırtıldılar, ama bu tavsiye üzerine hareket etmeyi reddettiler.

İstanbul Müslüman kardeşleri arasında en derin anlayışı ve onlara eziyet çektiren Hristiyanlara karşı büyük bir kınama hissi uyandıran Rus istilasının zavallı kurbanlarıyla dolu olduğu halde, şehir mükemmel bir şekilde sessizdi. Avrupalılar ve Yunanlar arasında çok telaş olduğuna hiç şüphe yoktur, ama değerlendirebildiğim kadarıyla, şu an bunun için hiçbir sebep yoktur. Ruslar Edirne'ye döner ya da işgal eder ve İstanbul'u tehdit ederse, durum farklı olabilir."³⁶

3.5.6. Başkent'in Tehlike Altında Olması

Başkent İstanbul'un ciddi bir tehlike altında olduğuna değinen Layard, Lord Derby'e çektiği ve çok gizli kalmasını istediği telgrafta Sultan'ın böyle bir duruma karşı Bursa'ya geçebileceğine fakat bu mümkün olmazsa tahttan çekilip İngiltere'ye dönme durumu olabileceğini söylemiştir.

"Başkentin Rusların eline düşeceği korkusu o kadar büyük ve yangınla şehrin büyük bir kısmının yıkılmasına sebep olacak. Hristiyan ya da Müslüman nüfusun ayaklanma tehlikesi ve yağmalanması o kadar tehditkâr ki Sultan'ın Bursa'ya taşınması ve Hazinenin ve Eski Haremdeki Kutsal Emanetlerin de aynı yere kaldırılması için hazırlıklar ve Osmanlı hanedanlığının varoluşu ve Halifeliği koruması ile bağlantılı popüler batıl inançlar zaten vardı, gizli yapılan iyi otoriteden haberdar oldum. Aynı 19'unda Lord Derby'ye şu telgrafi çektim:

'Sultan, Ruslar İstanbul'u işgal ederse, şehirden ayrılacağını söylemeye beni gönderdi. İstanbul'un ele geçirilmesi onun tahtan indirilmesine neden olacağı ve bağımsızlığı ve

³⁶ Kuneralp, a.g.e., s. 232-234.

hayatından olacağı için, dediği gibi, Bursa'ya ya da Türk toprağında herhangi bir yere gidemeyebilir. O tahtan çekilmeyi ve İngiltere'ye dönmeyi tercih edecekti, ama ilk önce eğer Kraliçe Boğaza onu almaya gelmesi için birine izin verirse Majestelerinin gemilerinden birinde güvertede sığınak almayı dileyecekti. Olaylar onun yürütmesi gerektiği gidişata karar verene kadar güvertede kalacaktı, ama Ruslar başkente girerse, kendini orada göstermeyeceğini söylüyor.

Majesteleri Hükümeti, Ruslar İstanbul'a ilerlerse beni gemilerinden birini çağırmaya yetkili kılacak mı? diye sordum. Birçok tehlikeli özelliğe ve karışık nüfusa sahip şehrin işgali hiçbir devlet memurunun ya da insanoğlunun kolayca düşünemeyeceği sonuçlara neden olabilir.' Sultanın mesajının çok gizli tutulmasını istedim.”³⁷

3.5.7. Ateşkes Görüşmeleri

Yapılması planlanan barış görüşmeleri kapsamında Bab-ı Ali'den iki devlet adamının 15 Ocak'ta Büyük Dük'le yapılacak görüşme için seçildiğini yazmıştır. Bu kişilerin Rusya tarafından çağırılmasının amacının ortaya atılacak şartları Osmanlı'nın kabul etmesi için daha etkili olabileceğini düşünüyordu. Atılan bu adımların yanı sıra sarayda Rusya ile gizli bir şekilde iletişime geçildiğinden de şüphe duyduğunu açıklamıştır.

Nihayet, Büyük Dükün kendisinin ateşkes ve barışın esasları için müzakerede bulunmakla yetkili olduğu ve delegeleri derhal göndermesi istendiği Bab-ı Ali'ye bildirildi. Dışişleri Bakanı Server Paşa ve Namık Paşa bu ince ve zor görev için seçildi ve ayın 15'inin akşamı Edirne'ye ve Kızanlık'ta olduğuna inanılan Rus Başkomutanlık merkezine gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldılar. Bu seçenek, muhtemelen Rusya için uygundu. Bu seçenek saraydaki arkadaşları ya da, kuşkusuz Prens Bismark tarafından talimat verilen, İngiltere'nin politikasına karşı koymak ve Bab-ı Ali'yi İngiltere'yi saf dışı bırakmaya ve Rusya'nın teklif etmeye uygun gördüğü herhangi bir şartı kabul etmesi için ikna etmede elinden geleni yapan Prens Reuss tarafından önerilmiş olabilirdi.

Server Paşa'nın “İngiliz politikası” diye isimlendirdiği şeye olumlu baktığını bana defalarca onaylamasına ve onu terk edeceğine işinden istifa etmeyi tercih etmesine rağmen, Rusya'yla gizlice bağlantıda olduğuna inanılıyor. Namık Paşa'nın, konseyde Türkiye'nin İngiltere'yi tamamen dışarıda bırakması ve Rusya ile yakın ve dostane birlik içine girmesi gereken zamanın geldiğini açıkça bildirmiş konusunda bilgi aldım. Sonuç olarak Rusya'nın barış sonucu için gerek duyduğu her şart düşünülmeliydi ve mümkünse kabul edilmeliydi.

Kuşkusuz, onları savaşa sürüklemiş ve sonra terk etmiş olmakla suçladıkları İngiltere'ye karşı çok sayıda Türkün içinde çok büyük bir öfke vardı. Bizim korkaklığımız ve Rus Hükümeti tarafından atılan adımların tamamen “İngiliz çıkarlarına” göre olması için Lord Derby'nin hazır olduğu şekli tasvir eden müstehcen karikatürler Türk gazetelerinde yayımlandı. Fakat Türkler Londra ve Viyana'dan, ne İngiltere'nin ne de Avusturya'nın Paris Antlaşması'nı değişime uğratan, imza atanların rızası ve uzlaşımı olmadan sonuçlandırılmış barışa izin verecekleri konusunda özellikle haberdar edildikten ve Türk delegelere bildirilerin sonuç olarak değiştirildiği ve “referandum” haricinde Paris Antlaşmasında değişikliğe varan herhangi bir koşulu kabul etmemeleri talimatını aldıktan sonra, konseyde Rusya'nın isteklerine tamamen eğilmenin tehlikesini gören Ahmet Vefik Paşa'nın öncülüğünde bir parti vardı.

Türk Dışişleri Bakanı, aynı zamanda Büyük Dük Nicholas çok zorlayıcı şartlar talep ederse ve Türk İmparatorluğunun varlığına ve İngiltere'nin çıkarlarına tehdit olabilecek şartlara

³⁷ Kuneralp, a.g.e., s. 236,237.

direnmede İngiltere'nin yardım umudu olursa, görüşmeleri uzatacağı ya da koparacağını çok gizli olarak Majesteleri Hükümeti'nin bilgisi için bana söyledi.³⁸

3.5.8.Sultan'ın Tutumu

Rusların İstanbul'a doğru yola çıktığı haberleri saraya ulaşınca Sultan ve bakanlarda oluşan paniğin altını çizen Layard, Sultan'ın etrafında kendisine destek ve danışmanlık verecek devlet adamlarının yok denecek kadar az olmasından bahsetmiştir. Sultan'ın etrafında güvenilebilecek kimsesi olmadığı için kendisine gizli bir şekilde ülkesini terk edip İngiltere'ye yerleşme planından bahsettiğini belirtmiştir.

“Türklerin askeri pozisyonlarında bir miktar iyileşme olmuştu. Süleyman Paşa, geri çekilmeyi uygulamaya koymayı, Trakya'nın güney sahiline 50.000 adam yerleştireceğini söyleyerek başarmıştı. İzole edilmiş gruplardaki önemli sayıda Türk askeri, Şıpkı'dan ve tecrübe ettikleri diğer yenilgilerden önce ordunun silah bırakmasından sonra Balkanlardan kaçmayı başarmıştı. Kırklareli'nde yaklaşık 17 tabur toplandı. Çok sayıda birliğinden kopmuş başıbozuk asker halen daha burada yer alıyordu. İstanbul'da kalan ve Kudsi Bey Tepesi ve Anadolu'dan getirilebilecek birliklerle birkaç gün içinde Başkent'in savunulması için 90.000 kişiden 100.000 kişiye kadar bir asker topluluğu Bab-ı Ali'ye gelecek ve yaklaşık 30.000 asker de Bolayır hattında kalacak. Savaş o sırada devam etmiş olabilir ve o zamanlar Rus ordusunun durumuna bakıldığında hastalıklar ve maruz kaldıkları sıkıntılar nedeniyle büyük ölçüde bir kırılma yaşanmaktaydı. Bu durum Türklerin lehine bir avantajdı. Ancak Ruslar yetkin komutanlara sahiptiler ve onlar olmadan da yardım alabiliyorlar ve herhangi bir paniğe kapılmıyorlardı.

Bu panik şimdi Sultan'a ve onunla birlikte bakanlarına kadar uzanmıştı ve Rusların İstanbul'a doğru yola çıktığı ve Edirne'nin bazı tren istasyonlarını işgal ettiği haberiyle daha da artmıştı. Rusya'nın seçebileceği herhangi bir şartta derhal barış yapılmaması ve düşmanlıkların bir anda askıya alınmaması durumunda tahtını ve belki de felaketleri ve yaşanan acıları kamu işlerinin yanlış yönetilmesine bağlayan ve savaştan direkt olarak kendisini sorumlu tutan insanlardan bıkmış hayatını kaybedecekti.

Yanında kendisine danışmanlık ve destek verecek güçlü ve akıllı bir devlet adamı yoktu. Veziriazam ve -Ahmed Vefik ve General Said Paşa hariç olmak üzere- meslektaşları, etkilenmeden, tecrübe etmeden ve yeteneklerini kullanmadan kendilerini buldukları krizden çıkarmada tamamen yetersizdiler. Saraydaki ve diğer yerlerdeki sorumsuz danışmanları, yalnızca kişisel amaçlarını ortaya isteyen zarar verici fitneci bir gruptu. Bunlardan bazıları ise şüpheli kişilerdi ve General Ignatiev zamanından beri Rusya'nın maşası olmaktan başka da iyi bir şey yapmadılar. Kesinlikle çıkarlarını korumak için bir şekilde satın alınmışlardı.

Güvenilebileceği hiç kimsenin olmamasıyla birlikte, doğal olarak ürkek ve kendini çevreleyen tehlikenin huzursuz edici ifadesiyle, tahta çıkmaya katkı sağlayan ve tahta çıktıktan sonra hemen aniden meydana gelen trajik olayın anısına umutsuzluğa giden yolu kabullenmeye hazır olmalıydı. Ülkesini terk etmeyi ve sığınmayı düşündüğünü söylemek için beni gizlice İngiltere'ye gönderdi. Zaten bu adımı atmaya karar vermesi ve bu konuda tavsiyemi sorması durumunda, gelirini karşılayabilecek İngiliz menkul kıymetlerine para yatırmak için gerekli hazırlıkları yapıyordu. Bana başkenti terk edeceğini, ancak Asya'daki kendi mülklerinde kalacağını, zira kısa bir süre sonra ya tahtı bırakmak zorunda kalacağını ya da zorla tahttan indirileceğini söyledi. Her iki durumda da, eğer hayatını kaybetmediyse, yaşamının kalan günleri için mahkum edileceği konusunda ikna olmuştu.

Bütün bu olanlardan sonra İngiltere'yi sevmek veya güvenmek için hiçbir sebebi olmamasına rağmen, Sultan aslında bir zamanlar Türkler arasında İngilizlerin tek gerçek dostları olduğu, refah ve zenginliği karşılık beklemeksizin isteyen güç olduğu yönündeki duyguyu ve bir

³⁸ Kuneralp, a.g.e.,s.237

zamanlar bize Doğu boyunca muazzam güç ve etki veren çeşitli topluluklarının mutluluğu, özgürlüğü ve uygarlığı için çok şey yapmamızı sağlayabilecek bir hissiyatı gözler önüne serdi.”³⁹

3.6.Başkentteki Durum

“Sultan'ın İstanbul'u terk etme niyeti ile yurtdışına çıkması veya tahtı bırakmasına dair herhangi bir şüphe oluşması durumunda çok ciddi sonuçların ortaya çıkacağı kritik durumlara yol açabileceğinden korkuluyordu.

Neyse ki, şimdiye kadar düzen, savaşın ve önemli önemsiz her yerde bulduğunu öldüren Rus ve Bulgar zalimlerinin sayısız kurbanları karşısında Müslümanlar kızgınlık duysa da Başkentte sağlanmıştı. Ayrıca, Hristiyanlara yönelik bir misilleme yoluyla hiçbir öfke veya hakaret de gösterilmemişti. Ancak en önemsiz nitelikteki bir kaza veya yetkililerin dikkatinin gevşetilmesi, cahil bir fanatiğin intikamını almaya yönelik bir teşvik, genel bir katliama neden olabilir ve hatta büyük kısmı ahşaptan inşa edilmiş şehri yakıp kül edebilecek bir yangın felaketiyle dahi sonuçlanabilirdi. Sonuç olarak, Sultan'ın başkenti terk etme veya tahtı bırakma fikrinden cayması için yetkim dahilindeki tüm argümanları kullandım ve onu bu fikrinden vazgeçirmeye çalıştım.

Bununla birlikte, İngiliz sömürmesine sığınacak bir sığınak olarak (Büyükelçiliğin kullanımında olan sabit sevk teknesi vardı) veya eğer Sultan tahttan indirildiğinde mutlaka birine sığınacaksa iltica olarak hizmet vermek üzere Lord Derby'ye bir ya da iki İngiliz savaş gemisinin Boğaziçi'ne gönderilebileceğini önerdim. Ancak öneri beğenilmedi.”⁴⁰

3.6.1.Ateşkes İçin Müzakereler

Layard, barış ve ateşkes görüşmeleri devam ederken Tüm Tam Temsilcilerinin Büyük Dük Nicolas tarafından kabul edildiğini ve onların anlaşma maddelerine dair değişikliklerini reddettiğini ve sunulan maddelerin kabulünün kendilerine dayatıldığı bilgisini aldığını yazmıştır.

“Daha sonra, Türk Yetkili Temsilcilerinin ayın 19’unda Kızanlık’a geldiklerini ve ertesi gün bir keresinde barışa dair temel taslak protokolünü veren ve onlara silahsızlığın kabul edilemeyeceğini bildiren Büyük Dük Nicolas tarafından kabul edildiklerini öğrendim. Ayın 21’inde, önerilen maddelerle ilgili olarak bazı gözlemlerini yazarak Büyük Düke sundular. Ancak Büyük Dük, Rus koşullarında hiçbir değişiklik yapılamayacağını ilan ederek kabul etmeyi reddetti. Bu görüşmeler sırasıyla aşağıdaki etkiyi ortaya çıkarmıştır: 1) Osmanlı, Londra Protokolü'nde önerilen ve Rusya tarafından kabul edilen üstelik Paris anlaşmasının diğer İmzacı Otoriteleri tarafından da kabul edilen ancak o sırada Osmanlı’nın kabul etmediği Londra Protokolündeki önerilen yönetim sistemini kabul edebilir; 2) Prensipten Karadağ’ın rezervi için toprakta bir artışa razı olacak, ancak bu artışın gelecekteki tespiti, “aslında Karadağlıların elindeki eşdeğer bölge” anlamına gelecek; 3) Osmanlı Serfiçe ve Romanya’nın yapısını bağımsız ve Tarafsız Prenslikler olarak kabul etti, ancak ikincisi ile ilgili olarak, topraklarında bir tazminat olarak bölgelerinin artırılması ilkesini kabul etmedi ve “özel bölge” olarak bilinen Romanya Prensiğinde Yunan Patrikliğinin manastıra bağlı mülkiyet haklarını koruması devam etti. Serfiçe’ye gelince, sınırlarının düzeltilmesine ilişkin karar çözülecekti; 4) Osmanlı, Londra Protokolü’nün beyanlarına uygun olarak Bosna-Hersek için idari bir düzenlemeye rıza gösterecek, ancak İmparatorluğun diğer illerinin idaresini düzenleyen

³⁹ Kuneralp, a.g.e., s. 242-243.

⁴⁰ Kuneralp, a.g.e., s. 243-244.

herhangi bir öneriye girmeyi reddetti; 5) Delegeler, Türk Hükümetinin hiçbir zaman bir savaş tazminatını ödemeyi düşünmediğini ve sonuç olarak Rus Hükümetinin ısrar etmeyeceğini umdukları bir talebi tartışmayı reddettiğini açıkladı;6) Çanakkale Boğazı'nın serbest geçişi ile ilgili olarak, uluslararası antlaşmalar tarafından düzenlenen genel Avrupa menfaatlerinden biri olan soruna gelince, onlar bu hususta müzakerelerde bulunmak konusunda yetersizdiler; 7) Bir ateşkesin sonuçlanması için Rusya'nın gerektirdiği maddi garantiler konusunda Türk Yetkililer, hem Avrupa'daki hem de Asya'daki Rus askeri operasyonları konusunun bir garantiyi gereksiz kıldığına inandıklarını ifade etti.

Türk delegeleri kendi bildirimlerini Büyük Dükün kabul etmeyi reddetmesi üzerine, daha fazla talimat almak için İstanbul'a telgraf çekmelerine izin verilmesini istediler. Talep reddedildi ve Rus kuvvetleri Edirne'yi işgal ettiği için kendilerine sunulan bütün koşulları kabul etmek veya reddetmek için bir kerelik imkanlarının bulundukları konusunda bilgilendirildiler.⁴¹

3.6.2.Bariş Protokolü

8 Şubat'ta Türk Yetkilileri, bariş ve ateşkes anlaşmasını tamamlayıp imzaladıkları Edirne'den İstanbul'a geri döndüler. Geldiğinde ilk olarak Server Paşa'yı gördüm. Büyük Dük Nicholas'ın, barişin ilk aşamasının bir anda imzalanması gerektiği konusunda ısrar ettiğini ve General Ignatiev'in o gün içerisinde veya ilerleyen günlerde Rus karargahına geleceğini söyledi. Büyük Dük, Server Paşa'ya, kendisine diplomatik müzakerelerle ilgilenmediği için ön hazırlıkların yapısını tanımadığını ve Türkiye'de askeri işgal yapan Rus kuvvetlerinin başkomutanı olarak St. Petersburg'dan aldığı emirlere uyacağını ifade etti. Ancak onun inancı eğer Osmanlı, General Ignatiev'in İstanbul'a ilettiği şartlarını kabul etmekte en ufak zorluk çekerse derhal işgale girişileceği ve karargahın bir an önce gerekli olan hazırlıkların yapılması için Silivri'ye taşınacağı yönündeydi.

Server Paşa, Rusların Başkente girişinin gerçekleşeceğine olan inancını, daha sonradan anlaşılacağı üzere imzalanacak olan Paris anlaşmasının imzacılarının bulunduğu toplantıda Rusya tarafından talep edilen şartların herhangi bir güç tarafından değiştirilmeye çalışılması durumunda dile getirdiğini açıkladı. Bu bilgiyi hemen Birleşik Krallık Hükümetine ilettim. Büyük Dükün ateşkesin sonucunu geciktirmesinin sebebi ve ifadelerin o zamana kadar Osmanlı ve Güçlerden neden bu kadar dikkatli bir şekilde gizlendiğinin sebebi şimdi gayet açıktı: Anlaşmanın maddelerini reddetmek veya değiştirmek için artık çok geç olduğunu vurgulamak.

Rus Hükümeti, İngiltere'den veya başka herhangi bir iktidarın, hazırlıklı olsalar bile, onları engellemelerine müdahale etmeye karar vermeden önce, Türklerin hala başkentlerini savunmasına ve İstanbul'u savunabilecek bir konumda olmalarına olanak tanıyan istihkâmı silahsızlandırmaya kararlıydı. Şehri kuşatmaya yol açacak bir Rus işgalinin getireceği felaketlerin bir açıklamasıyla beni alarma geçirmeye çalışan Server Paşa'nın bana sunduğu bilgi, her zaman Rusya'nın çıkarlarına uygun olmasa bile şu an onların kazançlı çıktığı noktasında şüphelerimi daha fazla heyecanlandırmaya hizmet etti.⁴²

Ayin 11'inde, Birleşik Krallık Hükümeti tarafından, Filonun İstanbul'a ilerlemesi gerektiği ve gecikmeden emirleri yerine getirmek istediklerini kesinlikle gerekli gördükleri konusunda bilgilendirildim. Osmanlının konumunu ve bir Ferman verme sorumluluğunu üstlenmedeki isteksizliğini gayet iyi anladılar. Ancak, koşulların vazgeçilmez kıldığı tedbirlerin alınmasını önlemek için dostça bir güce karşı zorla başvurunun akılsızlık anlamına geleceğinden gayet emindiler. Bu nedenle, Osmanlı'ya Birleşik Krallığın gemilerinin geçişine direnmemeleri için

⁴¹ Kuneralp, a.g.e.,s.252

⁴² Kuneralp, a.g.e., s. 270.

kalelere emir vermede zaman kaybetmemesi yönünde yönlendirildim. Aynı zamanda Fermanı beklemeksizin 13. Gün olan Çarşamba günü şafak vaktinde yoluna devam eden Amiral Hornby'ne gönderilen emirler hakkında bilgi sahibi oldum. Eğer kaleler ve gemiler tarafından vurulursa, ateşe karşılık verilecekti, ancak filonun Marmara Denizi'ne geçişini güvence altına almak için kesinlikle gerekli olmadıkça, kaleleri susturmak için beklenilmeyecekti.⁴³

Aynı gün, Sultan, Rusya İmparatorundan, aşağıdaki uygulamaya ilişkin kişisel bir telgraf aldı: İmparator, sağlam ve güvenilir bir barışı tesis etmek amacıyla Rusya ile Türkiye arasındaki iyi ilişkilerin yeniden kurulmasını istiyor. Bununla birlikte, şu anda, bu hedefle iki ülke arasında müzakereler sürdürülürken, İngiliz Hükümeti, Osmanlı'da büyükelçilik temsilcilerini korumak ve daha önce yayınlanmış olan bir fermanı kullanarak, İngiliz vatandaşlarının hayatlarını ve mallarını korumak amacıyla filosunun bir kısmını Boğaz'a göndermeye karar verdi. Diğer güçler de aynı adımları attı. Daha sonra İngiliz Hükümeti ve bu Güçler tarafından alınan karar, Hristiyanların yaşamlarını ve mallarını korumak için kuvvetlerinin bir bölümünü İstanbul gönderilmesinin gerekip gerekmediği noktasında düşünmesine neden oldu. Eğer bu önlem benimsenseydi, amaç sadece düzeni sağlamak olacaktı. Bu yüzden Sultan'ın görüşüne (karşıt görüş) karşı çıkılması gerekiyordu.

İmparatorluk Majesteleri'ne İngiliz Hükümetinin, filoyu İstanbul'a İngiliz vatandaşlarının hayatlarını ve mallarını korumak için gönderme konusunda benim temsilciliğimin teması üzerine hareket ettiğini beyan etmeme de gerek yoktu. Birleşik Krallık Hükümetine tehlikede olduklarını haber vermedim. Onlar da böyle bir şey istemediler. Ancak, her iki hükümet de, kimsenin acıkmadığı bir politikayı uygulamak üzere bir kısım bahaneler bulmaya hazır dılar.⁴⁴

3.6.3. Gizli Bir Türk-Rus Antlaşması

Şüpheler çeşitli kesimlerde ve özellikle de Fransız Hükümeti tarafından, gizli bir anlaşma imzalamaması durumunda, Rusya'nın Osmanlı'yı kendisiyle gizli bir anlaşmaya varması için ikna ettiği konusuna dair şüpheler çeşitli yerlerde özellikler de Fransız hükümeti tarafından dillendiriliyordu. Bu şüpheler için kesinlikle bazı nedenler vardı, ancak bunları doğrulayacak herhangi bir kanıt bulamadım.

Avusturyalı meslektaşım tarafından konu hakkında yakından sorgulanan Edirne'deki Türk delegelerden biri olan Namık Paşa, her ne kadar Büyük Dük Nicholas'ın Türk yetkililerine, eski müttefiklerini terk etme ve Rusya ile yakın bir ilişki kurulmasına öncülük etmek için Türkiye'ye geldiğini ve aynı zamanda İttifak Antlaşması'nı tartışmaya hazır olacağını öne sürdüğünü söyledi. Buna rağmen, onlarla bu tür gizli bir anlayışa varıldığını kesin bir dille ve kategorik olarak inkar etti. Namık Paşa, kendisinin ve meslektaşının bu önerisini öfkeyle reddettiğini açıkladı. Türkleri, düşünce tarzlarını, alışkanlıklarını, dillerini, ikircikli yapılarını ve vicdansız entrikalarını yakından tanıyan, çok iyi yetenekli bir adam olan tanınmış baş tercüman M. Onou'nun İstanbul'a gelişi, gayet iyi karşılanmıştı. Gizli ancak güvenilir kaynaklardan, Avusturya'nın tamamen Rusya'yla anlaşma sağladığı ve memnun olduğu konusunda ikna etmeye çalıştığını öğrendim.⁴⁵

Türk Hükümeti tarafından barış şartlarına dair hiçbir şeyin ümit edilmemesi ve Doğu politikasındaki İngiltere'nin sonuçta tamamen izole edilmiş olması ve Rusya'ninkine aykırı hiçbir şeyi etkilememesi söz konusu. Bazı etkili Türklere, Büyük Dükün Rusya ile Türkiye arasındaki saldırgan ve savunmacı bir ittifak için Osmanlı yetkililerine yaptığı aşırı açıklamayı duyurmuştu. Şimdi tamamen düşmana hizmet ettiği varsayılan Server Paşa ile sürekli iletişim halindeydi. Türk filusunun Ruslara teslim olması için gizlice müzakere yapıldığına dair rivayetler vardı ve Rusya tarafından Baltık'tan Odessa'ya gönderilen konsoloslarımızın raporlarına göre bu müzakerelerin memurları ile Türk demircilerini idare etmek için tasarlandığına inanılıyordu. Her ne kadar İstanbul'da her zamanki gibi, bu çeşitli söylentilerde

⁴³ Kuneralp, a.g.e., s. 275.

⁴⁴ Kuneralp, a.g.e., s. 276.

⁴⁵ Kuneralp, a.g.e., s.286

büyük abartı olmamasına rağmen, bu kritik zamanlarda, kesinlikle benim açımdan neyin gerekli olduğuna dair büyük titizlik ve gerekli hassasiyet söz konusuydu.

3.6.4.Edirne’de Barış Ön Hazırlık Görüşmeleri

Bab-ı Ali, Safvet Paşa ve Berlin Büyükelçisi olan Sadullah Bey’i Rus delegelerle barış ön hazırlıklarını görüşmek için Tam Yetkili Kişi olarak bildirdi. Derhal konferansın 16 Şubat’ta başladığı Edirne’ye geçtiler. Sultan’ın Safvet Paşa’yı seçmesi iyi bir tercihti. Etkinliği ve enerjisi yetersiz olmasına rağmen ülkenin haklarını korumada cesur ve kararlıydı. Diplomatik müzakereleri idare etmede diğer Osmanlı devlet adamlarından daha fazla tecrübesi vardı. Dürüstlüğünden şüphe edilmezdi. Tamamen güvenilir ve imparatorluğun menfaatleri ve onuru onun elinde güvende sayılıyordu. İmparator General Ignatiev’i Baş Rus Temsilci olarak atadı. Kendisini, şu anda prensliklerini temsil etmek için Rus karargahında toplanan M. Nelidov, M. Onou, Romanya, Sırbistan ve Karadağ temsilcileri destekleyecekti. Türkiye ile bir barış anlaşmasını akdetme seçimleri şimdi, esasen entrika ve kalleşlikle savaşa sebep olan bir adam ve Osmanlı için iyiye işaret olamayan, Slav ırklarını Rus yönetimi altında birleştirmeye dair hırslı planları ile tanınan Rusya’nın ayaklarına tamamiyle serilmişti. Aşağısı değil barış kaidelerinin içerdiğinden çok daha fazlasının Bab-ı Ali’den zorla alınacağı aşıkardı.

19 Şubat’ta Majesteleri Hükümetini güvenilir bir kaynağımdan General Ignatiev’in Türk Tam Yetkili Kişilere anında kabul etmeleri için teklif ettiği aşağıdaki barış şartlarını öğrendiğimi bildirebildim. Doğruluna çok inanmama rağmen, Lord Derby’yi bunların tam doğruluğuna kefil olamayacağım konusunda uyardım: Bulgaristan’ın Doğu sınırları Çorlu, Karadeniz’de Lüleburgaz’dan Midya içerisinden geçecek. Fakat General Ignatiev Edirne’nin Bulgaristan’a dahil edileceğini ima etmiş olmasına rağmen bu şehir Sultan’a bırakılabilir. Rusya, iki yıl boyunca Prenslik Hükümetinin hesabına Bulgaristan’dan 50,000 kişi bulunduracak, tüm Müslümanlar Prensliği terk edecek ve kendilerine ait olan toprak ve diğer mülkler bir yıl içerisinde elden çıkaracaklar. Tüm vakıf ve devlet mülklerine el konulacak. Rus yetkililer Prensliğin yönetimi için düzenlemeleri yapacaklar. Bulgaristan Prensi Prenslikten biri olacak. Ada yerlilerinin isteklerine uygun olarak yeni bir teşkilat kanunu Girit’te kabul edilecek. Yunanistan sınırları tamir edilecek. Ermenistan için özerklik doğrultusunda bir düzenleme yapılacak. Bosna’nın Avrupa’da Türkiye’nin geri kalanından ayrılması için Sırbistan ve Karadağ genişletilecek. Bu prensliklerde yapılacak siyasi düzenlemeler hususunda Avusturya’ya danışılacak. Bosna Hersekli mültecilere tazminat ödenecek. Rusya’ya Bab-ı Ali tarafından savaş masrafları, ticari kayıplar karşılığında geniş miktarda bir tazminat ödenecek. General Ignatiev, Kars’ı içine alan Ermenistan tarafının bedel olarak ele geçirilebileceğini ve Türk donanmasının teslim olmasının istenebileceğini önerdi. Hiçbir savaş gemisinin Tuna Nehri’nden geçilmesine izin verilmeyecek ve Bulgaristan tarafında nehir çevresindeki kaleler yıkılacak. Mart öncesi İmparatorun doğum gününde barış imzalanacak eğer yapılmazsa daha zorlu şartlar talep edilecek.

Dahası, General Ignatiev Türk Tam Yetkili Kişilere, İmparatorun İstanbul’daki camiye dönüştürülen Ayasofya ve diğer Hristiyan kiliselerinin Rum ve Hristiyan ibadethanelerine dönüştürülmesi talebinin şiddetle üstünde durdu fakat şimdiye kadar bu şekilde yapılması alıcenap bir şekilde reddedildi. Kendilerine sunulan şartların katıyetle gizli kalması gerektiğini ve eğer bunları sızdırırlarsa savaşı sonlandırmaya dair tüm umutların biteceği hususunda onları ciddi bir şekilde uyardı.

20 Şubat’ta barış şartlarında bazı düzeltme ve değişikliklerin yapıldığını gizlice öğrendim. Bu değişiklikler başlıca şunlardı: Müslümanların Bulgaristan’ı terk etmeleri için zaman verilmeyecek. Rusya, Bulgaristan’ın yönetim sorunun bir an önce çözülmesi gerektiğini, bu konuda yalnızca Bulgaristanlıların kendilerine danışılması gerektiğini talep etti. Bir Rus komisyonu iki yıl boyunca idari düzenlemeleri yönetmek için Prenslikte kalacak. Romanya 200.000.000 Frank savaş tazminatı talebinde bulundu; fakat General Ignatiev, Türkiye’ye parasal bir tazminat yerine Romanya’ya bırakacağı Tulça’ya birlikte Dobruca’yı ya tamamen ya da kısmen Rusya’ya bırakmasını teklif etti. Sırbistan’a geniş bölgesel imtiyazlar verilecek. Athos Dağı’ndaki Rahip ve manastırların lehine hükümler verilecek. Kafkasya’da oluşan savaş masrafları, ticari, endüstriyel kayıp ve zararlar için Rusya tarafından talep edilen tazminat

10.001.400 ruble olarak belirlenecek. Türkiye'deki Rus konsolos ve tüccarlara belirli özel ayrıcalıklar tanınacak. Kars ve Batum Rusya'ya verilecek ve barışın sağlanmasından üç ay sonra Rus ordusu Türk topraklarından Burgaz ve Varna'dan gemiye binerek Rusya adına ayrılacaklar.

General Ignatiev Bab-ı Ali'yi Türk filosunun ve Girit Adası'nı İngiltere'ye satmak için bir anlaşmaya niyet ettikleri için suçladı ve eğer böyle bir şey söz konusu olursa görüşmeleri bitirmekle tehdit etti. Bu suç Osmanlı Tam Yetkili Kişiler tarafından katıyetle inkar edildi. Bunun için hiçbir dayanağın olmadığını söylemek gerekli bile değildi.

Rusya tarafından talep edilen tazminat sonrasında General Ignatiev tarafından daha açık bir şekilde detaylandırıldı. Bu tazminat, Lazistan sancağının limana bitişik tarafında Ardahan, Kars, Beyazıt ve Batum ve Ermenistan'dan Soğanlı Dağı'na kadar olan bölgeyi kapsıyordu. İki imparatorluğun Anadolu sınırları düzenlenecek ve özel bir Rus ve Türk komisyonu tarafından müzakere edilecek. Rus askerler tarafından altı adet zırhlı araç seçilecek, Bab-ı Ali tarafından 40.000.000 sterlin değerindeki tahvil çıkarılacak. Bunların faiz ve batma fonu Bulgaristan ve Mısır vergileriyle koruma ve teminat altına alınacak.

Daha sonra, Türk Tam Yetkili Kişiler, Bulgaristan Prensinin Büyük Devletlerin Bab-ı Ali'ye uyguladığı müeyyideler doğrultusunda Bulgaristanlı ileri gelen kişilerden oluşan bir meclis tarafından seçilmesi gerektiğini önermesini konusunda bildirdi. İstanbul Konferansı'nın ilk oturumunda Bosna-Hersek için özerklik planı sunulması ve ayrıca diğer Hristiyan vilayetler için reformlar tavsiye edilmesine ısrar edilmişti. Rusya, boğazların bundan önceki gibi tüm devletlerin savaş gemilerine kapalı olmasını, savaş zamanında bile ticaret gemilerine açık olmasını ve Türkiye'nin Rusya'daki savaş esirlerinin bakım masraflarını ve Tuna Nehri'nin Sulina ağzının yeniden açılması için gerekli olan çalışma giderlerini karşılaması gerektiğini talep etti.

Safvet Paşa'nın Bab-ı Ali'ye telgraflarla ilettiği General Ignatiev tarafından, Türk Tam Yetkili Kişilerle yapılan çeşitli görüşmelerde teklif edilen barış şartları bana Sultanın emriyle gizli bir şekilde gösterildi. Bu şartlar, Rus Tam Yetkili Kişiler tarafından Türklerden az ya da çok ele geçirme umutlarıyla hazırlanmış görünüyordu. General hükümetinden tam güç almış görünüyor ve şüphesiz prostat düşmanından ne kadar çok şey koparırsa imparatoru o kadar çok memnun olacaktı. Fakat hedefini ıskaladı ve sonrasında Osmanlı Tam Yetkili Kişilere ilk durumda sunduğu, bilindiği ve fazla kamu öfkesine yol açan bazı taleplerini inkar etme gerekliliğinde oldu.

Safvet Paşa Sadrazam'a çektiği telgrafta barış şartlarını ilk öğrendiğinde "oldukça zor" olduğunu belirtti. Hakikaten yaptıkları Avrupa'daki Türk İmparatorluğunu parçalamaktan ve dağıtmaktan ve Asya'da hızlı bir şekilde yok olmasından başka bir şey değildi. "Bağımsızlık ve bütünlüğünden" hiçbir şey kalmamış olacak ve Paris Anlaşması her açıdan hiçe sayılmış olacaktı.

Sultan General Ignatiev tarafından talep edilen barış anlaşması şartlarından haberdar olur olmaz şartlarda kayda değer değişiklikler yapılması umuduyla özel bir elçi aracılığıyla İmparator Aleksandr'a kişisel bir çağrıda bulundu. Bu görev için Namık Paşa'yı seçti ve İmparatoru planı hakkında bilgilendirdi. Ters bir şekilde elçinin kabul edilemeyeceği cevabı verildi. Sonuç olarak onu gönderme fikri ortadan kalktı. Bab-ı Ali'den böylelikle zorla alınmaya şartlar Türkiye hariç bazı Büyük Devletler arasında neredeyse hiçbir şaşkınlık ve kızgınlığa sebep olmadı. Onları tek onaylayan devlet Almanya idi.

İmparator Wilhelm ve Prens Bismarck'ın Rusya'yı bu şartları talep etmesini sağlamalarında hiç de az olmayan bir oranda katı sağladıklarından çok az şüphe edilebilirdi. İngiliz Kabinesi ve İngiliz halkının büyük bir çoğunluğu Rusları olması muhtemel Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkımına sebep olarak ve İngiltere'nin hayati çıkarlarına karşı tehlike olarak görüyorlardı. Avusturya'nın Avrupa'nın Doğu'sundaki çıkarlarına ve etkisine büyük ölçüde tehdit oluşturduğu için Kont Andrassy onları "tamamen kabul edilemez" olduklarını beyan etti. Her zamanki gibi tereddüt ediyor ve bocalıyordu ve görünüme bakılırsa Plevne'nin düşüşünden sonra Balkanlarda Rus ordularının başarılı ilerleyişinin ülkesi için tehlike arz edeceği gerçeğini gördüğünde, Rusya'nın İngiltere ile yakın anlayış politikasını terk etmeye hazır olduğuna

inanmasını sağladı. Şimdilerde Rusya'nın hem Selanik hem de Yanya'nın yeni Bulgaristan Prensliğine dahil edilmesi planını öğrendi. Böyle bir düzenleme bütünüyle Avusturya'nın çıkarlarına ve seküler politikasına aykırıydı. Büyük ve gerçek bir öfkeyle öğrendiği bu durum, yani yeni Bulgaristan Prensliğinden çıkarılmaları önerilen talihsiz Müslümanlar göç eder ve çoğunluğu Teselya ve Epir'e yerleşirse durumu daha da kötüye gidecek olan Yunanistan'ın çıkar ve istekleri için oldukça kötü olur. General Ignatiev'in Sırbistan ve Karadağ'ın sınırlarını birleştirerek Bosna'yı Türkiye'nin geri kalanından izole etme entrikasına asla katılmadığını beyan etti. Ona göre, eğer Rusya taleplerinin reddi durumunda tehdit ettiği üzere İstanbul'u işgal ederse Büyük Devletler donanmalarını derhal Boğaziçi'ne yollamalıydı.

Görüşme ve mühlet olmaksızın, yenilgiye uğramış bir düşmana bu zamana kadar hiç ya da çok nadir dayatılan bu ezici ve zalimce şartları kabul etmede Sultan ve danışmanları tarafından gösterilen tereddüt sonucu Büyük Dük Nicholas Bab-ı Ali'yi Rusya'nın intikam almasıyla tehdit etti. 22 Şubat'ta Ahmet Vefik Paşa oldukça endişeli bir halde, M. Onou'dan Büyük Dükün buyurgan bir taleple Rusya'ya tüm Türk donanmasının teslim edilmesini ve 30,000 Rus askerinin derhal İstanbul'u işgal etmeyi bildirdiğini öğrendiğini söyledi. M. Onou, Yüce İmparator'un İngiliz donanmasının Marmara Denizi'nde devam eden varlığı ve Türk Hükümeti'nin zırhlı araçlarını İngiltere'ye satmak üzere olduğuna dair kendisine ulaşan bir haber sonucunda bu kararları aldığını belirtti. Sadrazam'a Bab-ı Ali'ye bu mesaj üzerinde düşünmek için zaman verilip verilmediğini sordum. Büyük Dük'ün taleplerini kabul etmek için öğleden sonra çağrılabilirliğini ve bu durumda bunları Sultan'a iletmek için saraya gideceğini söyledi. Daha sonra Yıldız Sarayı'na gitmek için yanımdan ayrıldı.

Akşamleyin kendisinden, Sultan'ın Rusya'ya gemilerini vermemekte kararlı olduğunu ve bunun, Majestelerinin Büyük Dük'e Türk donanmasının Rusya ya da İngiltere'ye teslim olmayacağını ve eğer bu Büyük Devletlerden biri donanmayı ele geçirmek için güç kullanırsa gemilerinin derhal batırılacağını söylediği bir konseyde kararlaştırıldığını öğrendim. Ayrıca Büyük Dük'e, birliklerine İstanbul'da Ayastefanos'tan daha yakın bir yere yaklaşmalarına izin vermemesi rica edildi. Varoş diye tabir edilebilecek şehrin surlarına yaklaşık beş mil uzaklıkta bulunan bu köyde, Rusya böylelikle Avrupa'ya karşı fiilen Türk başkentine girdiklerini ortaya koyabilecekti.

1 Mart'ta İstanbul Erzurum'un Türk birlikler tarafından boşaltıldığı ve Ruslara verildiği haberini aldı. Bununla birlikte, Batum halen Türkiye'nin elinde bulunuyordu.

Osmanlı birliklerinin Çatalca hattından geri çekilmesinden dolayı Rus kuvvetlerinin Durusu üzerinden ve Karadeniz'in kıyısından Boğaziçi'nin ağzına kadar ilerleyebileceğini Majesteleri Hükümeti'ne ifade ettim.

Avusturya Hükümeti'ne, Büyük Dük Nicholas'ın Rus birliklerinin İstanbul'a Türkiye'nin dostu olarak yalnızca izniyle gireceğini söylediğini gizli bir şekilde bildirildi. Kont Andrassy bu ifadede, eğer onun başkenti istila etmek için çağırılacaksa Rus başkumandan ile Bab-ı Ali arasında gizli bir anlaşmanın olduğunu ya da çok yakın bir zamanda olacağının anlamına gelmesinden dolayı endişe duydu. Kont Zichy konuya Bab-ı Ali'nin dikkatini çekmek için yönlendirildi ve ben de ona bu konuda yapacağı açıklamalarda yardımcı olmam konusunda talimat aldım. Rusya'ya Boğaziçi kıyılarında herhangi bir noktayı vermenin İngiltere'nin ve şüphesiz diğer Büyük Devletlerin olabilecek en büyük şekilde karşı çıkacağı bir tedbir olacağını Lord Derby tarafından öğrendim. Rusya'nın bu tür bir devir için görüşmelerde bulunduğundan şüphe etmek için nedenlerim vardı. Sonrasında, hakikaten de Bab-ı Ali'ye bunun teklif edildiğini ve kendisinin bu önerinin üzerinde düşünmek için reddettiğini öğrendim. M. Onou ve Türk bakanlar arasında gizli haberleşmeler gerçekleşti ve Bab-ı Ali'nin bunda neyi amaçlıyor olabildiği bilinmiyordu.⁴⁶

3.6.5. Rusların Ayastefanos'a Geçmesi

23 Şubat'ta Birleşik Krallık Hükümetine bir telgraf gönderdim ve ertesi gün Büyük Dük'ün karargahını Ayastefanos'a taşıyacağını, geleceğe yönelik barış görüşmelerinin yapılacağını

⁴⁶ Kuneralp, a.g.e., s.301-305.

belirttim. Türk yetkililerinin de kendisine eşlik etmeleri emredildi. Demircilerin teslim edilmesi haricinde, bütün Rus taleplerini kabul etme yetkisine zaten sahipti. Müslüman nüfusunun önerilen Bulgar prensliğinden çıkarılması sorunu açıkça ortaya çıkmıştı. Ancak Büyük Dük, diğer şartlar konusunda ısrar etti ve herhangi bir protesto ya da muhalefetin Osmanlı tarafından teklif edilmesi halinde İstanbul' girmek için zor kullanmaya kararlı olduğunu vurgulayarak tehditlerde bulundu. Ahmet Vefik Paşa'ya, Türk bakanların, İmparatorluğun varlığını için çok az tartışma veya tereddütlü ifadelerle kabul etmeleri konusundaki sürprizimi ifade ettiğimde, İmparatorluğun varoluşuna o kadar elverişli olmayan çok az tartışma ve hürmetle bana cevap verdi: "Bizden ne kadar iyi olursa olsun; ne kadar çok kabul etmeye mecbur kalırsak kalalım, Avrupa'nın sonunda kurtarmaya gelme şansı o kadar artacaktır." Rusya'nın taleplerinin çok büyük olması, genel olarak General Ignatiev tarafından anlaşıldığı kadarıyla, aslında Rusya'nın hayallerini ve değiştirilen planları ortaya koyuyordu. Avrupa'da ve bir zamanlar Türkiye'ye ilişkin politikasına olumlu bakmaya istekli olanlar arasında bile mevcut haldeki kendisine karşı olan bu düşünceyi Berlin Kongresine taşıdı ve savaşta kazandığına inandığı düşüncelerinin çoğunu terk etmeye zorladı.

Ayın 24'ünde Büyük Dük yaklaşık 15.000 adamla birlikte silah dahi kullanmadan Ayastefanos'u işgal etti. İçinde Rus başkomutanının ve personelinin kendileri için kurduğu, zengin Rum ve Ermeni tüccarlarının bulunduğu pek çok güzel kır evi vardı. Yaklaşık 10.000 piyadeden oluşan birkaç topçu bataryası nötr bölgeyi ve Büyük Çekmecenin hatlarını geçti ve Küçükçekmece'de dört gruba ayrıldılar. Edirne'deki İngiliz Konsolosunun ve demiryolu yetkililerinin raporlarına göre, bu şehirden yaklaşık 65.000 Rus askeri geçti. Sonuç olarak Rumeli'deki Rus ordusunun sayısı görünüşte çok kalabalıktı. Ancak hastalık, yorgunluk ve mazeretten kaynaklanan kayıplar çok büyüktü.

Türk birlikleri, hükümetin barut fabrikasının bulunduğu başkentin duvarlarından yaklaşık üç mil uzaklıktaki bir köy olan Bakırköy'e yığılmıştı. Oradan uzaklaştılar. Büyük Dük, bazı askerlerinin Başkenti komuta eden bir yükselti olan Davutpaşa'da kışlalara yerleşmeleri için birliklerine izin verilmesi amacıyla Bab-ı Ali'yi ikna etmeye çalıştı ancak talebi baştan savılarak reddedildi. 25 Şubat'ta, Türk yetkililere bunları kabul etme yetkisi verilmesine rağmen, barış ilkeleri hala imzasızdı. Bab-ı Ali, gecikmenin bilerek Ruslar tarafından yapıldığından şüphelenmeye başladı. M. Onou, yine İstanbul'a özel gizli bir görev için gönderilmişti ve bakanlar ve şehirdeki önde gelen ve en etkili isimlerle gizli iletişim kurmaya devam ediyordu. Genel olarak Osmanlı'ya Rusya ile gizli bir antlaşma yapma konusunda üstünlük sağlamaya çalıştığından şüpheleniliyordu ve meslektaşlarının bazıları başarılı olduğu konusunda ikna oldular ve hükümetlerini bilgilendirdiler; ancak bu şüpheyi onaylama yönünde herhangi bir bilgi alamadım.

Türklerin kendilerini içinde bulduğu sıkıntılarda, Avusturya'nın niyetlerine güvenmeyen İngiltere'ye karşı oldukları için aşırı şekilde öfkeliydiler. Hiçbir şekilde kendilerine bazı avantajlar sağlayabilecek ve kendilerini terk etmekten ve talihsizliklerinin sebebi olmakla suçladıkları güçlerin kendilerinden intikam alabilecekleri gizli bir ittifak için görüşme tekliflerini dikkate almaları hiçbir şekilde mümkün değildi. Büyük Dük Nicholas'ın Ayastefanos Antlaşması sadece 1500 adamı getirebileceği anlayışına rağmen, Osmanlı'da neredeyse 15.000 adamla orada bulunduğunu ve kayda değer kuvvetlerin onlara katılmak için sürekli olarak acele ettiğini bildiriliyordu. Türk demir ustalarının teslim olma talebi henüz resmiyet kazanmadı. Büyük Dük hala bir ultimatomu ve kabul edilmediği takdirde başkente derhal girme tehdidinde bulundu; bu da Osmanlı'nın bir anlaşmayı imzalarken geciktirdiği her gün için 200.000 frank daha tazminat ödemek zorunda kalacağını ima ediyordu. Türk hükümeti, Rusya'nın şehri işgal etme tehdidini yerine getirmek için bir bahane aramaya çalıştığına inanıyordu. Şubat ayının son gününe kadar, Büyük Dük'ü karargâhta görmüş olan Ahmed Vefik Paşa'dan, barışın ön kararlarının hemen hemen yerine oturduğunu ve iki gün içinde imzalanacağını, Rusya'nın nihayet Türk filosunun teslim edilmesi ve Müslüman nüfusunun Bulgaristan'dan çıkarılması yönündeki taleplerinden vazgeçtiğini, muhtemelen sınırlarının Selanik'ten Ege Denizi'ne uzanması ve Burgaz ve Medya'yı içermesi gerektiği konusunda ısrar eden yeni Bulgar prensliğini Rusya'nın ikna edeceğini öğrendim. Fakat yine de Rusya Doğu Ermenistan ve Batum'un kendisine verilmesini istedi. Ancak, eğer İngiliz savaş

gemileri şehre yaklaştırmazsa, İstanbul'u işgal etmeye girişmeyeceğine dair resmi bir söz vermişti.⁴⁷

3.6.6.İngiliz Hükümeti Layard Hakkındaki Görüşleri

Şubat ayının sonunda Lord Beaconsfield'dan şu mektubu aldım: “21 Şubat/1878, Downing Street, Sevgili Büyükelçim, Neredeyse bizi ezen felaketler arasında, bu çizgiyi, en azından Egemenliğimizin ve onların Bakanlarının davranışlarınızı tamamen tasvip ettiğini ve iş yönetiminizi farklılaştıran güç ve beceriyi tam olarak takdir etmek gerektiğini bilmeniz için yazıyorum. O sırada, Osmanlı birlikleri zamanında Plevne'yi bıraksalardı ya da daha sonra Edirne'de konsantre bile olsalardı, Türkiye'deki bir çöküşün meydana gelmesi hiç beklenemeyebilirdi. Bize resmi olarak Osmanlı'nın iki ay süren bir kuşatmayı kaldırabilecekleri söylenmişti ancak durum şimdi son derece farklı oldu. Bir konferans olup olmayacağı son derece kuşkuludur, en azından benim görüşüme göre bir kere yapılacak ise, mevcut koşulun tutarsızlığının savaş üreteceğinden korkarım.”

Bu yoğun endişe ve durum anında, bu nazik düşünceli mektup benim için büyük bir teşvik oldu. Benim pozisyonum kimsenin yapmayacağı bir incelik ve zorluk gerektiriyordu. İyi tanımlanmış ve tutarlı bir politika arzusunda kendini gösteren kabinedeki görüş ayrılığından ve beni ve davranışlarımı ve benimle yol gösterecek net talimatların olmamasından dolayı işler daha da zorlaştırıldı. İngiltere'yi Rusya'ya karşı bir savaşa dahil etmek istemekle suçlanmışım, siyasi partilerin liderlerine kendimi halen bir üye olarak gördüğümü söylediğim için gerçekten çok pişmanım. Onlar, rütbeli kişiler, erler ve liberal basın bütün hınçlarıyla bana zulmettiler. Neredeyse zorlu bir kamu görevinde çalışırken ve sorumlu tutulamayacağı talimatlar altında hareket ederken, kendi siyasi görüş ve görüşlerine referansta bulunmaksızın, sadakatle ve kabiliyetinin en iyisini yapmakla yükümlü krallığın uşağına doğru nadiren gösterilen bir kibarlığı söyleyebilirim.

Eğer dileğim savaşı ortaya koymak olsaydı, belki onu tatmin etmede zorlanabilirdim. Bu endişeli ve eleştirel anlar boyunca, Ruslar zaferle coştığı zaman, Başkent'e ilerliyor ve Türkiye'ye şartlar sunmak için arayış içerisine giriyorlardı. Bu durumda bile ezilen bir millete benim açımdan sadece bir kelime olan aptalca adımlarla, bağımsızlığın ve saygınlığın son kalesini kaybetmeksizin zorlu şartları sunmaya çalıştı. Hatta mücadeleye devam etmek için cesaretlendirilmiş bir ima ortaya koymak istedi. Ancak yine de savaş kaçınılmazdı. Bakanlar Kurulu'ndaki görüş farklılığı karşısında, Hükümetin genel görüşlerine ve ülkenin yararına uymak zorunda olduğum gidişat, Türklerin yenilmelerinden sonra bunu anlamalarını sağladı. Artık yardımsızlıktan dolayı hiçbir yardım umudu kalmadığı için, barışı sağlamak ve İmparatorluktan kalanları kurtarmak için çok büyük fedakarlıklar yapmak zorunda kalıyorlardı. Eğer bunu reddedip ve Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını ölüme götürecek olan şartlar koymaya çalıştıysa bu durum Rusya'ya Doğu'da baskın bir etki ve güç sağlayacaktı. İşte o zaman, İngiltere'nin Türkiye adına savaşın sınırlarına bile müdahale edeceğine ikna olmuşum.

Barışı korumak için elimden gelenin en iyisini yapmakla birlikte, bu durum için hazırlık yapmak zorunda kaldım, asıl amacım İstanbul'daki piyadelerimi Majestelerinin Büyükelçisi olarak kabul edeceğim ilk gündü. Bu gidişata tahammül etmekte zorlandım, çünkü acımasız meraklılar ve hedefi sadece barışı engellemek olan hainler ve vicdansız komplocular tarafından kuşatıldım. Birlikte çalışmak zorunda kaldığım Türk devlet adamlarının çoğu ya yetersiz ya da güvenilmezdi. Sultan deneyimsiz ve son derece çekingen ve huzursuzdu, ancak zaman zaman az sertlik ve seyrek olarak yalnızca bir tıkanma haline dönüşmeyen kararlı bir kişiliği vardı. Gerçeği söyleme cesaretine sahip olmayan ve beladan kaçmak ve aldatma zorluklarından kaçınmak isteyen her kişide olduğu gibi, tamamen bağımlı bir kişi olmadı. Benim konumum, daha önce de belirttiğim gibi, acımasız zulümler ve yanlış beyanların sonucu olarak daha da sıkıcı hale geldi. Zira ben İngiltere'de hükümetinin politikasına karşı çıkanları tecrübe ettim ve bana karşı yapılan suçlamaların bir kısmını düzeltmeye çalıştım. Bu hareketli ve kritik döneme baktığımda, savaşı önlemek için elimden gelenin en iyisini yaparken ülkenin çıkarlarını,

⁴⁷ Kuneralp, a.g.e., s.308-310.

onurunu ve saygınlığını korumam hususunda başarısız olmadığımı vicdani bir şekilde hissetmeye yönelik olarak bir hoşnutluk içerisinde olduğumu belirtmeliyim.⁴⁸

3.7.Bariş Anlaşmasının İmzalanması

“Bab-ı Ali’nin, görüşmelerin 2 Mart’ta sonuçlanır diye temenni etmesine karşın Ayastefanos’taki görüşmeler 3 Mart’ın öğleden sonrasında bariş anlaşmasının imzalanmasına kadar sürdü. Türk Tam Yetkili Kişilerin ivedi beyanları sonucunda anlaşmada bazı değişiklikler yapıldı.

Ruslar, Ege’de Edirne demiryolunun uç kısmında bulunan önemli Dedeagaç Limanı’nı geri almakta ısrarcı oldular. Diğer bir taraftan, Türklerin Bulgaristan Prensiğinden Batı tarafında kalan alanları geri almak için askeri bir yol oluşturmalarına izin vermekte isteklilerdi. Maritza demiryolu Bulgaristan’a verilmişti; fakat Prensiğe Selanik’in dahil edilip edilmeyeceği tam açıklık kazanmamıştı.

Türkiye’den talep edilen tazminat miktarının azaltılabileceği konusundaki bazı beklentiler ileri sürüldü. Sultan, zırhlı araçlarından herhangi birisini teslim etmeyi kesin olarak reddettikten sonra onlar hakkındaki bu talep sonunda geri çekildi. General Ignatiev the Times muhabirini karargâhta asla oluşturulmamış olan harp ceridesini telgrafla göndermesine izin verdi!

Görüşmelerin sonucunda, şartların Türkiye tarafından kendi rızasıyla ve hiçbir baskı altında olmadan kabul edildiğini ve bu konuyu tartışmak üzere toplanılacak olan konferans öncesi bu durumu öne sürmeye hazırlıklı olduğunu hususunda bu antlaşmayla ilişkili bir deklarasyon imzalamaları için Türk Tam Yetkili Kişileri zorlamayı istedi. Sultan bu talebe razı gelmeyi kesinlikle reddetti ve Rus Hükümeti bunu desteklemeye hazırlıklı görünmediği için bu da geri çekildi.

Bununla birlikte, Büyük Dük, barişin sonuçlanmasından sonra Sultan tarafından İstanbul’da kabul edilmek için bir taahhüt almayı başardı. Yenilmiş düşmanından bir aşağılamayı esirgememekte kararlıydı. Sultan’dan zorla alınan bu imtiyaz onun duygularına en çok avı gelen şey olmuştu. Kont Adrassy, aşağılayıcı ve yakışsız bir şekilde elinden çok fazla toprak ve bağımsızlık aldıktan sonra kazananın yenilene karşı üstünlük sağlaması gerekmesini büyük öfkeyle karşıladığı görülmekteydi.

Ayastefanos Antlaşması’nın öz hazırlıkları ilk başta son derece gizli tutulmuştu. Bab-ı Ali ifşa etmeleri durumunda en ciddi sonuçlarla tehdit edilmişti. Baş Vekil ve bakanlarının aşırı derecede konu hakkında ağızlarının sıkı olduğunu fark ettim. Bana verdiklerinde gizli kalsa bile, herhangi bir bilginin derhal Avam Kamarası’na iletileceğinden ya da Mavi Kitap’ta basılacağından korkuyorlardı- bundan Avrupalı Güçlü Devletler ile birlikte çok korku ve endişe duyuyorlardı. Benim bazı çok gizli ve mahrem yapıda olan telgraflarım her iki Parlamento Meclisinde okunmuştu. Bu yüzden, gizli edinilen bilgileri yayınlamaktan ortaya çıkan zarara karşı Lord Derby’yi uyarmanın görevim olduğunu düşünmüştüm.

Antlaşmanın onaylanması Rusların kuvvetlerini Türkiye’den çekmesinden sonra St. Petersburg’da karşılıklı olarak yapılacaktı. Fakat Ayastefanos’a yeni birlikler ve silahlar getiriyorlardı ve Kazaklar Belgrad yönündeki köylerde görülmesiyle birlikte sol kanadını Karadeniz’e doğru ilerletiyorlardı. Büyükdere ve Karadeniz arasında Boğaziçi’nde tavuk kafesleri bulunan bir köy olan Kavak’ı ele geçirmeyi hedefledikleri söylentisi vardı. Bab-ı Ali bu hareketlenmeler için bir açıklama talep etti. Büyük Dük Baş Vekili birlikleri Marmara Denizi kıyılarına ya da başka bir yere toplamanın Rusya’ya gemiye yüklemek için bir hazırlık olduğunu bildirdi. Sadece belirli bir sayıdakilerin, İngiliz savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı’ndan geçene kadar Ayastefanos’ta bulundurulacağını söyledi. Boğaziçi’nin herhangi bir noktasının Rus kuvvetlerince ele geçirilmesini kesin olarak reddetti ve Tarabya ve Belgrad mahallelerindeki Kazak köylerinin varlığını oralara erzak ve atlarını için yem arayışı için gittiklerini açıkladı.”⁴⁹

⁴⁸ Kuneralp, a.g.e., s.310-311.

⁴⁹ Kuneralp, a.g.e., s.315-316.

SONUÇ

1877 yılı ile 1880 yılları arasında İstanbul'da büyükelçilik yapan Sir Henry Austen Layard çeşitli görüşleri, oynadığı kritik rollerle Osmanlı Devleti'nde izler bırakan bir kişiliktir. Atanmasının en yegane amacı Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki çıkması muhtemel savaşı elinden geldiğince önlemek olan Layard, daha savaş başlamadan kendi hükümetinden aldığı talimatlar doğrultusunda muhtemel olan bu savaşın Osmanlı Devleti için kayıplar doğurabileceğinin altını çizmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile yakın ilişkiler sürdürmekte olmasının bu savaşta kendisine herhangi bir maddi destek sağlamayacağını ve diğer güçlü Avrupa devletlerinin de bu savaşta tarafsız kalacağını Sultan II. Abdülhamid'e ve diğer devlet yetkililerine belirtmiştir.

Sultan II. Abdülhamid'le kurduğu bağ dolayısıyla kendisini daha yakından analiz etme fırsatını yakalayan Layard, azınlıklara ve gayrimüslimlere yapılan kötü muamelelerden dolayı yeni göreve gelen Abdülhamid'in tümüyle sorumlu tutulmaması gerektiğini fakat bu tür uygulamaların da yapılacak reformlarla derhal sonlandırılmasının altını çizmiştir. Bunun yanı sıra savaş esnasında devletin onurunun zedelenmemesi ve savaş için atılacak adımların Sultan tarafından titizlikle takip edildiğini vurgulamıştır.

Savaş esnasında Ruslar tarafından yapılan ihlalleri ve zulümleri tarihe not düşen Layard, Osmanlı'nın savaş esnasında atacağı adımlar noktasında tavsiyelerde bulunmuştur. Tavsiyelerinin bir kısmı uygulanmıştır ve İngiliz hükümetinin çıkarlarına ters düştüğü için Osmanlı Devleti'nin bu savaştan en az şekilde yara almasının gerekliliğini savunmuştur. Bu çerçevede, ateşkes anlaşması ve Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanmasında Bab-ı Ali'ye destek vermiştir.

Anlaşmanın şartlarının belirlenmesi aşamasında Osmanlı Devleti'nin tarafını tutmuş ve koyulan ağır şartların ve Rus yetkililerin dayatmalarını gözler önüne sermiştir. Daha önceden de arkeolojik araştırmalar sebebiyle Anadolu'ya gelen Layard halkın karakterine ve yapısına aşinadır. Rusya'da ekonomik ve askeri alanda daha zor bir durumda olan Osmanlı askerlerinin ve paşalarının savaş esnasında göstermiş olduğu başarıların ve fedakarlıkların altını çizmiştir. İngiltere ve Osmanlı arasında

sağlıklı bir iletişim kurulması için çaba sarf eden Layard, oluşan yanlış anlaşılmaların giderilmesi için gerekli bilgilendirmeleri yapmaya çalışmıştır. Kendisinin Bab-1 Ali'yle daha yakın temasta olması sebebiyle hükümetine de tavsiyelerde bulunmuştur.

KAYNAKÇA

MAKALELER

- : Scientific American, **Sir Henry Layard**, Vol. 71, No. 3 (JULY 21, 1894), p. 44
- Aktepe, Münir : "Osmanlı İmparatorluğu'nun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Layard'ın II. Abdülhamit'e Verdiği Rapor", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, sayı 22, Temmuz 1969, s. 13-27.
- Durmaz, Ferhat : "93 Harbi'nde Büyük Güçlerin Politikaları Ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C: 5, Sayı 2, 2015, s. 103-122.
- Kuneralp, Sinan, : "Bir Osmanlı Diplomati Kostaki Musurus Paşa 1807-1891", **Belleten**, C: XXXIV, 1970, 135: 421-435.
- Kurtaran, Uğur : "Sultan Birinci Mahmud Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri", **Belleten Dergisi**, C: LXXIX,

Sayı: 285, Ankara, Ağustos 2015,
s. 593-620.

Malley, Shawn : "Layard Entreprise: Victorian Archaeology and Informal Imperialism in Mesopotamia", **International Journal of Middle East Studies**, vol. 40, no 4, 2008, s. 623-646.

Malley, Shawn : "Austen Henry Layard and The Periodical Press: Middle Eastern Archaeology and The Excavation of Cultural Identity in Mid-Nineteenth Century Britain. **Victorian Review**, 22(2), 1996, s. 152-170.

Okur, Mehmet : "Bolşevik İhtilali Sonrası İngiltere'nin Rusya ve Kafkasya Politikası", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches, Kafkasya Özel Sayısı/ Special Issue on Caucasia**, C: 2, s.393-416.

Özcan, Tuğrul : "Modern Osmanlı Diplomasisine Geçiş Sürecinde Kıbrıs (1876-1908)" **Gaziantep University**

- Journal of Social Sciences,**
16(2), 2017, s. 515-516.
- Özkan, Selim Hilmi : “XVII. Yüzyılın sonları ile XVIII. Yüzyılın başlarında Osmanlı-Rus İlişkileri ve Karadeniz’in Güvenliği Meselesi”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Sayı 14, Yaz 2007, s. 47-62.
- Öztürk, Yücel : “Osmanlı Devleti’nin Rusya’ya Yönelik Dış Politikası ve Türkiye-Moskova İlişkileri (16. ve 17. Yüzyıllar)”, **Gökkubbe Dergisi**, 2008, s. 248-274
- Topsakal, İlyas : “Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi** C. III, Sayı: 2 Sonbahar 2016, s. 33-53.
- Turan, Namık Sinan : "II. Abdülhamid Döneminde Diplomaside Sembolik Dil İnşasında Nişanın Yeri: Toplumsal Anlamda Ötekini Taltif Etmek “Şefkat Nişanı”", **Halil İnalçık Armağanı III-Tarih Araştırmaları**, Ahmet Özcan, Ed., Doğu Batı Yayınları Batı Yayınları, Ankara, 2017, s.226

WARNER, Charles Dudley, :

“A Library of the World's Best Literature-Ancient and Modern-Vol. XLV (Forty-Five Volumes)”, **Synopses of Famous Books & General Index**, 2009. s. 1633-1637

Yılmaz, Salih, Abdullah, Yakşı :

“Osmanlı Devletinden Günümüze Türk Rus İlişkileri” **TYB Akademi Dergisi**, Sayı: 17, Mayıs 2016, s. 15-29.

YAYIMLANMIŞ KAYNAKLAR

Afyoncu, Erhan

:

Sorularla Osmanlı İmparatorluğu-I, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.

Akdes, Nimet Kurat

:

Rusya Tarihi, Ankara, TTK, 1948.

Armaoğlu, Fahir

:

19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı: 169, Ankara, 1997.

Bruce, William Napier, Otway, Arthur John:

Sir A. Henry Layard, GCB, DCL: Autobiography and Letters From His Childhood Until His Appointment as HM Ambassador at Madrid, London, John Murray, 2012.

- Gürsel, Haluk Ferden : **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, İstanbul, Baha Matbaası, 1968.
- Halil, İnalçık : **“Osmanlı-Rus İlişkileri 1492–1512”, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491–1992**, Ankara, TTK Yay., 1992.
- İnalçık, Halil : **Osmanlı – Rus İlişkileri (1492-1700)**, Ankara, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 2003.
- Kuneralp, Sinan, : **The Queen's Ambassador to the Sultan: Memoirs of Sir Henry A. Layard's Constantinople Embassy, 1877-1880**, London, Isis Press, 2009.
- Kurat, Yuluğ Tekin : **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği, 1877-1880**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1968.
- Layard, Austin Henry : **Discoveries Among in The Ruins of Nineveh and Babylon**, New York, Kessinger Publications, 1963.
- Layard Papers** : Add. MSS. 38935
- Layard Papers** : Add. MSS. 38936

- Manastırlı Mehmet Rıfat Bey : **93 Harbi Faciası**, Der. Tahsin Yıldırım, İstanbul, DBY Yayınları, 2010.
- Nükheth Eltut, : **"1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları"**, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) (International Congress of Asian and North African Studies) 10-15.09.2007, Ankara / Türkiye Bildiriler/ Papers / Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 6, Ankara-2009, s. 119-130
- Öztürk, Mustafa : **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Belgeleri: Abdi Paşa'nın Muhakemesi (25 Belge ile Birlikte), Belgeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2002, s. 117-118
- Özveren, Eyüp : **Akdeniz'de Bir Doğu**, Ankara, Dost Kitabevi, 2000.
- Pears, Edwin : **The Life of Abdul Hamid**, London, Constable Company, 1917.
- Pears, Edwin : **Forty Years in Constantinople**, London, Constable Company, 1916.

- Poole, Stainley Lane : **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, Ankara, Yurt Yayınları, 1988.
- Raif, Karadağ : **Muhteşem İmparatorluğu Yıkanlar**, İstanbul, Kitabevi, 2004.
- Raymond, Jones : **The British Diplomatic Service, 1815-1914**, London, Wilfrid Laurier Univ. Press, 1983.
- Süer, Hikmet : **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi: Rumeli cephesi**, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 1993.
- Şimşir, Bilal N. : **British Documents On Ottomans Armenians, 1856-1880**, Ankara, Vol I-II, Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Şirokorad, Aleksandr Borisovic : **Rusların Gözünden Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları KIRIM-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2009.
- Turhan, Şahin : **Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, Karal, Enver Ziya : **Osmanlı Tarihi, C. IV**, Ankara, TTK Yayınları, 1988.

Waterfield, Gordon : **Layard of Nineveh**, London, John Murray, 1963.

TEZLER

Arfaoui, Salma : “Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) ve Avrupa Devletlerinin Tutumu”, **Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Tarih Anabilimdalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Güner, Hanife : “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Rus İlişkileri”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2014.

ELEKTRONİK (ÇEVİRİMİÇİ) KAYNAKLAR

----- : <http://digital.nls.uk/ima/gallery/title.cfm?id=2>, Er. Tar:18.03.2019.

Ortaylı, İlber (Çevrimiçi) : **Osmanlı Lehine Çalışan Büyükelçi**, Milliyet Gazetesi, 24.04.2010, <http://www.milliyet.com.tr/2010/04/24/>, 18 Nisan 2019.

Van Der Oye, David Schimmelpenninck : **Russo-Turkish War (1877-1878)**, Wiley Online Library ,

<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781444338232.wbeow538>,
27.01.2011, s. 2.

EKLER

EK 1: LAYARD PAPERS, Add. MSS. 38935, s.2

[illegible]

On the 27 of June Lord Dufferin telegraphed to
 Lord Derby that a Russian corps of 50,000
 men had crossed the Danube at Braila, and
 occupied Sistova & the surrounding heights. Lord
 Dufferin telegraphed at the same time that another
 Russian force had crossed at Hirsova, and effected
 a junction with the one which had crossed at Thrail
 and was advancing thro' the Dobruja, & that
 he estimated that at least 70 or 80,000 Russians were
 now south of the river. He wrote no further & reported
 to his father, & Count Schuvaloff accordingly, mentioning
 the Government's Christian & Jewish question, & the principal
 complaints being feared, the Turks being especially doubtful
 against the Russian residence of the British Consul, also
 the Russian flag. This bombardment seems to have been
 a venting one, as it was not much to support any
 attack upon the place, the batteries & the Russian being
 on the opposite side of the river, and the inhabitants
 knowing from no provocation.

The Turks ~~seem~~ indeed remain all night to defeat
 the progress of the river by the Russians. They I never
 heard of General Abdul Kerim Pasha, the commander
 in chief, remained at Schumla and appeared to
 hinder the crossing of the Danube by the Russian army & his

76 + 122

indifferent to the fate of Turkey & the interests of England.
 With all that, I must say we are resolved upon maintaining
 the honor, dignity, & interests of England in such a way as
 to be

It was not until some time after that I received Lord
 Macdonald's reply to my letter ^{as an answer} - but I permit him. It
 has a characteristic of his that I remember it. "Lord".
 Aug 6/77. Many thanks for your letter. I regret the
 imperfections in the matter of the letter as regards our
 intentions. I admit they are reasonable, but they are
 not true - at least as far as I am concerned; being
 resolved to maintain if possible the integrity &
 independence of the Ottoman Empire.

"The Sultan has proved their independence, for
 without allies they have successfully, & I think, successfully,
 defended their country, & I shall hope to see, at the conclusion
 of the war, the Porte & recognized Power, & no difficulties
 arise, in Europe.

"If there is a second campaign", I see the
 greatest hope this country will enjoy, & pronounce
 the veto against any extermination, & the desire
 of a secret partition for which the spirit of
 the 19th century recoils. As we have the command of the

315-376
unquestionably due to the terror which the shocking outrages
and massacre committed by the Malaysians ^{under} the protection
of a most cruel, with the connivance of the British
and the participation of the Coromanders ^{the} in afflicting in
unarmed fellow countrymen, had inspired them -
I then ended the year 1877 - a year ^{unforgettable} in
history for the greatest disaster which befell the British
Empire, and which ~~are many to remember the first~~ must
eventually lead to the dismemberment of India. It was, as I
mentioned for the above that had taken place in the same
ancient, traditional policy of England, a policy which had
been advocated & pursued by the greatest statesmen
during the time of Lord Palmerston & Lord John Russell,
and which the maintenance of the Ottoman Empire
was an essential part of the balance of power in Europe,
and as absolutely necessary to the vital interests of Great
Britain & England she had ~~not~~ ^{been} ~~not~~ ^{from} with indifference
~~she took up of the~~ the confusion & disorder that must
necessarily ensue in Eastern Europe if that Empire was
taken up and the accession that of strength that it would
own, through Parliament & the peace, & power, hostile to us
and to liberty & freedom & civilization. It was the
most remarkable that the abandonment of that policy
was chiefly due to the attitude of the Liberal party, which
has come to meet earnest advocates of the cause
who were ~~before~~ accused of leaning towards Russia
the despotic ruler of Europe and of being the enemies of liberty.

307 372a

Soon after I had received Lord Dufferin's letter
 communicating the substance of the letter, the following
 private letter from Lord Beaconsfield reached me -
 "Borning Street, Dec. 20. My dear Ambassador,
 "Parliament is to meet 17th next month - I consider
 "it necessary for me to be present; & I shall go with, immediately,
 "i.e. now at once, commence communications with
 "Russia as to direct mediation by England between
 "the belligerents. This, of course, would have been hopeless,
 "had we not simultaneously announced the approaching
 "meeting of Parliament. Much depends on the result
 "offered by the Porte to the Russian advance, & this, of
 "course, the state of the relations & the calculations that
 "of the Russian Grand & Plena in Constantinople, or
 "anything like it - the Ottoman Empire may yet be
 "saved - At the same time, still more anxious to
 "effect this object, I strongly & earnestly recommend
 "the Porte not to lose the opportunity of concluding
 "a peace consistent with their interests as an
 "independent Power of some importance. I have confidence
 "in your still trying means, the most searching
 "since 1815." - Yours faithfully, Beaconsfield."

I learnt from the Sultan, at the same time, that
 Lord Beaconsfield had himself suggested to Musurus
 Pasha an offer to the Porte to the British Gov. and that

383
296
"Sustained by his Army?"

Then some as nearly as possible the words of
him and, at his request, I made a note of them from his
dictation. They afforded a proof of his kindness of heart
and of the thoughtful interest he took in his subjects.
He further ~~expressed~~ ^{asked} me to inquire of Mr. Gov. whether
they would ascertain, without delay, whether the Emperor
of Russia would agree to an armistice for about three
months. I can ~~think that he would consent~~ of his consent
an official request would do me to address to Mr. Gov.
to employ their best efforts in obtaining same. I can further
afford to say that Mr. Lincoln had during a suspension of
military operations terms of peace might be discussed.
I repeat to you that secured for the anxieties of war
he would be able to introduce such measures for the
improvement of the condition of the Christian subject
as would satisfy Europe of his pure intention to carry out
the reforms which he had promised. I can add that
by obtaining an armistice for his Empire would be
rendering the present promise service to Turkey, and
would ease his deepest predilection. ~~It would be the means~~
~~of securing the present.~~ I can express his hope that
this would not be another compromise, and his earnest
desire to act in connection with England. It would be

357 275

The place must overtake I must. "I venture very humbly to
 think the probability will shut you ^{himself} from communicating me to
 address you to my own the enormous importance of
 coming to some decision before it is too late as to the policy
 which Mr. Gov. may, in any eventuality, be prepared to pursue.
 I have again pointed out to you a desperate policy to you today
 the danger which it appears to me, with the most obvious
 the annexation by Russia of Armenia & Batoum. The
 recent dispatch from Lyons proposes on the present attempt
 in the part of Russia to carry out her ambition, design
 in Egypt. From elsewhere - from Vienna, from St. Petersburg,
 from Berlin, from Rome & from Athens - warnings come to us
 that plots & schemes are hatching, dangerous to the interests
 of England & to the peace of the world. It seems to me that
 there is nothing more to pursue - to put an end to the
 dangers to which we are exposed it may lead to consequences
 for which we may be powerless to find a remedy. ~~At~~
~~the moment~~ I have been doing my utmost to perform the
 duty for any policy that you may think it right to pursue.
 At this moment the State is, I believe, prepared to make
 peace, or to carry on the war until the resources of the
 country are utterly exhausted & the funds nearly at the
 mercy of Russia. Advice decidedly given in support,
 if necessary, might decide the course which